

A DURAI PÁRTHUS OSTRAKONOK

I

Dura-Európos ásatása során a nagyszámú egyéb írásos emlék: felirat, pergamen, graffito mellett párthus ostrakonok is kerültek napvilágra. A tudományos kutatás számára ez a nagyfontosságú forrásanyag csak a közelmúltban vált hozzáférhetővé, s jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy máris éles vita alakult ki körülötte. Az első közzététel, kibetűzés és értelmezés önfeláldozó és kockázatos munkáját Fr. Altheim vállalta, s mindjárt megkísérelte az ostrakonok történeti értékelését is.¹ Mivel e nyelvemlékek végleges közzététele, amelyet B. Geiger készít elő, még nem jelent meg, a kutatás egyelőre az Altheim által közölt adatokra és fényképekre kénytelen támaszkodni.

Altheim hat párthus ostrakonnak a fényképét közli, s ezek közül négynek az olvasását és magyarázatát kísérli meg. A két legjobb állapotban fennmaradt és legterjedelmesebb ostrakonnak ismerteti a leletkörülményeit is. Ezeket a római dux palotájában találták. Ez a körülmény azonban Altheim szerint nem jelenti azt, hogy az ostrakonokat Durában a római uralom évei alatt írták. Olvasása és magyarázata szerint ugyanis a két ostrakon lényegében adóssági feljegyzésnek tekinthető. Úgy gondolja, hogy a Durát elfoglaló perzsa katonák, akik közt sok párthus és egyéb etnikai elem, így többek közt hun is volt, hitelbe fogyasztották valamelyik durai lakos borát, erről azonban neki nyugtát adtak, amelyet az illető — bár nevét az írás nem is tartalmazta — kiegyenlítés céljából benyújthatott a perzsa megszálló csapat parancsnokságának. Az a körülmény, hogy az ostrakonokat, ezeket az adóssági feljegyzéseket a római dux palotájában találták az ásatók, szerinte azt bizonyítja, hogy a hitelező ezeket be is nyújtotta a perzsa parancsnokságnak, amely a város elfoglalása után a római dux egykori palotájában üttötte fel székhelyét. Altheim szerint tehát a szóban forgó párthus ostrakonok a Durában előkerült többi középperzsa dokumentummal együtt a város elfoglalását követő zűrzavaros időben keletkeztek. Mivel pedig a város elfoglalása szerinte az egyik párthus pergamen alapján következett 260 nyarának elejére tehető,² viszont a perzsák kevéssel ezután 262 elején a várost valószínűleg Odaenathus ellentámadása következtében végleg elhagyták, az

¹ Das erste Auftreten der Hunnen. Das Alter der Jesaja-Rolle. Neue Urkunden aus Dura-Europos. Baden-Baden 1953. 9 skk.

² Ld. Fr. Altheim — R. Stiehl: Asien und Rom. Neue Urkunden aus sasanidischer Frühzeit. Tübingen 1952. 39.

összes említett dokumentum igen rövid, alig másfél éves időközbe tartozik.

A durai párthus ostrakonok olvasásához és magyarázatához komoly hozzászólás történt röviddel Altheim munkájának megjelenése után W. B. Henning részéről. Henning Altheim olvasását és magyarázatát igen sok ponton helytelennek tartja, és számos helyen más olvasatot javasol. Az ostrakonok egész szövegének olvasását azonban nem adta. Szerinte nem adóssági feljegyzésekkel, hanem zsoldlistákkal van dolgunk.³

Henning hozzászólásával szemben Altheim válaszában továbbra is kitart eredeti olvasása és értelmezése mellett. Hangsúlyozza, hogy az ostrakonok zsoldlisták semmiesetre sem lehetnek, mert ebben a korban a szasznida hadseregben még nem fizettek zsoldot. Mivel így Henning értelmezése tárgyi szempontból szerinte elfogadhatatlan, helytelennek tartja az ajánlott új olvasatokat is.⁴

A két kiváló kutató álláspontjainak ez a merev szembenállása bizonyos mértékben a probléma holtpontra jutását jelenti. Mivel azonban a történeti kutatás szempontjából a durai párthus ostrakonok megfejtése égetően sürgős és fontos feladat, a kétségtelenül fennálló nehézségek ellenére is meg kell kísérelnünk, hogy olvasásukat és magyarázatukat kielégítőbben megalapozzuk.

II

Az ostrakonok szövegének a következőkben javasolt olvasása és magyarázata előtt tartalmukra vonatkozólag Altheim és Henning megfigyelései alapján előzetesen a következőket jegyezhetjük meg. Altheim lényegében kétségtelenül helyesen állapította meg, hogy a két legnagyobb terjedelmű ostrakon tulajdonképpen nevek felsorolását tartalmazza, s hogy a nevekkel kapcsolatban a szövegben számok is szerepelnek, s ezek egy helyütt összegezve vannak. Ez a két ostrakon szövegéről Henning felfogása is, a névfelsorolás céljának értelmezésében és az egyes részletek olvasásában és magyarázatában azonban már erősen eltérő a véleménye. Altheim szerint a felsorolt személyek valakitől bort kaptak, s a nevek melletti számok az illető által fogyasztott bormennyiséget jelölik. Az úrmérték, amellyel a fogyasztott bort mérték, egy olyan jellel van jelölve, amely *k*-ből vagy *d*-ből fejlődhetett, s nyilván egy korsó jelentésű szónak a rövidítése. Henning szintén úgy gondolja, hogy a névlistában szereplők kaptak valamit, s ez a tárgy, amelyre a nevek után álló számok vonatkoznak, *G* betűvel van rövidítve. Azt is sikerült megállapítania, hogy a szerinte a felsorolt személyeknek kiosztott tárgy neve az egyik ostrakonnak az első, a másik ostrakonnak pedig az utolsó sorában ki is van írva, azonban nem sikerült azonosítania.

Ezeknek a megfigyeléseknek az előrebocsátása után térjünk most át az ostrakonok szövegének olvasására.⁵

³ Gnomon 26 (1954) 478 sk.

⁴ *Qayan und Verwandtes*. S. a.

⁵ Az ostrakonok számozásában megtartjuk az *Altheim* által először adott sorrendet. *Henning* az ostrakonokat eltérőleg számozza, s ezt a számozást *Altheim* is átveszi újabb hozzászólásában. Mivel azonban *Henning* és maga *Altheim* is újabb cikkében csak két párthus ostrakonon foglalkozik, s nem állapítható meg, hogy a többi négynek újabban milyen sorszámot adott, esetleges zavar elkerülése céljából helyesebb *Altheim* első számozását megtartani.

1. sz. ostrakon, lelt. sz. H 125 A.

1 sor	<i>hmky grbn XIII</i>
2	<i>MN wr'zk 'hwptkn</i>
3	<i>g I mtrk špstn g I</i>
4	<i>z'mk g I mtry mtrs'n</i>
5	<i>g III wrtrgn mrztkn</i>
6	<i>g I 'rthštr gnzbr g I</i>
7	<i>np't b'rkn g I brbšm[y]n</i>
8	<i>wrtrgn g I thm'rthštr</i>
9	<i>prhmrtn g III</i>

Megjegyzések az olvasáshoz:

Az ostrakont pahlaviy ábécében írták, duktusa közeláll a szintén Altheim által közzétett 12. sz. durai párthus pergamenéhoz.⁶ Betűformái összevethetők az awrománi pergamenével és a nisai parthus ostrakonokéval, utóbbiak azonban a pahlaviy írás fejlődésének kétségtelenül korábbi szakaszát képviselik. Az ostrakon írása általában világosan olvasható, sok helyütt azonban az íróanyag annyira elhalványodott, sőt részben el is tűnt, hogy egyes betűk vagy betűcsoportok olvasása tekintetében teljes biztonságot nehezen érhetünk el. Az olvasásnál alapelveként ragaszkodtam ahhoz a követelményhez, hogy az esetleg kérdéses betűváltozatok hangértékét magából a tárgyalat szövegből határozzam meg.

1. sor:

HMRN > *XX ŠTW* Altheim, *hmky G* . . . *XIII* Henning. Az első szó első két betűje tekintetében semmi kétség sem állhat fenn. A harmadik betűt olvashatjuk *r*-nek is, alakja teljesen egyezik az ostrakonon olvasható többi *r* alakjával, vö. pl. a 2. sorban *wr'zk* vagy a 4. sorban *mtry* *r*-jével, sőt nem lehetetlen teljesen a *b* olvasat sem, vö. a 6. sor *gnzbr*-ja *b*-jével. A negyedik betű semmiesetre sem lehet *n*. Altheim figyelmét elkerülte, hogy az ostrakon írója a szóvégi *-n*-t mindenütt a sor alá nyúló hosszú ferde egyenes, vagy kissé ívelő vonallal írta. A szóvégi *n* hasonló írását figyelhetjük meg már az awrománi pergamenen is, vö. pl. az 1. sorban *tyryn*, a 2. sorban *ZWZN* stb. *n*-jével. A *HMRN* olvasat így tehát feltétlenül elesik, csak *HMRY* vagy *hmky* olvasat jöhet számításba.

A következő szó első betűje minden kétségen felül *g*, mint ahogy Henning helyesen felismerte, vö. pl. a 6. sorban *gnzbr* *g*-jével. A szó utolsó betűje tekintetében sem lehet semmi kétség, ez a szóvégi *n*-nek az ostrakonon gyakran előforduló formáját mutatja. A szóból biztos tehát a *g* . . . *n* olvasat. A közbeeső két betű igen közel álló formát mutat egymáshoz. Az ostrakon *r* betűivel való összevetés alapján lehetne mindkettőt *r*-nek olvasni. Mégis, amennyire az elmosódott írás kivenni engedi, a harmadik betű alakja közelebb áll a *gnzbr* szó (a 6. sorban) *b*-jéhez, mint az ostrakon *r*-jeihez. Az ostrakonon szóbelseji *b*-re nincs több biztos példánk, azonban utalhatunk arra, hogy a *b*-nek hasonló formáját találjuk az awrománi pergamenen, vö. pl. az 1. sorban *BRŸ*, a 4. sorban *bwmhuty* stb. *b*-jével, továbbá a nisai párthus dokumentumokon, vö. pl. az I-66 ostrakonon az 1. sorban *'bzby*, az 5. sorban *mdwbr* stb. *b*-jével. A harmadik betűt *w*-nek semmiesetre sem olvashatjuk, mert az ostrakonon a *w* világosan megkülönböztethető mind a *b*-től, mind az *r*-től, felső vége ugyanis balfelé gömbölyűen lefelé hajlik. Csaknem kétségtelennek látszik tehát, hogy a második szót *grbn*-nak kell olvasnunk.

A következő írásjel semmiesetre sem lehet *š*, amelyet az ostrakonon több példában is a pahlaviy írásban szokásos formájában láthatunk. Henning olvasását ezen a ponton meggyőzőnek kell tartanunk, viszont Altheim *t* olvasata is érthető, amennyiben a *XI* számjegy után következő *II* valóban úgy néz ki, mint egy *t*.

⁶ Ld. *Asien und Rom*. 73. l., 1. kép.

2. sor:

MN PRcNK 'HSNTK Altheim, *wr'zk* Henning. A *MN* olvasatot Henning nem tartja helyesnek. Valóban, ezzel az olvasattal szemben két ellenvetést lehet tenni. Az egyik az, hogy az *M* helyett *K* is olvasható, a másik pedig, hogy az *N* betű felső része kissé balfelé visszahajlik, s így bizonyos mértékben hasonlít az ostrakonon olvasható szóvégi *k* betűk alakjához. Ezekkel a kétségtelenül lehetséges ellenvetésekkel szemben mégis az *MN* olvasatot tartjuk a legvalószínűbbnek a következő okokból. A *K*-nak is olvasható első betű bal szára a vastag vízszintes keresztvonalon túl is folytatódik és felnyúlik egészen az 1. sor első betűje elé. Így kétségtelen, hogy nem *k*-val, hanem *m*-mel van dolgunk.

Ami a második betűt illeti, ennél rá kell mutatnunk arra, hogy az ostrakonon az összes többi esetben a szóvégi *k* betűnek sokkal hosszabb és íveltebb a balfelé hajló felső része. Ugyanakkor a durai 12. sz. pergamenen (1. sor kezdete), az awrománi pergamenen (3. sorban *ZWZN*) és a nisai ostrakonokon (pl. I-66 1. sorban *MN*) szintén megfigyelhető, hogy a szóvégi *n* felső szára kissé balra hajlik, ha nem is olyan mértékben, mint a tárgyalt durai ostrakonon. Ezenkívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy a később tárgyalandó 2. sz. durai ostrakon párhuzamos helyén világosan *n*-t olvashatunk. Egyelőre tehát meg kell maradnunk az *MN* olvasat mellett.

A *wr'zk* szó olvasása biztos, a *z* világosan megkülönböztethető a 6. sorban olvasható *gnzbr* szó *n*-jétől. Az utolsó szóban Altheim helyesen olvasta az *'h...tk* betűket. A *wp* betűk helyett valószínűleg úgy olvashatott *sn*-t, hogy az *s* jobboldali szarát a *w* balfelé visszahajló felső része folytatásának tekintette. A szó végén Altheim itt sem ismerte fel az *n*-t. Az *'hwptkn* olvasat helyett először *'trptkn*-ra gondoltam, amely könyvnyelven volna magyarázható. Azonban a kérdéses két betű gondos összehasonlítása egyrészt az ostrakon *t* és *r*, másrészt pedig *h* és *w* betűivel meg kellett győződnünk arról, hogy csak az *'hwptkn* olvasat lehetséges.

3. sor:

> *I mtrk šhpt* > *I* Altheim, *G I mtrk špstn* *G I* Henning. A sor elég világosan és könnyen olvasható. Már Altheim olvasata is majdnem teljesen helyes volt, csak a kissé elmosódott *ps*-t olvasta *hp*-nek, s a szóvégi *n*-t nem ismerte fel itt sem.

4. sor:

z'tk > *I mtry mtrpur* Altheim, *G I mtry* Henning. Az első szó olvasását bizonytalanabb teszi az, hogy az első három betű egy része eltűnt. Az első betű jelen formájában *z*-nek látszik, de lehet, hogy valójában *n* (esetleg *y*) volt. A második betű maradványai legkönnyebben *'*-ra egészíthetők ki. A harmadik betű első pillantásra *t* maradványának látszik. Ez ellen szól azonban az, hogy felső vízszintes vonala egészen egyenes és balfelé erősen kinyúlva kissé felfelé kanyarodik. Ez inkább *m*-re, mint *t*-re mutat. A negyedik betű épen fennmaradt, világosan *k*-nak látszik, amelynek írásakor azonban a felső részénél elfutott az íróanyag.

A sor következő része világos, és nem lehet kétséges az utolsó szó első három betűje sem: *mtr*-. Annál bizonytalanabb az utolsó betűcsoport olvasása. Altheim *pur* olvasata mindenképpen elfogadhatatlan. Nem lehet kétséges az utolsó betű olvasása, ez *n*. Az előtte álló betűk azonban többféleképpen értelmezhetők. Első látásra a *s*' olvasat kínálkozik, ha azonban az ostrakont nagyítóval nézzük, úgy látszik, mintha az *s* bal szarának felül volna egy kis nyúlványa, amely bal felé ível, azaz mintha *t*-vel vagy esetleg szorosan egymás mellé írt *wr*-rel volna dolgunk. Az *'*-nak látszó betű pedig ebben az esetben *k*-nak értelmezhető, de mintha még egy egy vonalból álló betű volna közbeszorítva (*z* ?). A *mtr's'n* olvasat mellett tehát számolhatunk esetleg *mtr't'n*, *mtrwrzkn*, *mtrwrnkn*, sőt talán *mtrwrzkn* olvasattal is.

5. sor:

> *VII nrsng hrztk* Altheim, *G IIII wrtrgn* Henning. A sor eleje világosan olvasható, Altheimet a második szó olvasásánál az téveszthette meg, hogy a szókezdő *w* írásánál szétfutott a tinta, a *t* és *r* pedig kissé elhalványult. A szóvégi *n*-ket itt sem ismerte fel. A harmadik szóban a *-tkn* szóvég biztos, az első és harmadik betűnél azonban *m/h* illetőleg *z/y* olvasat egyaránt lehetséges.

6. sor:

> *I 'rthštr šhđr* > *I* Altheim, *G I 'rthštr gnzbr* *G I* Henning. A sor tisztán olvasható, már Altheim olvasata is csaknem teljesen helyes volt.

7. sor:

nm's bšpr > *I brbštsp* Altheim. Az első szó első betűje — ha olvasásánál ragaszkodunk a valóban látható íróanyag-maradványokhoz — *n* nem lehet, mert az ostrakonon a szóbelseji *n* sokkal mélyebben nyúlik a sor alá, és szára alul erősen balfelé hajlik. Ugyanilyen a szókezdő *n* alakja a 2. sz. ostrakonon is. Az első betű tehát így csak *z*, esetleg *y* lehet. Meg kell azonban említenünk azt a lehetőséget, hogy esetleg az első betű sem maradt fenn teljes egészében, hanem alsó, a sor alá nyúló része elmosódott. Ezt némileg megerősíti az, hogy a második betű alatt kis foltot láthatni, s ez lehetne az első betű megmaradt alsó vége. Nagyítóval nézve a fényképet, e kis folt és az első betű között egészen halvány, a foltot és a betűt ívalakban összekötő elszíneződést láthatunk. Ha a fénykép nem téveszt meg, s a folt és az elszíneződés valóban írásnyomnak tekinthető, akkor az első betű talán mégis *n* volt. A második betű *p*-nek olvasható, a fényképen azonban jobb felső része felett még egy kis íróanyag folt látható, s ha ez ehhez a betűhöz tartozott, akkor inkább *k*-t kellene olvasnunk. A harmadik betű '-nak látszik, a negyedik betű elmosódott maradványa *t*-re mutat.

A következő szó — bár a betűk alakjának egy része elmosódott — aránylag világosan olvasható, legfeljebb a harmadik betűnél lehetne esetleg *r* helyett *w*-t olvasni.

Az utolsó szó olvasása viszont szintén bizonytalan. Az első öt betű aránylag világosan *brbšm*, legfeljebb a harmadik betűnél feltűnő, hogy jobb felső részénél éles kiugrás van, ami inkább *k*-ra, mint *b*-re mutat. A hatodik betűnél elfutott az íróanyag. Az így keletkezett folt bármely kisebb alakú betűt, *y*-t, *r*-t, '-t stb. takarhat. Az utolsó betű a sor alá nyúló, alsó részével enyhén jobbfelé futó, csaknem egyenes vonal. Legvalószínűbben *n*-nek tekinthetjük, bár alakja eltér a szóvégi *n*-nek az ostrakonon megfigyelhető általános típusától. Rámutathatunk azonban arra, hogy a szóvégi *n*-nek az awrománi pergamenen is két változatát láthatjuk. Az egyik típus erősen balfelé hajló, mélyen a sor alá nyúló vonal. Ezt figyelhetjük meg pl. az 1. sorban a *tyryn*, a 3. sorban a *ZWZN*, a 7. sorban a *MN* szóban. A durai ostrakonon általában használt, balfelé hosszán a sor alá nyúló szóvégi *n* kétségtelenül ennek a típusnak a változata. Az awrománi pergamenen a szóvégi *n* másik változatát a 2. sorban *B^eYN* (Altheim olvasata) és a 8. sorban *ZWZN* szóvégi *n*-je képviseli. Ez a szintén erősen a sor alá nyúló, de alsó részével jobbfelé haladó vonalból álló szóvégi *n* pontosan megfelel a durai ostrakonon a *brbšm[y]n* szóban látható változatnak. Ostrakonunkon a szóvégi *n*-nek ez a formája mégegyszer előfordul a 9. sorban a *prhmrtn* szóban.

8. sor:

prmnk > *I thm 'rthštr* Altheim, *G I thm-'rthštr* Henning. A sor első szava világosan *wrtgrn*-nak olvasható. Kérdéses csak a második *r* lehet esetleg, amelynek alakja kissé eltér az elsőtől és *w*-hez hasonlít.

9. sor:

myhn'rsy > *VI* Altheim, *G III* Henning. Az első három betű világos: *prh*, a negyedik kissé elmosódott, de kétségtelenül *m*, az ötödik a legelhalványultabb. A látható betűnyomok *gnzbr* *r*-jére emlékeztetnek, de kétségtelenül lehetne esetleg *p*-t vagy *w*-t is olvasni. Az utolsó két betű ismét jól olvasható: *tn*.

Nyelvi magyarázatok:

1. sor:

Altheim és Henning kétségtelenül helyesen ismerték fel, hogy az ostrakon első sora összegezést tartalmaz, a kérdés csak az, hogy mi az, ami összegezve van. Altheim az első szóban látja az összegezett dolgot, Henning pedig a másodikban. Így az első sor magyarázatán fordul meg jórészt az egész

ostrakon szövegének értelmezése. Altheim az első szót *HMRN*-nek olvasta, és a kel szír. *hamrā* 'bor' szóval vetette össze. Alaktani szempontból három magyarázatra is gondolt. Felvetette először is azt a lehetőséget, hogy tulajdonképpen *HMRn*-t kell olvasnunk, amelyből *HMR* mint ideogram = szír *hamrā*, az *-n* pedig = iráni *-ān* többes végződés. Másik magyarázata az, hogy *HMRN* = szír *hamrān* 'vino similis'. Maga is érezte azonban, hogy az adott összefüggésben ezek a jelentések nem felelnek meg, s ezért egy harmadik feltevést kockáztatott meg. E szerint a szírben a *hamrā* szónak a többese *hamrānē*, s ezzel az alakkal szemben a *hamrān* formát melléknév helyett egyszámnak érezhették, s így annak 'bor' jelentése fejlődhetett.

Ezt az érdekes feltevést azonban nyelvi adatokkal sajnos nem lehet alátámasztani. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a *hamrā* szó a szírben többes-képzése szempontjából élelmiszert jelentő névszók aránylag nagyszámú csoportjába tartozik, s ezek analogikus hatása a *hamrā* — *hamrānē* alakpárnak mint egymással szembenálló egyes- és többesszámnak a tudatát a nyelv-érzék számára elevenen kellett hogy tartsa, akkor nem is igen tarthatjuk valószínűnek. Így a *HMRN* olvasatot a nyelvi értelmezés szempontjából sem lehet elfogadhatónak tartani.

Kétségtelenül lehetséges azonban a *HMRY* olvasat, mint erre fentebb rámutattunk. Ezt értelmezhetnénk az arameus *hāmār* 'bor' szó egyszámú, első személyű birtokosraggal ellátott *hāmāri* 'borom' alakjának. Azonban a parthusban használt arameus ideogramok közt az első személyű birtokosraggal ellátott formában csak néhány személyt jelölő szót találunk, úgyhogy a *HMR* 'bor' szó esetében ez igen nehezen lenne magyarázható. Így ha valóban az arameus *hāmār* 'bor' szóval lenne az ostrakonon dolgunk, akkor azt nem *HMRY*, hanem mint Henning helyesen rámutatott, *HMR* alakban kellene találunk. Nyelvi szempontból tehát a *HMRY* olvasat nem látszik valószínűnek.

Ilyen módon végül csak *hmky* marad mint lehetséges olvasat hátra. A *hmky* szóra vonatkozólag kézenfekvő Henning értelmezése 'im ganzen'. Az egyetlen kérdés, amely ezzel kapcsolatban felmerülhet, az, hogy a szóvégi *-y*-t hogyan magyarázzuk ebben a szóban. Egyébként ugyanis a szaszanida korban, pl. a Pāykūli-i felíraton a szót *hmk* alakban találjuk (37. sor *hmk hštr*). Mivel az utóbbi időben egyre inkább növekszik az olyan párthus nyelvi anyag, amely arra mutat, hogy a szaszanida kor előtti időben a párthusban még megvolt a régi *-ahya* genitívusból fejlődött *-ē* obliquus,⁷ arra gondolhatunk, hogy ebben az esetben is ezzel az esetvégződéssel van dolgunk. Így a *hmk* $\text{a} : \text{hamāy}$ nominativushoz a *hmky* $\text{a} : \text{hamāyē}$ alakban a megfelelő obliquust láthatjuk határozói 'összesen' jelentésben.

Az ostrakon első sorának első szava a legvalószínűbben tehát *hamāyē*-nak magyarázható 'összesen' jelentésben. Mivel az első szó ilyen módon az összegezésre utal, következésképpen a második szónak kell tartalmaznia annak a megjelölését, hogy mi van összegezve. Mint láttuk, a második szó legkézenfekvőbb olvasata *grbn*. Ezt az olvasatot *grēβān*-nak értelmezhetjük és az örmény *grvan* 'μόδιος' szóval vethetjük össze. Az örmény szó **grivan*

⁷ Ld. a nisasi ostrakonokon 'bzbyr, rzypty stb. И. М. Дьяконов, М. М. Дьяконов, В. А. Лившиц: Парфянский архив из древней Нисы. «Вестник древней истории» 1953. IV. 120, továbbá V. Artabanos susai feliratán *ulgšy*, vö. legújabbban Fr. Altheim: Ein asiatischer Staat. I. Wiesbaden 1954. 242.

alakra megy vissza, s már Hübschmann feltette, hogy egy középperzsa **grīβān* alaknak az átvétele.⁸ A perzsából azonban Hübschmann még csak az újperzsa *girīb* 'ein Getreidemass' szót idézhette, amely mint jövevényszó szintén átment az örménybe: *griv* 'ein Getreidemass, σάτον', továbbá a szírbe és az arabba is (szír *gryb*, arab *garīb* vagy *ġarīb*). Az arabban a *garīb* szó területmértéket jelent (kb. 2400 m²), azonban Nöldeke igen valószínű feltevése szerint ez a jelentés az űrmérték jelentésből fejlődhetett olyan módon, hogy az egy *garīb* mennyiségű gabonával bevetett nagyságú földet is *garīb*-nak nevezték.⁹ Nöldekének ezt a magyarázatát alátámaszthatjuk a latin *modius* szó jelentésfejlődésének párhuzamával. Ezt a szót ugyanis, amely szintén gabonaűrmértéket jelent, a római agrimensorok a *iugerum* egyharmadának jelölésére is használják (pl. *Auct. de limit.* p. 264). Ebben az esetben tehát pontos megfelelőjét láthatjuk a perzsa *girīb* (ill. helyesebben középperzsa **grīβ*) > arab *garīb* 'gabonaűrmérték' > 'területmérték' jelentésfejlődésének.

A többi sorokban az ostrakonon a számadatok előtt *g* betűt találunk. Ennek magyarázatára kézenfekvőnek látszik Henningnek az a feltevése, hogy az első sorban kiírt és fentebb *grbn*-nak olvasott szó rövidítésével van dolgunk. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *grbn* szó itt adott olvasatát és magyarázatát, továbbá *g* betűvel való rövidítését csaknem kézzelfoghatóan igazolni tudjuk. I. Šāhpuhr Ka^aba-i Zardušt-i feliratán ugyanis maga a szó is és rövidítése is három párhuzamos helyen is előfordul :

pahlavīy vált. *LHM' HD gryw W IIIII hwpn* (20. sor, ld. még 22. és 29. sor)

pārsīy vált. *LHM' g I h IIIII* (25. sor, ld. még 27. sor bis)

görög vált. *ἄρτων μόδιος εἰς ἡμισυς* (45. sor, ld. még 52. és 68. sor).

Az idézett három szövegrész összehasonlításából világosan kiderül egyrészt az, hogy a párthus *gryw* szónak a jelentése 'μόδιος', másrészt pedig kétség-telenné válik, hogy e szónak *g* rövidítése éppen abban a korban, amelyből a durai ostrakonok is származnak, a pársikban is jólismert és használatos volt. Ilyen módon az idézett felirathely alapján ostrakonunkon a *g* rövidítés 'μόδιος' jelentését még akkor is bizonyítottan tekinthetnénk, ha magának a szónak kiírt alakja az 1. sorban nem volna kibetűzhető.

Ha most az ostrakonon olvasható *grbn* alakot a Ka^aba-i Zardušt-i felirat *gryw* szavával összehasonlítjuk, akkor írásmódjukban két különbséget figyelhetünk meg. Az egyik különbség az, hogy az ostrakon *grbn* alakja defektív írással van írva **grybn* helyett, a másik pedig, hogy a Ka^aba-i Zardušt-i felirat párthus változatának *gryw* szavában *w*-t találunk az ostrakon *b*-jével szemben. A defektív írás nem jelent különösebb problémát, ezzel a jelenséggel aránylag gyakran találkozunk (vö. pl. *prznkpy* Pāykūli, **prznkypy* helyett vagy *prštkpty* Ka^aba-i Zardušt, **pryštkpty* helyett, ld. *pryštk* Pāykūli stb.). Igen figyelemre méltó viszont a *b*-vel illetőleg a *w*-vel való írásmód váltakozása szavunkban. Ez a jelenség egy szélesebb nyelvtörténeti és írástörténeti keretbe illeszkedik bele.

Az óiráni *b*, *d*, *g* zöngés zárhangok magánhangzók között az iráni nyelvterület legnagyobb részén valószínűleg már az óiráni korban *β*, *δ*, *γ* zöngés

⁸ Armenische Grammatik. I. Leipzig 1895. 131.

⁹ Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Leyden 1879. 242.

spiránsokká fejlődtek. Közülük a β már igen korán egybeesett az óiráni v -vel (= y), és ennek következtében a turáni manicheus szövegekben ezt az óiráni korban még különböző két fonémet egyformán $w\bar{a}w$ -val írják. A szaszanida feliratok pársiy változatában szintén azt figyelhetjük meg, hogy az eredetileg a β visszaadására használt wb és a v írására szolgáló w használatában már keveredés mutatkozik.^{9a} A szaszanida feliratok pahlaviy változata írástörténeti szempontból sokkal konzervatívabb képet mutat. Ebben még megtaláljuk a β és v hangok világos megkülönböztetését: a β jelölésére a b , a v írására pedig a w szolgál (vö. pl. pahlaviy 'rw'ny = pársiy *lwb'n*, pahlaviy 'rtbnw = pársiy 'rtw'n stb.). Kétségtelenül találunk azonban a pahlaviyban is olyan eseteket, ahol az etimológiailag helyes, konzervatív történeti írásmód kereteit áttörik a korabeli valóságos nyelvi tények. Így többek közt azt látjuk, hogy az óiráni *-tr-* (ill. *-ðr-*) jelölésére részben *-tr-*, részben viszont már *-hr-* szolgál (vö. pl. egyrészt *hštr*, *wrtgrnpt*, másrészt pedig *šhyphwr*, *wryhr'n* stb.). Hasonló a helyzet a β esetében is. Míg a legtöbb esetben az etimológiailag helyes b jelöli, addig a *nyw* szóban (óperzsa **naiβa-*) már w -vel van írva, akárcsak a pársiyban. Érdekes módon még sokkal jelentősebb mértékben váltakozik a b és w használata a β hang jelölésében a jóval korábbi nisai párthus ostrakonokon. Ezekon pl. az *'bzby* szó olykor *'wzby* alakban írva jelenik meg^{9b} s a b -nek w -vel való felcserélése itt gyakran előfordul arameus szavakban is.^{9c}

Ennek a nyelvtörténeti és írástörténeti fejlődésnek a keretében jól érthető a durai ostrakon *grbn* és a Ka^aba-i Zardušt-i felirat *gryw* alakjainak írásmódja is. A durai *grbn* alak a konzervatívabb történeti írásmódot mutatja, ezzel szemben a Ka^aba-i Zardušt-i *gryw* alakban a nyelvfejlődés korabeli állapota tükröződik. Érdekes megfigyelni, hogy a β -nak w -vel való írása a Ka^aba-i Zardušt-i pahlaviy feliraton mindkét esetben az *-yw* < **-ēβ* (vagy **-īβ*) hangkapcsolatban jelentkezik. Ha ez nem véletlen csupán, akkor fel lehetne tenni, hogy ebben a hangkapcsolatban a β és a v egybeesése korábban következett be, mint más hanghelyzetben.

Ami már most az idézett szavak eredetét illeti, Hübschmann az újperzsa szót óperzsa **grība*-alakra vezette vissza. Ennek középperzsa **grīβ* fejleményéből való átvételnek tartotta az örmény *griv*, szír *gryb'* és az arab *garīb* szavakat, amelyekhez még a talmudi arameus *gryw'* 'mensurae magnae genus ad arida metienda, modius' adatot csatolhatjuk,^{9d} az örmény *grvan* szót pedig a középperzsa **grīβ* alakból *-ān* képzővel továbbképzett **grīβān* átvételének fogta fel. A szó történetének ez a rekonstrukciója igen valószínűnek látszik, csak az óperzsa kiindulóponttal szemben lehetnek kételyeink. Az óperzsa **grība*-alak ugyanis *aligha* tekinthető egyébnek pillanatnyi szükségmegoldásnál, amennyiben csupán a középperzsa alak visszavetítése az óperzsa, és egyébként teljesen elszigetelten áll az indoiráni szókészletben.

Hübschmann az óperzsa alak rekonstruálásánál valószínűleg az a megfigyelés vezette, hogy az örményben a középiráni jövevényszavak nagy részénél az iráni *-ē*-nek örmény *-ē-*, nem pedig *-ī-* felel meg, s ennek alapján

^{9a} Ld. *Telegdi Zs.*: A talmudi irodalom iráni kölcsönszavainak hangtana. Budapest 1933. 19 sk.; *S. Telegdi*: Essai sur la phonétique des emprunts iraniens en araméen talmudique. JA 226 (1935) 192 sk.

^{9b} Дьяконов—Дьяконов—Лившиц: i. m. 117.

^{9c} И. Н. Бинников: О языке письменных памятников из Нисы. «Вестник древней истории» 1954. II. 117.

^{9d} Ld. *Telegdi*: A talmud irodalom iráni kölcsönszavainak hangtana. 48.

talán azt gondolta, hogy az örmény *griv* szó csak középperzsa **grīβ* alakot tükrözhet, ez viszont csak eredeti óperzsa *-ī*-t tartalmazó alakra mehet vissza. Kétségtelen azonban, hogy az örményben vannak olyan nyugatiráni jövevényszók is, amelyeket ugyan az örmény *-ī*-t tartalmazó alakban vett át, de amelyekben az *-ī*- korábbi *-ē*-re, ez pedig óiráni *-ai*- diftongusra megy vissza (pl. *amič*, *ditak* stb.). A helyzet nyilvánvalóan az, hogy az örménynek azok a nyugatiráni jövevényszavai, amelyekben az óiráni *-ai*- kettőshangzónak még *-ē*- felel meg, korábbi, azok pedig, amelyekben az óiráni *-ai*-nak már *-i*- megfelelőjét találjuk, későbbi időbeli réteget képviselnek. Így az örmény *griv* alapján feltehető középperzsa **grīβ* szót nemcsak óperzsa **grība*-alakra vezethetjük vissza, hanem előzményeül feltehetünk óperzsa **grāiba*-, illetőleg, mivel a középperzsa *-ī*- < *-ē*- epenthesis útján létrejött kettőshangzóból is keletkezhetett, óperzsa **grābya*- alakot is.

Ha óperzsa **grābya*- alakból indulunk ki, akkor a középperzsa **grīβ* szónak nemcsak a hangtörténetét tudjuk megfelelően nyomon követni (óperzsa **grābya*- > **grāiba*- > középperzsa **grēβ* > **grīβ*), hanem kielégítően kapcsolni tudjuk az óiráni szókészlethez is. A **grābya*- alakot ugyanis minden nehézség nélkül felfoghatjuk az óirániból jólismert *grb*- ~ *grab*- (< i. e. **ghrebh*-) 'megfog, megmarad' tő származékának, jelentésének fejlődését pedig kétféleképpen képzelhetjük el. Az egyik lehetőség az, hogy az óperzsa **grābya*- származéknak, akárcsak az ugyanebből a tőből képzett óind *grbhi*- 'in sich haltend, enthaltend' szónak, az eredeti jelentése 'magában foglaló, tartalmazó' volt, s ebből fejlődött a 'tartó, tartály', majd a 'gabonartartó' s végül a 'véka' jelentés.

Bár ez a jelentésfejlődés egészen kézenfekvőnek látszik, mégis magyarázatlanul marad az, hogy miért és hogyan vált ez a szó éppen egy bizonyos gabonaűrmértéknek a nevévé. Ezért rá kell mutatnunk a szó jelentésfejlődésének másik lehetséges útjára is, amelyen erre a kérdésre is magyarázatot nyerhetünk. Az i. e. **ghrebh*- tőnek több indoeurópai nyelvben vannak olyan származékai, amelyeknek jelentése 'megragadás, megragadott (dolog)' vagy egyenesen kézzel átfogható 'köteg'. Így találjuk többek közt az óindben a *grābha*- 'das Ergreifen, in Besitz nehmen', a *grābhā*- 'Ergreifer, Ergreifen, Griff' vagy *grapsa*- 'Busch, Büschel', a svédben a nyj. *grams* 'Handvoll', a bolgárban a *grebō* 'Handvoll' szavakat. Fontos megfigyelnünk, hogy egyes nyelvekben az ilyen szavaknak a jelentése egészen speciális irányba fejlődött, amennyiben használatuk a két kézzel átfogható gabonakötegre, a kévének a megnevezésére korlátozódott. Ezt a fejlődést láthatjuk az ószász *garva* 'Garbe', ófelnémet *garba* 'manipulus' szavak esetében. Ennek a jelentésfejlődésnek a figyelembevételével feltehetjük, hogy az óperzsa **grābya*-szó jelentésköre is a két kézzel átfogható gabonakötegre, a kévére korlátozódott. Mivel pedig egy gabonakévéből hozzávetőleg egy vékányi szemet lehet kicsépelni, az óperzsa **grābya*- szónál könnyen bekövetkezhetett a 'kéve' > 'egy kévéből kicsépelte gabonamennyiség' > 'egy kévéből kicsépelte gabonamennyiség mértéke; véka' jelentésfejlődés.

Mindezek alapján tehát az ostrakonunkon szereplő párthus *grēβān* 'véka' szó történetét röviden valószínűleg a következőképpen rajzolhatjuk meg. Az óiráni **grābya*- 'megragadás; köteg; kéve' szónak az északnyugati nyelvjárások területén 'egy kévéből kicsépelte gabonamennyiség; véka' jelentése fejlődött. A szó hangalakja a bekövetkezett epenthesis és a szóvég lekopása után az arsakida korban **grēβ*, majd később **grīβ* lehetett. Ugyan-

akkor a közismert *-ān* képzővel a **grēβ* mellett egy **grēβān* 'véka' szóalak is keletkezett. Mivel eddigi adataink szerint a szaszanida korban délnyugati-iráni területen a szóvégi *-β* eltűnésével, illetőleg az *-īβā*- hangcsoport összevonódásával kell számolnunk, valószínű, hogy mind az örmény *griv* és *grvan*, mind pedig a szír *gryb'*, a talmudi arameus *gryw'* és az arab *garīb* északnyugati-iráni, nem pedig délnyugati-iráni nyelvterületről való kölcsönzés. Természetesen az a lehetőség sincs kizárva, hogy az északnyugati-iráni **grēβ* szó átkerült délnyugati-iráni nyelvterületre, s innen jutott azután a szírbe és az arabba. Azonban mindenesetre valószínű, hogy a szó elterjedésének kiindulópontját északnyugati-iráni nyelvterületen kell keresnünk. A középperzsából ugyanis a szót a Ka^cba-i Zardušt-i felirattól eltekintve — ahol csak *g*-vel rövidítve fordul elő, s lehet, hogy a pahlavijból való átvétel — nem ismerjük, az újperzsa *girīb* hangalakja pedig a szóvégi *-β*-nek *-b*-vel való folytatásával mind-ezideig megoldatlan probléma a kutatás számára,¹⁰ ha a perzsa szókészlet eredeti elemei közé számítjuk. A perzsa szónak ez a nyelvtörténeti szempontból nehezen magyarázható hangalakja azonban éppen azt teszi valószínűvé, hogy vagy északnyugati-iráni jövevény, vagy pedig, ami még kézenfekvőbb, visszakölcsönzés az arabból. Ez legalábbis a Miller által szótárába felvett *garīb*, *ġarīb* alakokra vonatkozólag, amelyeknek jelentése is az arab *garīb*, *ġarīb* szóhoz hasonlóan csak 'területmérték',¹¹ csaknem kétségtelen.

Az ostrakonunkon összegezett dolog tehát a defektív írással *grbn* alakban írt *grēβān* vagy talán ebben a korban még *grēβān* 'véka' gabonaűrmérték. E szót találjuk mindenütt a számadatok előtt az ostrakonon, kezdőbetűjével jelölt rövidített alakban. Meg kell még jegyeznünk, hogy nyelvi szempontból nem egészen biztos, hogy a *grēβ* vagy a *grēβān* szóval van-e dolgunk. Mivel ugyanis több vékáról van szó, nem lehetetlen, hogy a szövegben szereplő *grēβān* szóalak nem az örmény *grvan* 'véka' alapján feltehető párthus *grēβān*, *grīβān* szó, hanem csak egyszerűen a *grēβ* szó *grēβān* többesszáma. Ez főleg tárgyi szempontból jelent különbséget, amennyiben az örmény adatok alapján következtetve a *grēβ* űrtartalma 1½ modius, azaz 13,131 liter, a *grēβān* pedig 1 modius, azaz 8,754 liter volt. Ha tehát az ostrakonon a *grēβ* szó többesszámaival számolunk a szövegben, akkor az összegezett gabona mennyisége másfélszer nagyobb, mint ha a *grēβān* 'véka' szót vesszük alapul. Nyelvi szempontból érdemes még megjegyezni, hogy a *grēβān* szóban az *-ān* képző kétségtelenül kicsinyítő funkciót tölt be,¹² mert *grēβ* a nagyobb, *grēβān* a kisebb űrmérték. Jelentésüket tehát 'véka' — 'kis véka' formában lehetne egymással szembeállítani.

2. sor:

Az ostrakon értelmezése szempontjából a második sor magyarázata szintén döntő fontosságú. Mint láttuk, az első sor gabonaűrmérték összegezését tartalmaz, s a kérdés már most az, hogy az összegezett gabonamennyiség, a 14 *grēβ* gabona milyen kapcsolatban áll a továbbiakban felsorolt

¹⁰ Ld. H. Hübschmann: *Persische Studien*. Strassburg 1895. 181; P. Horn: *Neupersische Schriftsprache*. Grdr. d. iran. Phil. I. 2. Strassburg 1898–1901. 75.

¹¹ Ld. Б. В. Миллер: *Персидско-русский словарь*.² Moszkva 1953. 422.

¹² Mint ahogy a perzsában is megtaláljuk ezt a képzőt ilyen funkcióban, vö. pl. *kōh* 'hegy' — *kōhān* 'púp' stb., l. Horn: i. m. 176.

személynevekkel. Altheim úgy gondolta, hogy a felsorolt személyek az összegezett dolgot (szerinte bort) elfogyasztották, s Henning is azt a véleményt nyilvánította, hogy az illető egyéneknek ezt a továbbiakban *G*-vel rövidített dolgot zsoldként adták. Mindketten úgy képzelték tehát, hogy az összegezett dolgot a felsoroltak kapták. A második sornak fentebb részletesen indokolt olvasása alapján azonban éppen ellenkező eredményre jutunk. Az első személynév: *wr'zk* 'hwptkn' előtt ugyanis a *MN = aš* praepositio áll, s ez kétségtelenné teszi, hogy az első sorban megjelölt gabonamennyiséget a felsorolt személyek nem kapták, hanem éppen ellenkezőleg, ők adták a feljegyzést készítő személynek vagy intézménynek.

wr'zk. Az első név *Varāzay*-nak olvasható, s az óiráni **varāza*- 'vadkan' szó -*ka*- képzős származékának tekinthető. A *varāza*- 'vadkan' szó már az óiráni korban használatos személynévként,¹³ s később a szaszanida korban is egyike a legáltalánosabban elterjedt iráni neveknek.¹⁴ Megtaláljuk Dél-Oroszországban a tanaisi alánoknál is már szintén továbbképzett *Ovaqázaxos* alakban.¹⁵ A név nagy elterjedtségének valószínűleg az a magyarázata, hogy a vadkan jelentős szerepet játszott az irániaknál mint a *χvarānah*- egyik megjelenési formája. A név nyugat-iráni területen — akárcsak maga a szó is¹⁶ — ebben a formájában eredetileg valószínűen párthus eredetű, úgyhogy ostrakonunkon mindenesetre párthus névnek tekinthetjük.

'hwptkn. Ez a névalak kétségtelenül egy -*aγān*-ra vagy -*īγān*-ra végződő patronymikon. Magának a névnek második része a -*βād*- < **pāta*-szót tartalmazza, első része pedig nemigen lehet más, mint az **aχu* szó (vö. avesztai *ahū*- 'Lebenskraft', *anhvah*-, *ahvā*- 'Antrieb des Willens, Schaffensdrang, Lebenskraft; [innerlicher] Antrieb der Seele, Gemütsdrang, Gemüt',¹⁷ középperzsa *aχu* 'Lebenskraft; Welt',¹⁸ m. szogd **wx* 'mind', *štwx* 'happy [-minded]'¹⁹ stb.). Az egész névalakot tehát **Aχuβādāγān*-nak vagy **Aχuβādīγān*-nak²⁰ olvashatjuk. Az **Aχuβād* név az iráni névanyagból — legalább is számomra — nem ismeretes, azonban a -*βād*- (< **pāta*-) szóval összetett nevek egyébként meglehetősen gyakoriak, úgyhogy egy ilyen név mindenestre feltehető. Kérdéses lehet azonban, hogy a többi -*βād*-dal összetett névhez hasonlóan ezt is tatpuruša-összetételnek kell-e tartanunk, s nem helyesebb-e inkább bahuvrihi-összetételnek értelmeznünk.

A második sor tehát a *MN* szón kívül a *Varāzay Aχuβādāγān* névalakot tartalmazza, azaz egy személynevet patronymikkal együtt.

¹³ Vö. avesztai *Varāza*- személynév, *Chr. Bartholomae*: Altiranisches Wörterbuch. Strassburg 1904. 1366.

¹⁴ Ld. *F. Justi*: Iranisches Namenbuch. Marburg 1895. 348 skk. *Warāza*, **Warāzaka*, *Waraz-Bakūr*, *Warazdat* stb. címszavak alatt.

¹⁵ Ld. *M. Vasmér*: Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland. Leipzig 1923. 46; *L. Zgusta*: Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste. Praha 1955. 125 sk.

¹⁶ Ld. *W. Lentz*: ZII 4 (1926) 291.

¹⁷ *Bartholomae*: i. m. 283, 111. Az avesztai *ahū*- 'Herr' szóra mint az *aχu* név-elem megfelelőjére nemigen gondolhatunk, mert ennek középiráni folytatására nincsen kétségtelen adatunk.

¹⁸ Ld. *H. S. Nyberg*: Hilfsbuch des Pehlevi. II. Uppsala 1931. 7.

¹⁹ *I. Gershevitch*: A Grammar of Manichean Sogdian. Oxford 1954. 2, 37 sk.

²⁰ Utóbbi esetben defektív írással kellene számolnunk. Hogy ez lehetséges, azt mutatja a nisai dokumentumokon a *pryptkn* és a *pryptykn* alakok egymás melletti használata, ld. *Дьяконов—Дьяконов—Лившиц*: i. m. 116.

3. sor:

A sor elején olvasható *g* nyilvánvalóan a *grēß* vagy *grēßān* szó rövidítése, az utána álló *I* szám pedig a *Varāzay Aχubādāyān*-tól átvett gabonamennyiséget jelzi. A következő névalak *mtrk* = *Mihray* egyike a *Mihr* névből képzett gyakori neveknek. Az ezután következő *špstn* szó nem patronymikon, mint ahogy az előző sor névpárja alapján várhatnánk, hanem közszó: *šābastān* 'háremőr, eunuch'.²¹ Az ostrakon felsorolásában tehát a második névnél a foglalkozás megjelölését találjuk.

4. sor:

Az első név *z'mk* kétféleképpen: **Zāmay*-nak vagy **Žāmay*-nak olvasható. A *Zāmay* névnek más előfordulása az iráni névanyagban nem ismeretes számomra. Ha mégis ragaszkodnánk ehhez az olvasathoz, akkor magyarázatára két lehetőség kínálkozik. A *Zāmay* névalakot ugyanis egyrészt felfoghatjuk az avesztai *zāmātar*- 'Eidam, Schwiegersohn', *zāmaoya*- 'Bruder des Schwiegersonhs', afgán *zūm* 'son-in-law' alapján feltehető **zāma*- 'vő' szó²² -*ka*- képzős alakjának. Ebben az esetben nevünket a rokonságnévből képzett iráni nevek népes csoportjába sorolhatnánk. A másik lehetőség az, hogy a *Zamāy* név a *zāmdād* 'a hónap 28. napjának neve' szóval áll összefüggésben. Feltehetjük ugyanis, hogy a *Zāmay* név a *zāmdād* napnév lerövidített alakjának továbbképzése. Így ez a név olyan névadási szokásra mutatna, amely szerint az újszülöttet annak a napnak a nevéől nevezték el, amelyen született.

Lényegesen könnyebben magyarázható a *Žāmay* névalak. Ezt ugyanis a széleskörűen elterjedt *Jāmāsp* név rövid alakja továbbképzésének tekinthetjük. A *Jāmāsp* nevet ismerjük már az óiráni korból.^{22a} gyakori a szaszanida korban, s a párszikhál napjainkig megtalálható.^{22b} Ismerjük e névnek rövidült *Jām* alakját is, I. Xusrō egyik testvére viselte ezt a nevet.^{22c} Ennek a rövidült alaknak a továbbképzése lehet a *Žāmay* névalak (vö. *Mihr* — *Mihray*). Megjegyezhetjük még, hogy a *Žāmay* olvasat a név párthus alakját tükrözi. Mivel a *Žāmay* név ilyen módon egy jólismert és széleskörűen elterjedt névcsoporthoz kapcsolható, talán helyesebb e mellett az olvasat mellett maradnunk.

Meg kell még említenünk, hogy *z'mk* helyett esetleg *y'mk* vagy *n'mk* is olvasható, s ebben az esetben **Yāmay* vagy **Nāmay* névalakkal van dolgunk. Bár egyik névre sincs más adatunk, kétségtelenül lehetséges alak mindkettő. Az első a *yām* vagy a *yāmay* szóval képzett név lehetne. Ez kevésbé valószínű. A másik névalakot egy a *nām* szóval összetett név, mint *Nāmdār* stb., rövid alakja -*ka*- képzős továbbképzésének tekinthetjük.

²¹ A *šābastān* szó jelentése sokáig vitatott volt, ld. Hübschmann: Armenische Grammatik. 211; E. Herzfeld: Paikuli. Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire. Berlin 1924. 245 sk. — Amióta azonban a szó I. Šāhpuhr Ka^cba-i Zardušt-i feliratán is előkerült, pahlavíy változat 28. sor *špystn* (pārsíy szöveg 34. sor *š'pstn*), ahol a párhuzamos görög szöveg *εὐνοίχου*-val fordítja, ezt a problémát megoldottnak tekinthetjük.

²² Ld. erre vonatkozólag Bartholomae: i. m. 1689; G. Morgenstierne: An Etymological Vocabulary of Pashto. Oslo 1927. 102.

^{22a} Az Avesztában *Jāmāspa*-, ld. Bartholomae: i. m. 607.

^{22b} Ld. Justi: i. m. 109.

^{22c} Ld. Nöldeke: i. m. 147, 1. jegyz.; Justi: i. m. 379.

Érdekes megfigyelni, hogy a *Zāmay* név az ostrakon felsorolásában a személyek megnevezésének már a harmadik változatát képviseli. Ez a három személymegjelölési típus a következő: 1. személynév + patronymikon, 2. személynév + foglalkozásmegjelölés, 3. pusztá személynév. Valószínű, hogy ez a különbségtetés a személyek megnevezésében összefüggésben van a felsoroltak társadalmi rangjával és helyzetével.

A második név ebben a sorban *mtry*, azaz *Mihrē*; egyike a leggyakoribb neveknek. A kérdés ennél csak az, hogy mi a funkciója ebben a névalakban a szóvégi *-y*-nek.

A harmadik névnek legkézenfekvőbb olvasata *mtrs'n* volna. Ez az alak, amelyet *Mihrsān*-nak értelmezhetünk, könnyen meg is magyarázható, mint a *Mihr* 'Mitra' és a *-sān* 'hasonló' szó összetétele.²³ Sőt úgy látszik, hogy maga a *Mihrsān* név a forrásokban elő is fordul.²⁴ Nehézséget okoz azonban az, hogy ezen a helyen, a *Mihr* név után nem egy újabb nevet, hanem inkább patronymikont vagy pedig foglalkozásmegjelölést várnánk, a *Mihrsān* név viszont egyik sem lehet. Így legfeljebb arra gondolhatnánk, hogy a *mihrsān* 'Mitrához hasonló' összetétel itt jelzőként áll a név mögött. De kétségtelen, hogy ez a megoldás sem egészen megnyugtató, mert a *mihrsān* összetételt mint közzsót egyébként nem ismerjük, s különös is volna a *Mihr* név után egy ilyen jelentésű tulajdonnévi jelző. Így érdemes fontolóra vennünk *mtrs'n* helyett más olvasat lehetőségét. A felvetett lehetséges olvasatok: *mtr't'n*, *mtrwrzkn*, *mtrwrnkn* és *mtrwzrkn* közül az utóbbi három mint *Mihrvarzayān*, *Mihrvarnayān* és *Mihrvazurgān* értelmezhető, s mint patronymikon bármelyik beleillik az ostrakon szövegébe. Míg azonban a kétségtelenül feltehető **Mihrvarzay* és **Mihrvarnay* nevekre nincs példánk, addig a *Mihrvazurg* nevet ismerjük a forrásokból is.²⁵ Így egyelőre leghelyesebbnek látszik, ha vagy a *mtrs'n* vagy a *mtrwzrkn* olvasat mellett maradunk.

5 sor:

Az első név, *wrtgrn* = *Varhrayn* egyike a leggyakoribb nyugat-iráni neveknek,²⁶ van adatunk rá mint párthus névre is,²⁷ de egyébként hangalakja miatt is északnyugat-iráni eredetű névnek kell tartanunk.

A második név olvasata bizonytalan. A lehetséges *mrytkn*, *mrztkn*, illetőleg *hrytkn*, *hrztkn* olvasatok közül egyik sem nyújt világosan magyarázható névalakot. A **Marēdayān*, **Maryādayān*, **Marzādayān*, **Haryādayān*, **Hāridayān* névformák többé-kevésbé mind elképzelhetők volnának, azonban más forrásból egyik sem ismeretes, s így egyelőre a helyes alak bizonytalan marad. Az azonban kétségtelen, hogy patronymikkal van dolgunk.

6. sor:

'rthstr gnzbr = *Ardayšahr ganzbar*. Itt ismét egy személynévvel és foglalkozásmegjelöléssel állunk szemben. A *ganzbar* szóban az eredeti északnyugat-iráni alakkal van dolgunk.²⁸

²³ A *-sān* szóra vonatkozólag ld. *Horn*: i. m. 188.

²⁴ *Nöldeke*: i. m. 1, 224; *Justi*: i. m. 206.

²⁵ Ld. *Justi*: i. m. 205.

²⁶ *Justi*: i. m. 361 skk.

²⁷ Дьяконов—Дьяконов—Лившиц: i. m. 116.

²⁸ Ld. *Hübshmann*: *Persische Studien*. 231 sk.; *Herzfeld*: *Paikuli*. 159 sk.; legutóbb *H. H. Schaeder*: *Iranische Beiträge*. I. Halle (Saale) 1930. 245 további irodalommal.

7. sor:

Az első név *np't *Naβād*-nak vagy **Niβād*-nak értelmezhető. A **Naβād* névalakot az óiráni **napāt*- 'unoka' szóra vezethetjük vissza. Ennek az elgondolásnak vannak bizonyos nehézségei. A középperzsaiban a szó *naβ*-nak hangzik (*npy* a Hāgiābād-i feliraton), nem **naβād*-nak. Igaz ugyan, hogy az újperzsa *nāvade* alapján a középperzsaiban egy **naβādāy* alakot is fel kell tennünk, ez pedig csak egy **naβād* alaknak lehet a továbbképzése, úgyhogy a középperzsaiban ezzel az alakkal is számolhatunk. Ebben az esetben is feltűnő azonban, hogy az ostrakonon ezzel az alakkal találkozunk. A párthusban ugyanis az 'unoka' megnevezésére már a szaszanida kor elején az újonnan képzett *puhrēβuhr* szót használták (*puhrypuhr* a Hāgiābād-i feliraton). Így vagy csak azt lehetne feltenni, hogy a *Naβād* név az ostrakonon perzsa eredetű, vagy pedig, hogy a **naβād* 'unoka' szó a párthusban ebben a korban személynevekben még megmaradt.²⁹

Így mindenesetre érdemes a **Niβād* értelmezési lehetőséggel is számolnunk. A *Niβād* névalakot óiráni **nipāta*- alakra vezethetjük vissza (a **ni-pāy*- 'védeni, védelmezni' igéből). Jelentése így 'védett, védenc' lehetne, s a *pāta*-szót tartalmazó nevek nagy csoportjába volna sorolható.

A *b'rkñ* névalakot **Bārayān*-nak értelmezhetjük, és összevethetjük a középperzsa *bārak* 'Renner, Ross' szóval.³⁰ Jelentés szempontjából tehát ez a név az *Arvand* névnek volna a megfelelője. A *Bārayān* alakban ismét patronymikonnal állunk szemben.

A harmadik névnek mind olvasása, mind értelmezése bizonytalan. A *brbšm[y]n* olvasatot lehetne **Barbašmēn*-nak értelmezni. Ez a névalak nem látszik iráninak. Alheim az általa olvasott *brbštsp* alakban a *br* elemet ideogrammnak tekinti, s a következő sor elején olvasott *prmnk* szóval együtt az egész *BR bštsp prmnk* kifejezést 'der Sohn des Bištāsp Framānak' jelentésűnek értelmezi.³¹ A fentebb javasolt *brbšmyn wrtrgn* olvasat esetében is lehetne ilyenféle megoldásra gondolni, ha nem volna ennek két nehezen áthidalható akadálya. Az egyik nehézség az, hogy a párthusban a 'fiú' szó ideogrammjá *BR Y*, nem pedig *BR*, a másik pedig, hogy ilyen értelmezés *wrtrgn BR bšmyn* szórendet követelne meg. Így a *brbšmyn* szó első elemét ideogrammnak semmiesetre sem értelmezhetjük, inkább arról lehet szó, hogy benne egy olyan sémi névvel van dolgunk, amelynek első eleme a *bar* 'fiú' szó.

Ha ez a feltevés helyesnek bizonyul, azaz a *brbšm[y]n* név valóban sémi eredetű, akkor itt azzal a szaszanida korban gyakran előforduló jelenséggel állunk szemben, hogy egy szír vagy más sémi eredetű egyén perzsa nevet vesz fel. Jelen esetben az illető a perzsa név mellett sémi nevét is megtartotta. Ez bizonyos mértékben párhuzamba állítható azzal a személynév-adással, amelynél a név szír és perzsa elemekből tevődik össze. Ilyen többek közt a *Βαρσαβώρος* név,^{31a} amely valószínűleg egy szír **Baršāβōr* alakot tükröz.^{31b} Ennek első *bar* elemében a szír *bar* 'fiú' szót, második részében pedig a perzsából átvett *Šāhpuhr* név szír *Šāβōr* alakját láthatjuk.

²⁹ Közismert tény, hogy a személynevek sokszor olyan szavakat is megőriznek, amelyek egyébként már kivesztek a szókészletből.

³⁰ Ld. *Nyberg*: i. m. 32.

³¹ Das erste Auftreten der Hunnen. 9.

^{31a} Ld. *Nöldeke*: id. m. 352; *Justi*: i. m. 64.

^{31b} Vö. *Justi*: id. h. a szír «Borsābhōr» és «Baršāpūh» neveket.

A *brbšm[γ]n* név sémi eredetije után kutatva a figyelmünk önkéntelenül is egy durai névre kell, hogy irányuljon. Az „Íjászok tornyá”-nak külső falán került elő a 48. sz. rövid kétsoros durai felirat, amelyen két név olvasható :

Γαῦτα[ς] |||||
Βαβει[σ]άμην |||||

A *Βαβειάμην* névről már Cumont helyesen megállapította, hogy második részében a Βα¹alsamīn istennevet tartalmazza. Arra is rámutatott Cumont, hogy nabateus feliratokról a Β¹šmyn névnek Β²šmyn alakját is ismerjük, s a görög *Βαβειάμην* írás nyilvánvalóan az istennévnek utóbbi formáját tükrözi.³² A hasonlóság a durai *Βαβειάμην* név és a durai párthus ostrakon *brbšmyn* névalakja között olyan nagy, hogy a két nevet nagy valószínűséggel azonosíthatjuk. A *brbšmyn* alakot **Barbāšamīn*-nak, vagy az *ē* defektív írását feltéve **Barbēšamīn*-nak is olvashatjuk, alakja tehát pontosan megegyezik a görög *Βαβειάμην* név alapján feltehető sémi névalakkal. Ha helyes a *Barbāšamīn* névnek ez a magyarázata, akkor az 1. sz. durai ostrakon névanyagából igen érdekes történeti távlat nyílik előttünk. Mivel ez a név nem tartozik a gyakori sémi nevek közé, s mivel az ostrakonon kívüli másik előfordulását éppen Durából ismerjük, nagy valószínűséggel lehet arra következtetni, hogy az ostrakon *Barbāšamīn*-ja régiebb durai lakos volt.

8. sor:

Az első név itt ismét *wrtgrn* = *Varhrayn*, mint az 5. sorban, itt azonban a felsorolt személy második neveként szerepel. Ha a *brbšm[γ]n* névalakot helyesen értelmezzük, azaz ha az illetőt valóban *Barbāšamīn Varhrayn*-nak hívták, akkor ebben az esetben kettős névvel állunk szemben, s a megnevezett egyik neve sémi, a másik pedig iráni eredetű volt.

A *thm-’rthštr* = *Taxm-Ardaxšahr* név a **taxm* ’erős’ szóval (vö. avesztai *taxma-* ’fortis, tapfer, tüchtig, energisch, heldenhaft’, újperzsa *tāham* ’erős, hősies’) összetett nevek elég népes csoportjába tartozik.³³

9. sor:

A *prhmrtn* olvasatot **Farraxmardān* névalaknak értelmezhetjük. A *Farraxmardān* alaknak kétféle magyarázata lehetséges. Gondolhatunk ugyanis egyrészt arra, hogy ez a név pontos megfelelője a *Mardānfarrux* névnek,³⁴ csak az összetétel tagjai fordított sorrendben következnek egymás után. Ebben az esetben a *Taxm-Ardaxšahr Farraxmardān* szavakat kettős névnek kellene tartanunk. A másik lehetőség az, hogy a *Farraxmardān* alakot patronymikonnak fogjuk fel. Így voltaképpen *Farraxmard* névalakkal lenne dolgunk. Ez a név az iráni névanyagban elő is fordul mint II. Xusrō egyik fiának a neve.³⁵ Bár önmagában véve mindkét magyarázat lehetséges, a másodikat mégis valószínűbbnek kell tartanunk. A *mardān* szó ugyanis a

³² Fr. Cumont: Fouilles de Doura-Europos (1922–1923). Paris 1926. 403.

³³ Ld. Hübschmann: Armenische Grammatik. I. 87; Justí: i. m. 318.

³⁴ Ld. erre vonatkozólag Justí: i. m. 196.

³⁵ Nöldeke: i. m. 395, 2. j.; Justí: i. m. 96.

nevekben általában mint első tag fordul elő, második helyen csak a *Mihrmardān* névből találjuk, s lehetséges, hogy ez a névalak is eredetileg patronymikon.^{35a}

A *Barbāšamīn Varhrayn* és — ha a *mtrs'n* olvasat mellett maradunk — a *Mihrē Mihrsān* névalakok esetében is világosan kettős névvel van dolgunk, mert a második nevet patronymikonnak semmiesetre sem tarthatjuk. Kettős neveket, ha nem is nagy számban, de mindenesetre ismerünk a szaszanida korból. Ilyen többek közt *Farruxzād Xusrō*, II. Xusrō egyik fiának a neve.^{35b} Ha a kettős nevek rendszerében a *Farruxzād Xusrō* nevet, amelyben a második név az apa nevével azonos, általános típusnak tekinthetnénk — ez az anyag nehezen áttekinthető volta miatt sajnos korántsem biztos —, akkor arra gondolhatnánk, hogy a kettős nevekben a második név ostrakonunkon is lényegében a patronymikont pótolja. Ez a feltevés lehetségesnek látszik a *Mihr Mihrsān* névvel kapcsolatban, viszont a *Barbāšamīn Varhrayn* név esetében aligha gondolhatunk ilyesmire, mert nehezen képzelhető el, hogy egy párthus fiának a *Barbāšamīn* nevet adta volna. Az utóbbi kettős nevet helyesebbnek látszik úgy magyaráznunk, hogy viselője sémi származású volt, s eredeti sémi neve, *Barbāšamīn* mellé később vette fel a párthus *Varhrayn* nevet.

A kettős nevek az ostrakonon már a negyedik névtípust képviselik. A nevek megoszlása a négy típus között a következő:

1. típus, név + patronymikon: *Varāzay Aḡuβādayān*, *Varhrayn Marzādayān* (?), *Naβād Bārayān*, *Taxm-Ardaxšahr Farraxmardān*.
2. típus, név + foglalkozás megjelölés vagy méltóságnév: *Mihray šāβastān*, *Ardaxšahr ganzbar*.
3. típus, kettős név: *Mihr Mihrsān*, *Barbāšamīn Varhrayn*.
4. típus, egyszerű név: *Zāmay*.

Az első három névtípushoz tartozó neveket általában előkelő társadalmi helyzetű személyek viseltek a szaszanida korban. Így az ostrakonon felsorolt személyeket semmiesetre sem tarthatjuk egyszerű kézműveseknek vagy földműveseknek, hanem valószínűleg párthus és perzsa előkelőket és méltóságviselőket kell bennük látnunk. Az ostrakonon előforduló nevek legnagyobb része jellegzetesen párthus név, és általában a *Barbāšamīn* névalak kivételével a többi is tekinthető párthusnak, amennyiben egyiknél sem figyelhetünk meg kétségtelenül délnyugat-iráni hangtani jellegzetéseket.

Mindezek alapján az 1. sz. ostrakont a következőképpen értelmezhetjük:

hamāyē grēβān XIII
až Varāzay Aḡuβādayān
g(rēβ) I Mihray šāβastān g(rēβ) I
Zāmay g(rēβ) I Mihrē Mihrsān (?)
g(rēβān) IIII Varhrayn Marzādayān (?)
g(rēβ) I Ardaxšahr ganzbar g(rēβ) I
Naβād Bārayān g(rēβ) Barbāšamīn
Varhrayn g(rēβ) I Taxm-Ardaxšahr
Farraxmardān g(rēβān) III

^{35a} Ld. *Justi*: i. m. 205.

^{35b} *Nöldeke*: i. h.

Fordítása :

«Összesen 14 *grēβ* (gabona) :
 Varāzaytól, Aḡuβād fiától
 1 *grēβ*; Mihraytól, a háremórtól 1 *grēβ*;
 Zāmaytól 1 *grēβ*; Mihr Mihrsāntól (?)
 4 *grēβ*; Varhrayntól, Marzād (?) fiától
 1 *grēβ*; Ardayšahrtól, a kincstárnoktól 1 *grēβ*;
 Naβādától, Bāray fiától 1 *grēβ*; Barbāšamin
 Varhrayntól 1 *grēβ*; Taḡm-Ardayšahrtól,
 Farraḡmard fiától 3 *grēβ*.»

III

2. sz. ostrakon, lelt. sz. H 125 A.

1 sor	<i>MN mtry dtbr g I</i>
2	<i>'pkn gnzbr g I</i>
3	<i>mtry krtrykn g I tyrk</i>
4	<i>byltwšn g I p'rk g I</i>
5	<i>trytwn mtrkn g I</i>
6	<i>'rthštr pryptkn g I</i>
7	<i>wrud psnyk g I 'rthštr</i>
8	<i>yztptkn g III nryšw</i>
9	<i>wtrgnptkn g I nyš'y</i>
10	<i>m'stn g I</i>
11	<i>hmkv grybn XIII</i>

Megjegyzések az olvasáshoz:

1. sor:

ŠDR *mtry mzdsp* Alheim, *mtrdt* Henning. Az ostrakon első sorai meglehetősen elmosódottak, s ezenkívül az első sor jobboldali részétől kiindulva nagy sötét folt húzódik az ostrakonon lefelé. Ezek a körülmények egyes betűk olvasását igen megnehezítik. Az első betűt első pillantásra *š*-nek lehetne olvasni, alakjának pontosabb vizsgálata azonban arról győz meg, hogy nem lehet *š*-ről szó. Az ostrakon *š* betűinek V-hez hasonló vonalrésze ugyanis sokkal hegyesebb szöveget alkot, a V baloldali szárán keresztülmenő vonalrész pedig teljesen egyenes, míg betűnkél enyhén ívelő. Ha a fényképet alaposan megnézzük, akkor az *š* betűnek látszó írásnyomoktól jobbra még egy ferde vonalmaradványt figyelhetünk meg. Ez világosan összetartozik az *š*-re emlékeztető betűmaradvánnyal s azzal együtt kétségtelenül *m* betűt alkot. Az első betűt tehát *m*-nek kell olvasnunk. A második betű a szóvégi *n* jellegzetesen bal felé elnyúló formáját mutatja. Utána nincs semmiféle betű. Amit Alheim *r*-nek olvasott, csak az egész ostrakonon áthaladó sötét foltnak egyik része, amely tényleg *r* vagy *w* alakjára emlékeztet. Ha azonban gondosan összehasonlítjuk a foltnalmaradványt a valóban fennmaradt betűalakok tónusával, akkor azonnal meggyőződhetünk, hogy nem írásjellel van dolgunk. A következő betűk világosan *mtr*-nek olvashatók, ezután Alheim *ymz*-t, Henning *dt*-t olvas. A *dt* betűk valóban világosan felismerhetők, azonban *mtr* *r*-je és a *d* között még egy halvány *y* is észrevehető. Így nyilván *mtry*-t kell olvasnunk, s a *dt* betűk már a következő névhez tartoznak. A *dt* betűk után még legalább két betű körvonalai és, ha a fénykép nem csal, talán egy szóvégi *n* halvány maradványa vehető ki. A két betűmaradvány közül az egyik *b*-nek, a másik *g*-nek vagy esetleg *r*-nek látszik. Így a *mtry* után még *dtbgn* vagy *dtbr* alakot olvashatunk. Végül a sor végén még kivehető egy *g* betű maradványa, amelynek alsó, hosszabb szárára csaknem derékszögben az *I* szám halvány vonala látszik.

2. sor:

HMRN > *XXIII* > *I* Alheim. A második sor az ostrakon legnehezebben olvasható sora. Az első betűnél lehetne *h*-ra gondolni, azonban az ostrakonon a *h*-betűk baloldali szára egyenes, nem pedig ilyen erősen ívelő, mint az itt látható betűnél. Ha feltesszük, hogy a betű jobboldali része eltűnt, tehát ezen a részen ki kell egészítenünk, akkor *m* jöhetne számításba. Ennek viszont az az akadálya, hogy az *m* vízszintes keresztvonalának baloldali szára az ostrakonon olvasható *m*-eknél sohasem kanyarodik ennyire felfelé. Így az első betűt legvalószínűbben 'nak olvashatjuk, legalábbis a látható betűmaradvány nem áll ellentétben ezzel a feltevéssel. A második betű *m* nem lehet, mert semmi nyoma sincs a keresztvonalon túl a baloldali szárnak. Ezenkívül a keresztvonal nem szögben megtörve halad a jobb oldalon lefelé, mint az *m*-nél, hanem enyhe ívben hajlik meg. Így a második betűt, amelynek jobb alsó része egyébként elmosódott, legkézenfekvőbb *p*-nek olvassunk. A következő betű olvasását megnehezíti az itt kezdődő folt. Úgy látszik, mintha ez a betű kissé kiemelkednék a sorból. Alakja leginkább *k*-hoz hasonló, de lehetne esetleg *r*-re is gondolni. Az utána következő betű, mint Alheim helyesen látta, szóvégi *n*, amely hosszan elnyúlik balfelé a következő betű alá. Ezen a ponton, ha a harmadik betűt *k*-nak olvassuk, az a nehézség adódik, hogy nem a szokásos szóvégi *-kn* ligatúrát találjuk, hanem a két betű láthatólag kapcsolatlanul áll egymás mellett, és az *n* felső része felnyúlik a *k* középig. A szóvégi *n* hasonló helyzetére ugyan van az ostrakonon példánk a 6. sorban a *pryptkn* szóban, azonban itt is *-kn* ligatúrával van dolgunk. A 2. sorban a szóvégi *n* helyzete szinte azt a benyomást kelti, mintha utólag irták volna be a *k*-nak látszó betű és a következő szó első betűje közé. Nincs teljesen kizárva az sem, hogy az ezen a helyen különösen erős folt téveszt meg bennünket, s hogy az, ami *k* betűnek látszik, voltaképpen a folthoz tartozó elszíneződés, az ezen a helyen állott írásjel maradványát pedig a halványabb foltokban kell keresnünk. Ebben az esetben más olvasatra (pl. 'p'n) is gondolhatnánk.

A következőről már Alheim helyesen felismerte, hogy azonos azzal az írásjellel, amely a sor végén az *I* számjegy előtt áll. Valóban, világosan *g* olvasható, utána azonban nem számjegyek állnak, hanem — mint egy összehasonlítás az 1. sz. ostrakon 6. sorának *gnzbr*-jával könnyen meggyőzhet bennünket — jól kivehető *nz*. Ezután egy eléggé szélesre irt *b* vehető ki. A szó utolsó betűje *r*, alakra és nagyságra hasonló a 6. sorban olvasható 'rthštr szóvégi *r*-jéhez. Itt zavarólag hathat, hogy első pillantásra úgy látszik, mintha az *r*-hez még egy szóvégi *n* is kapcsolódnék. Azonban gondosabb vizsgálat alapján könnyen megállapíthatjuk, hogy ez a ferde egyenes vonal nem tartozhatik az *r* betűhöz, s egyáltalán írásjelnek sem tekinthető, mert az *r* betűn túl is folytatódik az 1. és 2. sor között egészen az 1. sor *t* betűjéig.

3. sor:

hnc ... krtryk štydr Alheim, *G I tyrk* Henning. A sor első betűi csaknem teljesen elmosódottak. Az mindenesetre kétségtelennek látszik, hogy az első világosan látható betűig, a *k*-ig, nincsen 6 betű számára hely. Ha az írásmaradványokat alaposan megvizsgáljuk, mindössze 4 betű maradványainak látszanak. Az első betű maradványai *m*-nek olvashatók. Ezután egy *w*-re vagy *t* jobboldali szárának emlékeztető betűmaradvány látszik, majd egy *r* alakú írásnyom látszik, amelynek bal felső vége hozzáér egy másik, kisebbméretű *r*-hez. Ettől közvetlenül balra egy szóvégi kis *y* halvány nyoma látható. Az *m* és *ry* között látható írásnyomok kétségtelenül többféle olvasást engednek meg, leginkább talán mégis *wr* vagy *t* jöhet számításba.

A második szó aránylag világosan olvasható, azonban a közepén húzódó sötét folt ennél is bizonytalanabbá teszi az *rtr* betűk olvasását. Alheim olvasata alapján véve helyes volt, csak a szóvégi *n*-t nem vette észre, s *t*-je helyett *t*-t kell olvassunk. A szóvégen a *g I* után *tyrk* olvasható.

4. sor:

byltyš > *I mhrk* > *I* Alheim, *byltwšn G I p'rk G I* Henning. Már Alheimnek majdnem sikerült megtalálnia a helyes olvasatokat. A második szó első két betűje elmosódott.

5. sor:

prysp mtrk > *I* Alheim, *srytwd mtrkn G I* Henning. Ebben a sorban csak az első szó olvasása okoz bizonyos nehézséget. Az első betűt Alheim *p*-nek olvasta, *p*

betű azonban nem lehet, mert annak baloldali felső része a sor fölé kinyúló hegyes szögben végződik. Henning e helyett *s* olvasatot javasolt, azonban ennek is megvannak a nehézségei. Az első betű alakja kétségtelenül igen közeláll a pahlavíj ábécének a korai szaszanida királyfeliratokon látható formájához. Valószínűleg éppen ez indította Henninget arra, hogy *s*-nek olvassa. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy ostrakonunkon (és az 1. sz. ostrakonon is) az *s* alakja eltér ettől. Mint több biztos példában is megfigyelhető (vö. 7. sor *psnyk*, 8. sor *nryshw*) az *s* felső része ostrakonunkon csaknem szabályos félkörben végződik, két szára pedig körülbelül 45° alatti szögben, egymással párhuzamos egyenesek formájában halad balra lefelé. Az 5. sor első betűjénél ezzel szemben a következőket figyelhetjük meg. Bal felső sarka nagyjából derékszögű csúcsban végződik, jobb felső része pedig elég élesen megtörve megy át a lefelé haladó jobboldali szárba. A betű mindkét szára ívelő, s nem párhuzamos egymással, hanem alul csaknem összeér. A betű formájának ezek a sajátosságai valószínűtlennek teszik, hogy *s* betűvel lenne dolgunk. Egészen pontosan egyeznek ezzel szemben e betű körvonalai a *t* betűnek ostrakonunkon használt formájával, az egyetlen eltérés mindössze annyi, hogy bal felső sarkánál hiányzik a *t* betű baloldali szárának a keresztvonal fölé kiálló kis vége. Lehet azonban, hogy ez is megvolt, csak elmosódott, mert a betű baloldali része halványabb, mint a jobboldali, s a bal felől mellette álló *r* is egészen elmosódott. Az ostrakonon több *t* betűt ért ilyen sors. Hasonló módon hiányzik a betű bal felső sarkának kiszögellése a 7. sorban *'rthštr* első *t* betűjénél és a 9. sorban *wtrgnptkn* első *t*-jénél. Mindezek alapján az 5. sor első betűjét legvalószínűbben *t*-nek olvashatjuk.

A következő betűk világosan *rytw*-nek olvashatók. Igen érdekes a *w* alakja. Amennyire az ostrakonnak erre a részére is kiterjedő folttól kivehető, a *w* itt egy ovális hurokkal van írva, amely jobboldalt a megelőző *t* betű baloldali szárának alsó részéhez kapcsolódik, baloldalt pedig az utána következő szóvégi *n*-hez. Így, ha megfigyelésünk helyes, itt *tun* ligatúrával van dolgunk. A *w*-nek itt látható alakja igen közel áll a feliratokon használt *mw*, *hw* stb. ligatúrák *w* betűjének formájához.

A szó utolsó betűje világosan szóvégi *n*. Hogy Henning ezt *d*-nek olvasta, azt csak azzal magyarázhatjuk, hogy az egész név olvasásában valószínűleg erősen befolyásolta a Kačba-i Zardušt-i felirat parthus változatának 26. sorában olvasható *srytwd* névalak.

A sor további része világos, a szóvégi *n* fel nem ismerésétől eltekintve már Altheim olvasása is helyes volt.

6. sor:

'rthštr prwšr > I Altheim, *'rthštr* Henning. E sor Altheim által adott olvasása nagyjában helyes, csak a második szónál kell bizonyos helyesbítéseket tennünk. Az első két betű (*pr*) olvasása helyes. A harmadik betű *w* nem lehet, mert hiányzik felső részén a *w*-re jellemző balfelé visszahajló hurok. A következő betűk az ostrakonon szóvégen még további két esetben előforduló (8. sor *zytptkn*, 9. sor *wtrgnptkn*) *-ptkn* jellegzetes és világosan kivehető alakját mutatják.

7. sor:

'rk kphn > I *'rthštr* Altheim, *wwd msynk G I 'rthštr* Henning, *mzd psnyk* Har-matta.³⁶ Az első két szó olvasása tekintetében éles nézeteltérés áll fenn Altheim és Henning között, így ezeknek olvasásával részletesen kell foglalkoznunk. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az első szó első betűje vagy betűi erősen elmosódottak, s így olvasásuk jórészen attól függ, hogyan egészítjük ki a látható betűmaradványokat. Altheim csak azt vette figyelembe, ami látható, s így olvasott a szó elején *'t*. Kétségtelen azonban, hogy *'*-ről nem lehet szó, mert az *'* két felső szára egészen más szög alatt és sokkal közelebb áll egymáshoz, mint az itt látható írásmaradványok. Henning a betűnyomok közül a jobb szélen látható kis ferde vonalat valószínűleg egy olyan alakú *w* maradványának tartotta, mint amelyet a 9. sor elején láthatunk, az utána következő félig elhalványult írásjegyet pedig *r*-nek fogta fel, Altheim 1 betűjével szemben tehát 2 betűt olvasott. Henning olvasata kétségtelenül jól összeegyeztethető a látható írásmaradványokkal, egy nehézségre azonban mégis rá kell mutatnunk. Az első írásjel alatt, valamivel mélyebben, mint a betűk alsó része, egy kis írásmaradvány látszik,

³⁶ Ld. AntTan 2 (1955) 290.

amely nehezen egyeztethető össze a feltett *w* elképzelhető alakjával, ellenben nagyon jól érthető, ha a Henning által *wr*-nak olvasott betűmaradványokat *m*-nek olvassuk. Természetesen elképzelhető, hogy az írásmaradványnak látszó folt valójában nem betűmaradvány, hanem más eredetű. Ebben az esetben semmi sem szól Henning *wr* olvasata ellen, de az *m* olvasat mindenképpen lehetséges marad. A következő betű *z* semmiképpen sem lehet, mint korábban gondoltam. Csak *w* jöhet számításba vagy *r*, ha megfigyeljük, hogy az *r* jobb felső sarka sokszor gömbölyű, nem pedig szögletes az ostrakonon (vö. pl. 6. sor 'rthštr első *r* betűjével). Az ezután következő betű világosan *d*, amely a feliratokon szokásos formáját mutatja. Hasonló alakú volt az 1. sorban a *dibr* (v. *dtbgn*) szóban olvasott *d* is, csak ennek a sor alá nyúló vonalrésze elmosódott. Így az első szót *wrud*-nak vagy *mrd*-nak olvashatjuk.

A második szó olvasása szintén erősen vitatott. Az első betűt Altheim *k*-nak, Henning pedig *m*-nek olvasta. Valóban, ez a betű bizonyos mértékben *k*-ra emlékeztet, de világosan különbözik attól abban, hogy jobb felső része enyhe ívben fordul lefelé, s nyoma sincs a *k*-ra jellemző hegyes kiszögellésnek.³⁷ Így csak annyi hasonlóságot láthatunk a *k* és *e* betű között, amennyi hasonlóság a pahlawik ábécé *k* és *p* betűje között van. A szóban forgó betű ugyanis világosan *p*, mint erről az ostrakonon *p* betűivel való összehasonlítás bárkit könnyen meggyőzhet (vö. pl. a 6. sorban *pryptkn* első *p*-jével vagy a 9. sorban *wtrgnptkn* *p*-jével). Így Altheim tévedése végeredményben érthető. Henning viszont, amikor *m* olvasatot javasolt, valószínűleg arra gondolhatott, hogy a betű csak részben maradt fenn, s valamilyen módon ki kell egészítenünk. Azonban egyrészt semmi olyan nyom nem látható, amely arra mutatna, hogy a szóban forgó betű egy része eltűnt, másrészt pedig a látható betűforma semmiképpen sem egészíthető ki *m*-mé.

A következő írásjeleket Henning *syn*-nek, Altheim *ph*-nak olvassa. A szókezdő *p* utáni betű kétségtelenül *s*, ami viszont utána következik, első pillantásra valóban *h*-nak látszik. Ha azonban a fényképet alaposan megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy csak az ostrakonon végigvonuló folt egyik sötétebb részlete téveszt meg bennünket, amennyiben két függőleges betűszár között helyezkedik el, s így *N* alakú betűkép jön létre, amely *h*-ra emlékeztet. Valójában azonban két függőlegesen haladó, enyhén ívelt betűvonallal van dolgunk, amelyek önmagukban nézve *yy*-nek látszanak. A következő betű alatt, a 6. és 7. sor között azonban még egy vízszintes betűmaradvány látszik, amely akár az első, akár a második *y* folytatásának felfogható, s ilyen módon az egyik *y* helyett *n*-t kell olvasnunk. Sajnos teljes biztossággal nem dönthető el, hogy ez a betűmaradvány melyik *y*-hez tartozik, s így egyformán lehet *yn* vagy *ny* olvasattal számolnunk.

A szó végén ugyanolyan alakú *k* betű látható, mint a 3. sorban a *tyrk* szóban. A második szót tehát *psynk*-nek vagy *psynk*-nek kell olvasnunk.

8. sor:

hrymtr > *VI nryš'y* Altheim, *G III nryšhw* Henning. A sor első betűi elmosódottak, olvasásuk így bizonytalan. Az első világosan olvasható betű a *p*, s innen kezdve a szó vége minden nehézség nélkül olvasható: *-ptkn*. Az ez előtt álló, félig elmosódott betű *t*-nek látszik, legfeljebb egybefolyt *wy*-re lehetne még gondolni. A szó elején álló betű *h* nem lehet, leginkább még egybefolyt *yz*-nek látszik.

A sor végén világosan látszik a *h* betű jobboldali szára.

9. sor:

kr'rymtr > *I nwšhr* Altheim, *wtrgnptkn* *G I* Henning. A sor eleje világosan olvasható. A szókezdő *w* felső része kissé szögletes, ez indíthatta Altheimet arra, hogy *k*-nak olvassa. A sor végén álló szó első betűje világosan *n*, a második szintén jól kivehető *y*, a harmadik *š*, a negyedik és ötödik azonban elmosódott, és többféle olvasatuk lehetséges. Ha az *s* betűtől balra a sor felső részén látható kis folt a negyedik betűhöz tartozik, akkor *h* vagy *'*, esetleg *t* jöhetne számításba, ellenkező esetben pedig esetleg *k*-ra vagy *n*-re gondolhatunk. Az utolsó betű olvasása teljesen bizonytalan (*y* ? *r* ? vagy *n* ?).

³⁷ Jól megfigyelhető ez pl. a 12. sz. durai pergamenen a 2. sorban a *KDM* szóban, ld. *Altheim—Stiehl*: *Asien und Rom*. 73. l., 1. kép.

10. sor:

š'šdh > I Altheim. Az első világosan *m*, nem pedig *š*. A negyedik betű első pillantásra *d*-nek látszik, de baloldali részén kivehető még egy függőlegesen haladó betűszár maradványa, s így valószínűleg *t*-nek kell olvasnunk. Az utolsó betű ugyanolyan alakúnak látszik, mint az 1. sz. ostrakonon a *brbšmyn* és a *prhmrtn* szavak utolsó betűje, amelyet feltevésszerűen *n*-nek olvastunk.

11. sor:

HMRN > *III* < *VI* Altheim, *hmky G... XIII* Henning. A sor elején itt is *hmky*, esetleg *hmgy* olvasható. A szóvégi *y* kissé elmosódott. A következő szó nagyjából azt az írásképet mutatja, mint amelyet az 1. sz. ostrakonon a *grbn* szónál megfigyelhettünk. E szó olvasását azonban ezen az ostrakonon két körülmény nehezíti meg. Egyrészt ugyanis úgy látszik, mintha közvetlenül a *hmky* szó után egy halvány *g* betű kezdődne, s így az egész írásképnek négy felfelé álló szára lenne. Ebben az esetben *grybn* olvasatra kellene gondolnunk. Lehet azonban, hogy csak az ostrakon foltjai üznek játékot szemünkkel, s így talán helyesebb csak a valóban világosan látható írásjelekkel számolnunk. Ebben az esetben is van azonban egy bizonytalan pont. A szó elején világosan olvashatók a *gr* betűk, ezek után azonban itt nem olyan *b* betű következik, mint az 1. sz. ostrakonon, hanem a bal felé dőlt *w*-hez hasonlító harmadik betű alsó és felső szára között még egy kis vonalmaradvány látszik. Ha ezt a betű felső szára folytatásának tekintjük, akkor egy elég szélesre irt *b* betűvel van dolgunk. Ha viszont a betű alsó szára felfelé kanyarodó részének tekintjük, és hozzászámítjuk még azt a felső végétől kiinduló és a felső szárral párhuzamosan a betű belseje felé húzódó halvány vonalkát is, akkor *yw* ligatura áll előttünk. Így végeredményben ennél a szónál *grybn*, *grbn* és *grywn* olvasatokkal számolhatunk.

Nyelvi magyarázatok.

1. sor:

A 2. sz. ostrakon első sora a *MN* = *až* praepositioval kezdődik. Ezen tehát először azoknak a személyeknek a felsorolását találjuk, akik a megjelölt gabonamennyiségeket beszolgáltatták, s csak ez után, a 11. sorban következik az összegezés, amelyet az 1. sz. ostrakonon az 1. sor tartalmazott. Az első név itt *mtry* = *Mihrē*, amely már az 1. sz. ostrakon 4. sorában is előfordult. A második névalak olvasata bizonytalan. Ha a *dtbgn* olvasatot fogadjuk el, akkor ezt **Dādbayān* névalaknak értelmezhetjük, s egy feltehető **Dādbay* név patronymikonját láthatjuk benne. Ez a név a *dād*- < óiráni **dāta*- szóval összetett nevek, mint *Dādmihr*, *Dādburzmihr*, *Dādyazd*, *Dādōhrmazd* széleskörűen elterjedt csoportjába tartozik.³⁸ Lényegében azonosnak tekinthető a *Baydād* névvel (*bgdt* Ka^oba-i Zardušt-i felirat, párthus változat 28. sor), csak az összetétel tagjai fordított sorrendben következnek egymás után. Ha viszont a *dtbr* olvasatot vesszük figyelembe, akkor nem patronymikkal, hanem foglalkozás megjelölésével van dolgunk. A *dtbr* olvasatot ugyanis *dādβar*-nak értelmezhetjük, s ebben az esetben a közismert, 'bíró' jelentésű szóval állunk szemben. Ami a két olvasat közötti választást illeti, módszertani szempontból talán helyesebb a kevesebb kiegészítést kívánó *dtbr* mellett maradnunk.

2. sor:

Az első szó olvasata bizonytalan. Az *'pkn* alakot **Āβayān*-nak értelmezhetjük és összevethetjük esetleg az *Apakan* névvel, II. Šāhpuhr egyik

³⁸ Ld. *Justi*: i. m. 75, 81.

hadvezérének örmény forrásban fennmaradt nevével.³⁹ Gondolhatnánk esetleg arra is, hogy az *'pkn* névalakot a Ka^cba-i Zardušt-i felirat párthus változatában (26. sor) szereplő *'bkn* névvel⁴⁰ hozzuk kapcsolatba. Ebben az esetben fel kellene tennünk, hogy az *'pkn* alak pseudohistorikus írásmód *'bkn* helyett, mert úgy látszik, hogy a párthus *b* e szóban délnyugat-iráni *dv*-nek felel meg.⁴¹

3. sor:

A sor elején ismét a *mtry* = *Mihr* nevet találjuk. A következő névalak, *krtrykn* **Kārdārēyān*-nak vagy **Kārdērēyān*-nak olvasható. Ez a név kétségtelenül patronymikonnak tekinthető, a defektív írás miatt azonban az *-ēyān* (> *-iyān*) képző leválasztása után megmaradó alapnévalak nem határozható meg biztosan. Mindenesetre az iráni névanyag nyújtotta támogatás alapján a lehetséges olvasatok közül főleg kettőt vehetünk számításba. Az egyik lehetőség az, hogy az alapszót **Kardēr*-nek olvassuk, s ezt a névalakot a korai szaszanida korból ismert *krtyr* névvel azonosítsuk. A *krtyr* név legnevezetesebb viselője a korai szaszanida kor történetének kiemelkedő valláspolitikai alakja *krtyr* *'hrpty* (Ka^cba-i Zardušt pahl. vált., pārsiy *krtyr* ZY *'yhrpt*, gör. vált. *Καρτερο μάγου*)⁴² vagy egy későbbi felirata szerint *krtyr* ZY *'whrmzd mgwpt* (Naq^s-i Rağab).⁴³ Ugyancsak a *krtyr* nevet viseli I. Šāhpuhr udvarának egy másik előkelősége is (Ka^cba-i Zardušt pahl. vált. *krtyr* *'rtbnw*, pārsiy vált. *kltyl* *rtw'n*, gör. vált. *Κιρθειο* *Ἰρδοβαρ*).⁴⁴ E név eredete és pontos hangalakja tisztázatlan.⁴⁵ A görög átírások alapján legvalószínűbben *Kardēr* vagy *Kirdēr* alakot tehetnénk fel. Lehet, hogy a görög átírás különbségének az a magyarázata, hogy egyik esetben a pahlavíy, a másik esetben pedig a pārsiy alaknak az átírásával állunk szemben.⁴⁶

³⁹ Ld. *Justi*: i. m. 18. *Justi* nem ad e névre magyarázatot. A név alakja mindenesetre iráninak látszik, s ha valóban iráni eredetű, akkor **Āpakān* alakra mehet vissza, ez pedig valamilyen, az *Āβān* (< *Āpān*) szóval összetett név (mint *Āβānzād* < *Āpānzāt*) rövid alakjának továbbképzése lehet.

⁴⁰ A teljes név *wyndprn* *'bkn* *rmyw'd* = *Vindfarn* *Āβgān* *Razmyōd*, a görög szövegben *Γωνδιφερ* *Ἀβγαν* *Ριζμυωδ*.

⁴¹ A perzsa szövegben a név formája ugyanis *gwndply* ZY *'dwk'n*, ha ugyan helyes Sprengling olvasata. A számomra pillanatnyilag egyedül hozzáférhető fényképen, amelyet Sprengling a felirat perzsa változatáról ZDMG 91 (1937) 664–665. l. közölt, az *'dwk'n* szóból csak a szóvégi *'n* látható világosan.

⁴² Ld. Kardērre vonatkozólag *M. Sprengling*: *Kartīr, Founder of Sasanian Zoroastrianism*. *AJSL* 57 (1940) 197 skk.

⁴³ *Herzfeld*: Paikuli. 92.

⁴⁴ Szintén ide tartoznék a Firūzābād-i feliraton *Altheim* által olvasott *krtyly* névalak is, ha az olvasat biztos volna, ld. *Fr. Altheim* – *R. Stiehl*: *Araber und Sasaniden*. *Edwin Redslöb* zum 70. Geburtstag. Berlin 1955. 208. Azonban a felirat és pascalolata fényképeinek (ld. *W. B. Henning*: *The Inscription of Firuzabad*. *AM* 4 (1954) 98–102, 1–2. kép) vizsgálata arról győz meg, hogy az egész névből igazán biztosan csak az *r/w* betű olvasható.

⁴⁵ Ld. *A. Christensen*: *L'Iran sous les Sassanides*.² Copenhague 1944. 410 skk. Nem látszik elfogadhatónak *Sprengling* magyarázata sem (*krtyr* = középperzsa *kyrdg'r*, ld. *AJSL* 57 [1940] 202), amelyet *Christensen* – úgy látszik a háborús könyvtárviszonyok következtében – még nem ismert.

⁴⁶ Ilyen esetet a Ka^cba-i Zardušt-i feliratról nem egyet ismerünk. Így pl. a görög változat *Ὀδορωδ* *ἀγορανομου* alakja a pārsiy *wyruw* ZY *w'č'lyt* alakjával szemben a pahlavíy *wruw* *w'šrpty* változatot tükrözi. Ezzel szemben a görög változat *Βαδου* *Γουλιβηγαν* alakja a pahlavíy *bgdt* *wrdptykn* változatával szemben a pārsiy *bgdt* ZY *wldptykn* korabeli ejtett alakját adja vissza, stb.

A másik magyarázati lehetőséget a **Kārdār* olvasás nyújtja. Ebben az esetben nevünket egy VII. századi perzsa hadvezérnek a nevével vethetjük össze. Ez a név görög, szír és örmény forrásokban maradt fenn, s különböző változatai, a szír *Kārdārīgān*, görög *Καρδαριγών* stb., örmény *K^rrtakarīn* (**K^rartarikan* helyett)⁴⁷ egyaránt középperzsa **Kārdārīgān* alakra mutatnak. Az egyik görög forrás, Theophylaktos Simokattes szerint ez egy perzsa méltóságnév,⁴⁸ s ugyanezt a megállapítást találjuk Theophanesnál.^{48a} Így fel lehet tennünk, hogy e névalak alapszava, a **kārdār* szó eredetileg 'hadvezér' jelentésű, s óiráni **kāra-* 'hadsereg' + *dāra-* összetételre megy vissza.

A durai ostrakonon a **Kārdār* nevet ilyen módon méltóságnévből keletkezett személynévnak kellene tartanunk. Ezzel az elgondolással szemben bizonyos nehézséget jelent az, hogy a **kārdār* méltóságnévet a szaszanida korból s különösen e korszak elejéről egyébként nem ismerjük.⁴⁹ Kérdés tehát, hogy mennyiben számolhatunk vele a durai ostrakon korában mint személynévvvel. Ezen a nehézségen nem sokat segít az sem, ha az ostrakon *krtrykn* alakját nem patronymikonnak értelmezzük, hanem közvetlenül a *kārdārīgān* méltóságnévvvel azonosítjuk, mert a szaszanida kor elejéről erre sincsen adatunk. Így talán mégis helyesebb a **Kardērīgān* értelmezés mellett maradnunk.

A sor végén álló *tyrk* = *Tīray* a *Tīr* istennevet tartalmazó gyakori nevek⁵⁰ csoportjába tartozik, s nyilvánvalóan egy ezzel az istennévvvel összetett név, mint pl. *Tīrdād* rövid alakjának továbbképzése. Érdekes megemlíteni, hogy a *Tīrdād* név Durában görög és latin feliraton is előfordul *Τιρδάτης* illetőleg *Thiradates* alakban.⁵¹ Ebben az esetben is számolhatunk tehát azzal a lehetőséggel, hogy e név viselője Dura régi lakosa.

4. sor:

Az első név, *byltwšn* = **Bēltūšān* vagy esetleg **Bēldūšān* nyilvánvalóan a *Tīray* névhez tartozó patronymikon. Az alapnévalak, **Bēltūš* vagy **Bēltūša* a *Bēl* istennévvvel összetett névnek látszik. Ez a névalak emlékeztet a Tang-i Sarvak-i felirattal olvasható *Bēldūšā* névre.⁵² Bár a *Bēltūš* nevet nem ismerjük sem a párthus, sem a római kori Durából, de a *Bēl* istennév-

⁴⁷ Ld. Nöldeke: i. m. 387; Hübschmann: Armenische Grammatik. I. 91; Justi: i. m. 156.

⁴⁸ Ed. C. de Boor I 9,6: Παρθικὸν τοῦτο ἀξίωμα. A «párthus» megjelölés itt Theophylaktos nyelvhasználatában természetesen «perzsá»-t jelent.

^{48a} Ed. C. de Boor 253, 17... μετὰ Καρδαρίγα (Καρδαρίγας δὲ οὐκ ἔστι κόριον ὄνομα, ἀλλ' ἀξία μεγίστη παρὰ Πέρσαις) τοῦ τῶν Περσῶν στρατηγοῦ... Justi: id. h. félreérti ezt a szöveget, amikor azt mondja, hogy Theophanes szerint ez a perzsa fővezér címe.

⁴⁹ Nöldeke Mihr-Narsē harmadik fiának a nevét Tabarinál *Kārdār*-nak olvassa, i. m. 110 sk. Azonban a kéziratokban a következő variánsok találhatók: *k'rd*, *k'rd'ḏ*, *k'r'd'r*, *k'rd'*, Nöldeke ezekből a *Kārdār* alakot rekonstruálta, viszont igaza lehet *Altheim*-nek, hogy az eredeti névalak talán *Kardēr* volt (ld. i. h.). Így ez az adat mindenesetre bizonytalan. A Nöldeke által idevont újperzsa *kārdār* 'Vezír' szó (ld. *P. Horn*: Grundriss der neupersischen Etymologie. Strassburg 1893, 185) pedig hangalakja alapján ítélve csak újabb összetétel lehet.

⁵⁰ Ld. ezekre Justi: i. m. 326 skk.

⁵¹ The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Second Season of Work, October 1928 – April 1929. 148 skk. és Preliminary Report of Sixth Season of Work, October 1932 – March 1933. 36.

⁵² Ld. *W. B. Henning*: The Monuments and Inscriptions of Tang-i Sarvak. AM 2 (1952) 172, a 4. j.-tel (!).

vel összetett nevek mindenesetre igen gyakoriak itten,⁵³ s így nem lehetetlen, hogy e név viselője is Dura régi lakosságához tartozott.

A következő névalak *p'rk* **Pāray*-nak értelmezhető, s esetleg összevethető a Tacitus által (Ann. XII 14) említett párthus *Parraces* névvel. Justí a *Parraces* nevet az újperzsa *pāre* 'szárny' szóból magyarázza.⁵⁴ Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, akkor e párthus nevet óiráni **parnaka*-alakra kell visszavezetnünk, s ennek *-rn-* > *-rr-* hasonlással létrejött arsakida kori **parrak* fejleményét tükrözné Tacitus *Parraces* névalakja. Ha e mellett a magyarázat mellett maradunk, akkor nehezen tehető fel kapcsolat a *Parraces* és a *Pāray* nevek között. Utóbbit ugyan lehetne **Pārray*-nak is olvasni, de az elsőszótagbeli *a* — *ā* különbsége mindenképpen magyarázat nélkül marad, mert arra aligha gondolhatunk, hogy a durai ostrakonon ebben az esetben a rövid *a* plene írásával van dolgunk. Így a két név között csak akkor lehet összefüggésre gondolnunk, ha a latin *-arr-* átírás (amely talán görög forrásra megy vissza) ebben az esetben párthus *-ār-* hangsoportot adott vissza. Ha ez a feltevés megállja a helyét, akkor a párthusban számolhatunk egy **Pārak* > **Pāray* névvel, s ezzel az ostrakon szóban forgó nevét minden nehézség nélkül azonosíthatjuk. Ami a *Pāray* név eredetét illeti, a számbajövő lehetőségek közül leginkább még a középperzsa *pārak* (= *pāray*) 'ajándék' szóra gondolhatnánk,⁵⁵ amelynek a párthusban is ugyanez lehetett a hangalakja. Ebben az esetben nevünk jelentéstani szempontból a *-dāta*- 'adott, ajándékozott' szóval összetett nevek népes csoportjába tartoznék.

5. sor:

A *trytwn* olvasat értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy a párthusban ebben a korban a *tr* (= *θr*) hangsoport már *hr*-ré fejlődött. Így a *trytwn* olvasatot **Hrēdōn*-nak kell értelmeznünk, s ebben az esetben egy igen érdekes párthus névalakkal állunk szemben. Mint közismert, az iráni hősmonda egyik kiemelkedő alakjának, Feridunnak a neve hosszú ideig megoldatlan problémát jelentett az iráni nyelvtudomány számára. Az Avesztában e név alakja *Θraētaona*-, s ebből óiráni **Θraitauna*- vagy **Θraitavana*- kiindulási formára következtethetünk.⁵⁶ Bármelyik óiráni alakból induljunk is ki, a középiráni korban délnyugat-iráni területen **Sēdōn*, az északnyugat-iráni-ban pedig **Hrēdōn* fejleményt kellene feltennünk. Ezzel szemben éppen az volt a meglepő, hogy délnyugat-iráni területen a **Sēdōn* alaknak semmi nyomát nem találjuk, hanem helyette a pehlevi irodalomban a *Frētōn* (= *Frēdōn*) alak használatos. Ez a tényállás arra mutat, hogy Feridun alakja a délnyugat-iráni nyelvterületen csak a középiráni korban vált ismertté, s nevét is ekkor vették át valamelyik északnyugat-iráni nyelvjárásból a középiráni *Frēdōn* hangalakban. Északnyugati Iránban, a párthus nyelvterületen

⁵³ Ld. pl. *Cumont*: i. m. 306 sk., 391, 412 sk., 421.

⁵⁴ *Justí*: i. m. 242.

⁵⁵ A *pārak* szónak a jelentése a pehlevi irodalomban általában speciálisan 'megvesztegetés céljából adott ajándék'. A turfáni szövegekben azonban még megtaláljuk e szónak (*p'rg*) eredeti 'ajándék' jelentését, ld. *F. C. Andreas* — *W. Henning*: *Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan*. II. SPAW Ph.-h. Kl. 1933. 312 (M 219 V 14).

⁵⁶ A név etimológiájára vonatkozólag ld. *Bartholomae*: *Altiranisches Wörterbuch*. 800 és *Zum altiranischen Wörterbuch*. Strassburg 1906. (IF Bd. XIX. Beiheft) 178.; *J. Duchesne-Guillemin*: *Les composés de l'Avesta*. Liège — Paris 1936. 109.

azonban az óiráni **Θraitavana*- szabályos folytatásának **Hrēdōn*-nak kellett lennie, nem **Frēdōn*-nak, s így ez az utóbbi alak csak még bonyolultabbá teszi e név történetének kérdését. A legvalószínűbb mégis az, hogy a *Frēdōn* alak is párthus nyelvterületen keletkezett mint «hiperurbanizmus» a «vulgárisnak» érzett **Hrēdōn*-nal szemben.⁵⁷ Hogy a párthus nyelvterületen valaha a **Hrēdōn* alaknak is meg kellett lennie, azt eddig egyedül a Feridun névnek az örményből ismert *Hruden* változata igazolta, amely csak ennek a névalaknak lehetett az átvétele. Most a 2. sz. durai ostrakonon előkerült párthus *trytwn* = *Hrēdōn* névben az óiráni **Θraitavana*- névnek ezzel az eddig csak feltett, hangtörvényszerű párthus folytatásával állunk szemben.

A *mtrkn* = *Mihrayān* név a *Hrēdōn*-hoz tartozó patronymikon. Az alapnévalak *Mihr* vagy *Mihray* egyaránt lehetett.

6. sor:

A sor elején álló *'rthštr* = *Ardayšahr* név nem szorul magyarázatra. Az utána következő *pryptkn* olvasatot **Friyabiḏayān*-nak értelmezhetjük. Ez a névalak szintén patronymikon, amely előfordul a nisai párthus ostrakonokon is.⁵⁸ Az alapnévalak **Friyabiḏ* szintén jólismert, mint párthus királyi név, s valószínűleg a görög *Φιλοπάτωρ* párthus tükörszava.⁵⁹

7. sor:

Az első névnek kétféle olvasata lehetséges: *mrd* és *wrud*. A *mrd* alakot **Mard*-nak vagy **Mārd*-nak értelmezhetjük, s esetleg összevethetjük a Ka^aba-i Zardušt-i felirat pahlavīy változatának *m'rd* névalakjával.⁶⁰ E név eredete nem világos, ha a man. párthus *mrd* 'ember' szóval függ össze, akkor fel kellene tennünk, hogy ebben az esetben a feliraton a korabeli kiejtés visszaadásával, nem pedig a várható történeti írásmóddal van dolgunk.⁶¹

Ha a *wrud* olvasatot választjuk, ezt **Vorōd*-nak értelmezhetjük, azaz egy közismert és jellegzetesen párthus névvel állunk szemben.⁶² E név hasonló alakban fordul elő a Ka^aba-i Zardušt-i felirat pahlavīy változatában (28. sor), viszont a pārsīy változatban *wyrwd* alakot találunk (35. sor). A *Vorōd* nevet a korábban ismert görög átírások alapján **Hurauda*-alakra volt szokás visszavezetni,⁶³ ezt a származtatást azonban az újabban ismeretessé vált

⁵⁷ Ld. H. H. Schaefer: *Iranica*. Berlin 1934. (= AGWG Ph.-h. Kl. III. F. Nr. 10). 32 sk. *Schaefer* magyarázata azonban nem minden részletében megnyugtató.

⁵⁸ Ld. Дьяконов-Дьяконов-Лившиц: i. m. 116 *pryptykn*, *pryptkn*.

⁵⁹ Ld. *Justi*: i. m. 106.

⁶⁰ Pahl. vált. 24. sor: *m'rd dpyrwpt*, *pārsīy* vált. 29. sor: *mrdw ZY dpyrwpt*, gör. vált. 57. sor: *Μαρδ διβρωπτ*. M. Sprengling: *Shahpuhr I, the Great on the Kaabah of Zoroaster* (KZ). *AJSL* 57 (1940) 405 a *m'rd* nevet a *mard* 'ember' szóból származtatja, anélkül, hogy látná e magyarázat hangtörténeti és írástörténeti nehézségeit.

⁶¹ A *mard* szó történeti írásmóddal írt alakját találjuk a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton a *ywdmrt rstkn* névben (pahl. vált. 27. sor, ld. még *pārsīy* vált. 33. sor: *ywdmrtly ZY lstkn* és gör. vált. 65. sor: *Διωμερδων Ραστιγαν*). Ha a *m'rd* nevet a *ywdmrt* név *-mrt* elemével azonosítjuk, akkor a rövid *a* plene írását is fel kell tennünk ebben a névben.

⁶² A *Vorōd* név változataival, történetével és régebb magyarázatának kritikájával legutóbb *Henning* foglalkozott (*AM* 2 [1952] 178, 2. j.).

⁶³ Ld. pl. *Justi*: i. m. 133.

arameus,⁶⁴ pahlavīy és pārsīy alakok miatt el kell ejtenünk. Ha a pārsīy *wyruđ* alakot tekintjük a név eredetibb formájának, akkor legvalószínűbben **Vahya-rauda-* alakra gondolhatunk, mint óiráni kiindulóponttra.

A *wruđ* név után következő *psnyk* szót *pasānīy*-nak olvashatjuk. Ez a szó mint méltóságnév előfordul az egyik turfáni középperzsa szövegben:

3. sz. 4. sor	... 'wd š'h	... és a király
5	n'n χwrđn bzm bwd 'wš	kenyeret enni kívánt és
6	dst 'hncnc ny švst w	még nem mosott kezét és
7	'dyd hnd ps'nyg'n 'wš'n	odajöttek a <i>pasānīy</i> -ok és
8	gwpt kw m'ny 'md 'wd pd	jelentették, hogy Māni jött és
9	dr 'ystyd ... ⁶⁵	az ajtóban áll...

Mint e helyen a szövegösszefüggésből világosan megállapítható, a *pasānīy*-ok a király ajtónállói vagy testőrei voltak, akik a királyhoz érkező Manit bejelentették. A szöveg többi részéből tudjuk, hogy az elbeszélésben szereplő király éppen vadászaton volt, tehát a *pasānīy*-ok urukat a vadászatra is elkísérték. Ez a körülmény leginkább a királyi testőrökre illik. Megerősíti mindezt az is, hogy a *pasānīy* szó *pasanigi* formában átkerült a grúzba is, s ott jelentése 'Leibwächter, Adjutant'.⁶⁶ Előfordul ez a szó a szírben, Mār Abā Vitájában is mint a középperzsából átvett jövevényszó *psnq'* alakban,⁶⁷ szintén valamilyen, király körüli méltóság megjelöléseként.

Mindezeknek az adatoknak az alapján a *pasānīy*-okat a szaszanida korban legvalószínűbben a király közvetlen környezetéhez tartozó méltóságviselőknek tarthatjuk. Mivel a fentebb idézett helyen többes számban szerepelnek, a 'testőr' jelentés feltevése látszik a legmegfelelőbbnek. Ha a *pasānīy* méltóságnév a *pas* 'után' szó származéka, ami igen valószínűnek látszik,⁶⁸ akkor nem párthus, hanem középperzsa eredetű szóalakkal állunk szemben, mert egyébként hangalakjának a párthusban **pašānīy*-nak kellene lennie. Így a *pasānīy* szó jelenlétét a durai párthus ostrakon szövegében valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy e perzsa eredetű méltóságnévnek a párthusban nem volt megfelelője,⁶⁹ s így egyszerűen átírták a pahlavīy írásban a perzsa hangalakot.

A sor végén ismét az 'rthštr névvel találkozunk.

8. sor:

A *yzptkn* = *Yazdbādayān* névalak az előző sor végén álló *Ardayšahr* névhez tartozó patronymikon. Az alapnévalak, *Yazdbād* a *-pāta-* szóval összetett gyakori nevek közé tartozik. Maga a *Yazdbād* név azonban nem

⁶⁴ A Tang-i Sarvak-i feliratokon.

⁶⁵ C. Salemann: Manichäische Studien I. Зап. Имп. Акад. Наук ИФО VIII. к. 10. sz. Szentpétervár 1908. 4.

⁶⁶ Ld. Salemann: i. m. 113.

⁶⁷ Ld. legutóbb Czeglédy K.: IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. Budapest 1954. 28.

⁶⁸ Ugyancsak a *pas* (< **pasā*) szóval való összetétellel képzett méltóságnév a manicheus hierarchiában a *ps'gryw* '(Mani) helyettes(e)' szó, ld. W. Henning: Ein manichäisches Bet- und Beichtenbuch. APAW 1936. Nr. 10. Berlin 1937. 28, 98 és legutóbb I. Gershevitch: A Parthian Title in the Hymn of the Soul. JRAS 1954. 124 sk.

⁶⁹ A perzsa *pašānīy*-nak megfelelő párthus **pašānīy*-nak a környező nyelvekben sincs semmi nyoma. A grúzba is és a szírbe is a perzsa alak került át.

mondható sűrűn előforduló névnek: ezen kívül csak egy előfordulását ismerjük még, éspedig igen érdekes módon éppen a nagyjából egykorú Ka^aba-i Zardušt-i feliratról, ahol a pahl. változat 27. sorában *y'zdpt* alakban jelenik meg.⁷⁰ Mivel a *Yazdbād* nevet ilyen módon ritka névnek kell tartanunk, két egyidejű előfordulását aligha tekinthetjük véletlennek. Nagy valószínűséggel gondolhatunk arra, hogy az ostrakonon szereplő *Ardayšahr Yazdbādayān* apja éppen a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton szereplő *Yazdbād handarzbād* lehetett.

A sor végén álló *nryšw* olvasat e korban már valószínűleg **Narisaf* hangalakot takar. A *Narisaf* név az avesztai *nairyō.sarha-* istennév párthus megfelelője, a délnyugat-iráni alak *Narisah*.⁷¹ A *Narisaf* név, helyesebben délnyugat-iráni *Narisah* megfelelője egyike a leggyakoribb iráni neveeknek.⁷²

9. sor:

A sor elején olvasható *wrtgrnptkn* alakot **Varhraynbādayān*-nak értelmezhetjük, és az előző sor végén álló *Narisaf* névhez tartozó patronymikont láthatunk benne. Az alapnévalak, *Varhraynbād* szintén a *-pāta-* szóval összetett nevek népes csoportjába tartozik. Igen figyelemreméltó azonban, hogy ez a név — a *Yazdbād* névhez hasonlóan — ezen a helyen kívül csak még egyszer fordul elő az iráni forrásanyagban, éspedig ugyancsak a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton. Ott *Pābay* udvarának előkelői között találjuk a *wrtgrnpt hwrk*n névalakot.⁷³ Ez már a második olyan eset, hogy egy durai ostrakonon előforduló patronymikonnak az alapnévalakját a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton, és csak ott találjuk meg. Ha csak nem akarunk sorozatos véletlennel számolni, akkor ebben az esetben is kézenfekvő arra gondolnunk, hogy a durai ostrakonon szereplő *Narisaf Varhraynbādayān* a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton említett *Varhraynbād Xvarayān*-nak volt a fia.

A sor végén álló névnek csak első három betűje biztos, így alakját teljes biztossággal nem rekonstruálhatjuk. A lehetséges kiegészítések közül talán *nyštr* vagy *nyškn*, esetleg *nyš'n* jöhetne leginkább számításba. Ha feltehetünk ilyen névalakokat, akkor az első kettő magyarázatánál az újperzsa *niš* 'hegy, tüske', *ništār* 'gerely, lancetta' szóra gondolhatunk (< középperzsa **nēš*, **nēštar*). Jelentéstanilag ebben az esetben a *Nēzak* név⁷⁴ szolgálhatna párhuzamul. A *nyš'n* kiegészítés esetében viszont nevünket talán a középperzsa és párthus *nyš'n* 'Zeichen, Feldzeichen' szóval vethetnénk egybe.

10. sor:

A *m'štn* olvasatot **Māštān*-nak értelmezhetjük, és az előző sor végén álló *Nēštar* névhez tartozó patronymikonnak foghatjuk fel. A **Māšt* alapnévalak párthus és perzsa területen számomra nem ismeretes. Lehetne eset-

⁷⁰ *y'zdpt MLKTHn hndrzpty*, pārsīy vált. 33. sor: *yztpt b'nykn hndrēpt*, gör. vált. 64. sor: *Ἰησοῦβαδ βασιλευσῶν ἀνδαρζαβιδ*.

⁷¹ Ismerjük e név szogd megfelelőjét is: *Narišanχ*(*bayē*), ld. *Andreas—Henning: Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan*. I. SPAW 1932. 192, 6. j.

⁷² Ld. *Justi*: i. m. 221 skk.

⁷³ Pahl. vált. 22. sor; pārsīy vált. 28. sor: *wrtgrnpt ZY hwlk'n*, gör. vált. 54. sor: *Γοαρθαιπιατ Ζοικαν*.

⁷⁴ *Justi*: i. m. 229.

leg arra gondolni, hogy ez a név a Fekete-tenger északi partvidékén eléggé elterjedt dél-orszországi iráni *Μαστας*. *Μαστος* nevekkal⁷⁵ függ össze.

A 2. sz. ostrakonon a nevek megoszlása az egyes névtípusok között így alakul:

1. típus, név + patronymikon: *Mihr Kardērēyān*, *Tīray Bēltūšān*, *Hrēdōn Mihrayān*, *Ardayšahr Friyaβidayān*, *Ardayšahr Yazdbādayān*, *Narisař Varhraynbādayān*, *Nēštar* (?) *Māštān*.

2. típus, név + foglalkozás megjelölés vagy méltóságnév: *Mihr dāδbar* (?), *Aβayān* (?) *ganzbar*, *Vorōδ* (?) *pasānīy*.

3. típus, kettős név: —.

4. típus, egyszerű név: *Pāray*.

A nevek legnagyobb része jellegzetesen párthus név. A sémi elemet egyedül a *Bēltūš* név képviseli. Igen figyelemreméltó, hogy az ostrakonon a jellegzetesen párthus névalakok mellett egy valószínűleg perzsa eredetű méltóságnév, a *pasānīy* is megjelenik.

A 2. sz. ostrakont ezek szerint a következőképpen értelmezhetjük:

až Mihrē dāδbar (?) *g(rēβ)* I
Aβayān (?) *ganzbar g(rēβ)* I
Mihrē Kardērēyān g(rēβ) I *Tīray*
Bēltūšān g(rēβ) I *Pāray g(rēβ)* I
Hrēdōn Mihrayān g(rēβ) I
Ardayšahr Friyaβidayān g(rēβ) I
Vorōδ (?) *pasānīy g(rēβ)* I *Ardayšahr*
Yazdbādayān g(rēβ) III *Narisař*
Varhraynbādayān g(rēβ) I *Nēštar* (?)
Māštān g(rēβ) I
hamāyē grēβān XIII

Fordítása:

«Mihrtől, a bírótól (?) 1 *grēβ*;
 Aβayāntól (?), a kincstárnoktól 1 *grēβ*;
 Mihrtől, Kardēr fiától 1 *grēβ*; Tīraytól,
 Bēltūš fiától 1 *grēβ*; Pāraytól 1 *grēβ*;
 Hrēdōntól, Mihray fiától 1 *grēβ*;
 Ardayšahrtól, Friyaβid fiától 1 *grēβ*;
 Vorōdtól (?), a testórtól 1 *grēβ*; Ardayšahrtól,
 Yazdbād fiától 3 *grēβ*; Narisařtól,
 Varhraynbād fiától 1 *grēβ*; Nēštartól (?),
 Māšt fiától 1 *grēβ*;
 összesen 13 *grēβ* (gabona).»

IV

3. sz. ostrakon.

1. sor *MN 'ršnw*
 2 . . . *mtrkn*

⁷⁵ Ld. ezekre vonatkozólag legutóbb *Zgusta*: i. m. 115 skk.

1. sor:

MN 'šhn msyš[t] ... Altheim. A második szóban az 'š után *hn*-t semmiesetre sem olvashatunk, azonban a szóban forgó írásjelet mindenesetre kétféleképpen értelmezhetjük: vagy egy jelnek vesszük, akkor csak *h*-nak olvashatjuk, vagy két betűnek fogjuk fel, ebben az esetben pedig 'y olvasat jöhet leginkább számításba. A sor végén Altheim kiegészítése helyesnek látszik, s az is valószínű, hogy a sor még tovább folytatódott.

2. sor:

KŠRY hštrp [... Altheim. Az első betű *r*-nek, esetleg *k*-nak olvasható. Altheim az első betűhöz hozzávette még a rákövetkező *š*-nek a jobboldali szárát is, így olvasott *K*-t. Ebben az esetben azonban az *š* megmaradó részét legfeljebb 'nak lehetne olvasni, nem pedig *S*-nek. Az *rš* után elég jól kivehető *nv* ligatura következik. A *hštrp* szó olvasásában a *t* és *r* kissé bizonytalan.

Nyelvi magyarázatok:

1. sor:

Ez az ostrakon is a *MN = aš* praepositioval kezdődik. Így az utána következő 'šh vagy 'š'y szóalakot személynévnek kell értelmeznünk. Bármelyik olvasatot válasszuk is, aligha iráni névvel van dolgunk.⁷⁷ Az első olvasat esetében ezt már a *h* egyedül is valószínűtlenné teszi. Így arra gondolhatunk, hogy ebben az esetben is sémi eredetű névvel van dolgunk. Ha az 'šh olvasat mellett maradunk, s ezt **Aših*-nak értelmezzük, akkor ezt a névalakot összevethetjük esetleg a 841. sz. durai feliraton szereplő 'Ασιχέ[ος] személynévvél.⁷⁸ Utóbbi a felirat közlői az 'Ασιχα helységnevből képzett névalaknak magyarázzák. Ha ez az elgondolás helyes, akkor az 'Ασιχέος nevet inkább ethnikonnak kell tartanunk, s ebben az esetben ostrakonunk nevével kevésbé hozható kapcsolatba. Gondolhatunk azonban talán arra is, hogy mindkét név a 'šh 'machen, tun' igével függ össze, s egy 'isten a cselekvő' jelentésű összetett név rövidült alakja.⁷⁹ Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy az *Aših* név sémi eredetű, s nem lehetetlen, hogy Dura régi lakosságából származó ethnikai elemet képvisel ostrakonunkon.

A következő *msyš[t] = masiš*t szóalakot Altheim tulajdonnévnek értelmezte. Valószínűbb azonban, hogy méltóságnévvél vagy címmel van dolgunk. E szó óperzsa megfelelőjét ismerjük már az achaimenida feliratokról. Az óperzsa *madišta*- szó három jelentésben fordul elő: 1. 'legnagyobb', 2. 'vezér, parancsnok', 3. 'trónörökös'.⁸⁰ Az achaimenida korból a szó tulajdonnévi használatára négy példát lehetne felhozni,⁸¹ ha azonban ezeket közelebbről megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy mind a négy esetben

⁷⁷ Altheim: Das erste Auftreten der Hunnen. 16 az általa olvasott 'šhn alakot a rákövetkező *msyš[t]* szóval együtt 'išyan Masišt'-nak értelmezi. Ez a magyarázat azonban fordított szórendet követelne meg.

⁷⁸ The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Sixth Season of Work, October 1932 – March 1933. 495.

⁷⁹ Durában nem ritkák a sémi összetett neveknek ilyen rövidült alakjai, ld. pl. The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Seventh and Eighth Seasons of Work, 1933–1934 and 1934–1935. 447 sk.

⁸⁰ Ld. E. Herzfeld: Altpersische Inschriften. Berlin 1938. 254 skk.; R. G. Kent: Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon. New Haven 1950. 201.

⁸¹ Ld. Justi: i. m. 199. Altheim ezekre a példákra hivatkozik.

hadvezérrel, katonai parancsnokkal van dolgunk, kézenfekvő tehát arra gondolni, hogy a görög írók által feljegyzett névalakok voltaképpen nem tulajdonnevek, hanem méltóságnevek voltak. A középperzsában e szó megfelelője *mahist*, a párthusban pedig *masišt*. Ostrakonunkon tehát a párthus alakokkal állunk szemben. A szaszanida korban e szó köznévi használatán kívül mint cím és méltóságnév is előfordul. A manicheus hierarchiában a *mahistay* címet viselte a 360 presbiter, s a *mahist* címet megtiszteltetésképpen ajándékozták egyes szaszanida uralkodók.⁸² Nagyon valószínű, hogy a párthusban is volt a *masišt* szónak ilyen használata. Így ostrakonunkon az 'Āših 'a legöregebb' értelmezés mellett számításba jöhet az 'Āših, a *masišt*' magyarázat is.

2. sor:

A sor elején álló *ršnw* olvasatot **Rašn*-nak értelmezhetjük, s ebben az esetben egy jólismert iráni névvel állunk szemben.⁸³ Előfordul a *Rašn* név az awromāni pergamenen is (5. sor *ršnw*).

A *Rašn* név után következő *hštrp* = *šahraβ* szó az ostrakon legnagyobb érdekessége. Mint ismeretes, e méltóságnévre a korai szaszanida korból csak a Pāykūli-i feliratról volt iráni adatunk.⁸⁴ Most már nemcsak a valamivel korábbi Kačba-i Zardušt-i feliratról ismerjük e szót, hanem előkerült V. *Ardaβān* susai feliratán⁸⁵ és a nisai ostrakonokon⁸⁶ a párthus korból is. Ezek az újabb adatok a durai ostrakon tanúbizonyosságával együtt lehetővé teszik, hogy ma már ennek az intézménynek arsakida és korai szaszanida kori történeti szerepéről bizonyos mértékben képet alkothassunk magunknak.

Mint Altheim kétségtelenül helyesen látta, ez az ostrakon ránkmaradt formájában csak töredék. Az első sorban az *š* után egy *t*-t még teljes biztossággal feltehetünk, de ezenkívül nagyon valószínű, hogy az első sor tartalmazta még az *Āših masišt*-tól származó anyagnak és mennyiségének a megjelölését. Kétségtelen azonban, hogy az ostrakonon 2 sornál több nem volt. Ez arra mutat, hogy a 4. sz. ostrakon — bár kezdete hasonló a 2. és 3. számúhoz — az eddig tárgyaltaktól eltérő jellegű volt. Ez még világosabbá válik akkor, ha kellő megvilágításba helyezzük az ezen az ostrakonon előforduló *Rašn šahraβ* szerepét. Az eddigi ostrakonokon felsorolt személyekkel ellentétben ugyanis *Rašn šahraβ*-ot nem tekinthetjük olyan egyénnek, aki gabonát vagy valami mást beszolgáltatót volna. A maga körzetében a *šahraβ* volt a legmagasabb tisztviselő, az adó és a természetbeni beszolgáltatások az ő kezébe folytak be. A 4. sz. ostrakonon tehát valószínűleg arról lehetett szó, hogy *Āših masišt* ennyi és ennyi gabonát (vagy más terményt) szolgáltatott be *Rašn šahraβ*-nak.

Ezen a ponton érdemes a figyelmet a nisai párthus ostrakonokra irányítanunk. Ezek általában borbeszolgáltatásokról szóló feljegyzések, amelyeket etikettként a beszolgáltatót bort tartalmazó edényekre erősít-

⁸² Ld. *Christensen*: i. m. 193, 409 további irodalommal.

⁸³ *Justi*: i. m. 259.

⁸⁴ Ld. *Herzfeld*: Paikuli. 103, 109.

⁸⁵ *R. Ghirshman*: Un bas-relief d'Artaban V avec inscription en pehli arsacide. Monuments Piot 44 (1950) 97 skk. és újabban *Henning*: AM 2 (1952) 176, *Fr. Altheim*: Ein asiatischer Staat. Wiesbaden 1954. 242.

⁸⁶ Дьяконов — Дьяконов — Лившиц: i. m. 119 sk.

hettek. Ezeknek több típusa van, amelyek közül most bennünket csak egy érdekel közelebről. Ezen a durai ostrakonhoz hasonlóan a *ḥštrp* szó fordul elő. Például szolgálhat erre a típusra az I—44 sz. ostrakon, amelynek szövege a következő:

1. sor *BḤWT' ZNH MN pryptykn MN K[RM']*
 2 *'bzbrj LYD ḥštrp ḥ m X IIIIIIII*
 3 *[.....]k I*
 4 *HN^cLT ^cL ŠNT I C XX XX XX X II*
 5 *HYTY wrtrgnk mdwbr Z[Y ...]*

«Ebben az edényben Friyaβiḏēyānról, az adóköteles sz[óló]ból a *šahraβ* kezébe összesen 19 (ürmérték) bor [.....]k I beszolgáltatást a 172. évről beadott Varhraynay *madβar* [.....]»⁸⁷

Mint ennek a nisai ostrakonnak a szövegéből láthatjuk, a beszolgáltatás a „*šahraβ* kezébe” történt, a legtöbb ostrakonnak a szövegében azonban ez nincs feltüntetve. Hasonló helyzettel számolhatunk a durai ostrakonok esetében is. A termésbeszolgáltatások itt is valószínűleg a „*šahraβ* kezébe” történhettek, azonban kifejezetten csak néhány ostrakon szövege utalhatott erre. A különbséget a nisai és a durai párthus ostrakonok közt abban láthatjuk, hogy az előbbieken bor, az utóbbiakon pedig gabona beszolgáltatásáról volt szó, bár ha arra gondolunk, hogy Dura környékén is voltak szőlők,⁸⁸ nem tarthatjuk kizártnak, hogy Durában is voltak borbeszolgáltatási jegyzékeket tartalmazó ostrakonok. További különbségnek látszik a nisai és a durai ostrakonok között, hogy az előbbiek a termés évét általában feltüntetik. Mivel azonban az eddig ismert durai ostrakonok száma igen csekély, s ezek közül is csak kettő maradt ránk épségben és olvasható állapotban, nem szabad e két darab alapján általánosítanunk. Nagyon könnyen lehetséges, hogy Durában is voltak dátumot tartalmazó szövegű ostrakonok.

Mindezt figyelembe véve a 4. sz. ostrakon kiegészítését a következő módon képzelhetjük el:

1. sor *MN 'šh msyš[^t grybn ... LYD]*
 2 *ršnw ḥštrp [ŠNT]*

Fordítása:

«Äšihtól, a *masišt*-tól [... *grēβ* (gabona)]
 Rašn *šahraβ* [kezébe az évben.]»

5. sz. ostrakon.

Az ostrakon szövege erősen elmosódott, Altheim olvashatatlanak is jelzi. Egyes betűk és szavak azonban olvashatók, s kétségtelenül megállapítható, hogy az ostrakonon legalább 11 sor írás volt. Az első négy sor az ostrakon teljes szélességét elfoglalta, a további sorok azonban fokozatosan rövideknek. Valószínű azonban, hogy eredetileg ezek is hosszabbak voltak, csak

⁸⁷ Az ostrakont ld. Дьяконов — Дьяконов — Лившиц: i. m. 124, 2. kép. Az itt adott átírás és fordítás indoklására rövidesen részletesen visszatérünk.

⁸⁸ Ld. pl. *Cumont*: i. m. 298, 2. sz. pergamen 5—6. sor.

folytatásuk ma már egyáltalán nem látható. Lehetséges, hogy az eredeti darab megvizsgálása vagy speciális eljárással készült fénykép alapján az ostrakon szövegének nagy része biztosan olvasható lenne. Így a rendelkezésre álló fénykép alapján csak fenntartással adhatjuk az alábbi olvasási kísérletet.

1. sor *MN k[...]t[...]kn g I*
 2 *'rth[...] gnzbr g I*
 3 *rwšn[.....]*
 4 *g IIII bryg[. .] m[.]yšt*
 5 *g I m[r]trst wrtr[.....]*
 6 *wšp[. .] mrtrst t[.....]*
 7 *dt[r]t mtrkn [....]*
 8 *[....] bryg[.....]*
 9 *h[.....]*
 10 *g[. .]bn [....]*
 11 *[I]IIII[I] C [...]*

Megjegyzések az olvasáshoz:

1. sor:

A sor elején látható betűmaradványok leginkább *MN*-re egészíthetők ki. A következő szó első betűje *k*-nak vagy *r*-nek látszik. Ezután kb. 4 betű elmosódott, a *t* helyett *rw*-t is lehet olvasni. A *t* után legalább négy betű nyomai látszanak, majd talán szóvégi *kn* ligatura vehető ki. A szóvégi *n* mélyen lenyúlik a 2. sorba, e sor utolsó betűje mögé. A sor végén látható írásnyom leginkább *g I*-nek értelmezhető.

2. sor:

A sor elején látható betűmaradványokat talán *'rth*-nak egészíthetjük ki. Utána 3 betű maradványa figyelhető meg. Ezután, ha nem a véletlen játékaival állunk szemben, a halvány írásnyomok *gnzbr*-nak olvashatók, legfeljebb a *b* bizonytalan. A szóvégi *r* látszik legvilágosabban. Utána az 1. sorból lelógó szóvégi *n* szára látható, ez után pedig ismét *g I* nyomai figyelhetők meg.

3. sor:

Az első három betű elég jól látható: a negyedik bizonytalan. A sorban még kb. 12 betű maradványai figyelhetők meg.

4. sor:

Az első betű *g*-nek látszik. Utána mintha *IIII* felső részének maradványai következnenek, olyan elrendezésben, mint az 1. sz. ostrakon 5. sorának elején. Ezután *bryg* elég világosan látszik, majd 2 betű elmosódott. Az ezután olvasott *m* eléggé bizonytalan, utána 1 vagy 2 elmosódott betű látható, az ezt követő írásmaradványok pedig talán *yšt*-nek olvashatók.

5. sor:

A sor eleje szinte teljesen elmosódott. Egy csaknem vízszintes, hosszú, egyenes vonal nyoma látható, ezt talán *g*-re egészíthetjük ki. Az ezután következő, csaknem függőleges vonalat *I*-nek értelmezhetjük. A *mrtrst* szóban az *r* teljesen elmosódott, *rst* helyett lehet talán *whm*-t is olvasni. A *wrtr* olvasatban a második *r* egészen elmosódott és bizonytalan. A sor végén még 5–6 betű számára van hely.

6. sor:

Az első betű *w*-nek látszik, a következő 2 betűmaradvány pedig *šp*-nek értelmezhető. Ezután kb. 2 betűhelyen teljesen eltűnt az írás, majd egy kissé a sor alá nyúló, nagyjából vízszintes vonal vehető ki, talán *g I* maradványa. A *mtrrst* olvasatban itt az *r* jobban kivehető, mint az előző sorban, de *rst* helyett itt is lehet *wm*-t olvasni. Ezután még egy *t*-nek értelmezhető írásnyom látszik, a többi teljesen elmosódott.

7. sor:

A sor elején *dt.t* elég világosan olvasható. A két *t* között látható betűmaradvány talán *r* lehetett. A *mtrkn* szóból *mtr* világosan olvasható, a szövégi *kn* ligatura elmosódott.

8. sor:

Az első 4–5 betű szinte teljesen eltűnt. A kb. negyedik betű helyén látható írásmaradvány talán egy *k* felső része. Ezután elmosódott *bry* olvasható.

9. sor:

E sorban csak az első betűből maradt meg valami. A látható írásmaradvány legkönnyebben *h*-ra egészíthető ki.

10. sor:

Csak bizonytalan betűmaradványok láthatók. Az első betűt talán *g*-re lehet kiegészíteni. Utána az írás 1 vagy 2 betű helyén teljesen elmosódott, csak a sor alatt látszik egy íróanyagfolt. Ezután egy szövégi betűligatura, *bn* vagy *kn* nyomai láthatók.

11. sor:

A sor elején halvány betűnyomok láthatók. Három, egymással párhuzamos, kissé görbülő, a függőlegest megközelítő vonal figyelhető meg, amelyektől jobbra fent és balra lent még egy-egy kis íróanyagfolt látszik. Ha ezek az utóbbiak egy-egy vonal maradványainak tekinthetők, akkor az egész jelesoportot legkézenfekvőbb *IIIII*-nek olvasnunk. A következő betűmaradvány aláhúzott *kôφ*-nak, azaz a *C* jelének látszik. Ezután még lehetett valami, mert egy apró, pontszerű íróanyagmaradvány figyelhető meg.

Nyelvi magyarázatok:

1. sor:

Ha helyesen értelmezzük a sor elején látható írásmaradványokat *MN*-nek, akkor az ostrakon szövegének szerkezete hasonló lehetett a 2. sz. ostrakonéhoz. Az első sorban tehát a *MN* és a *g I* között egy személynevet és egy patronymikont kell feltételeznünk.

2. sor:

A bizonytalan *'rth* olvasatot leginkább *'rth[štr]*-ra egészíthetjük ki. Ha ez helyes, akkor itt az 1. sz. ostrakonon szereplő *Ardayšahr ganzbar*-ral állunk szemben.

3. sor:

A sor elején a *rwšn* olvasatot **Rōšn*-nak értelmezhetjük, s így egy jólismert iráni nevet⁸⁹ nyerünk. Lehet, hogy a *Rōšn* alakban csak egy összetett név első elemével van dolgunk, mert egyébként ebben a sorban vagy egy rendkívül hosszú patronymikont, vagy egy igen rövid patronymikont, számadatot és még egy egytagú nevet kellene feltennünk.

4. sor:

A sor elején álló *g IIII* után következő *bryg* alakot legkézenfekvőbb *bryg[d']*-ra kiegészítenünk. Ebben az esetben a Durából jólismert sémi *Bargaddā* névvel van dolgunk, amely a durai görög feliratokon *Βαργάδδας*, *Βάργαδ* alakban jelenik meg.⁹⁰ Ha olvasatunk és kiegészítésünk helyesnek bizonyul, akkor a *Bargaddā* név az ostrakonon valószínűleg ismét régi helyi durai etnikai elemet képvisel.

A *m[.]yšt* olvasatot *m[s]yšt*-ra egészíthetjük ki, azonban az egész szó olvasata bizonytalan.

5. sor:

A *mtrst* (vagy *mrtwḥm*) *wrtr* olvasatot nyilvánvalóan *mtrst wrtr[gnkn g I]*-re kell kiegészítenünk, s így egy személynévvel és egy patronymikonnal állunk szemben. Sem a *Mardōhm*, sem a *Madrūst* személynév nem ismeretes az iráni névanyagban számomra, de mint személynév mindkettő elképzelhető.

6. sor:

Az azonosítatlan *wšp* személynév utáni hézagban [*g I*]-nek kellett állnia, mert ez után ismét két névalak következik. A *mtrst* (vagy *mrtwḥm*) után olvasható *t*-vel valamilyen rövid patronymikon (pl. *t[yrkn]* = *Tīrayān*) kezdődhetett, s ez után még [*g I*]-nek kellett állnia, mert a következő sor elején ismét két személynév következik.

7. sor:

A *dtrt mtrkn* olvasatot **Dādrād* **Mihrayān*-nak értelmezve egy ismert iráni személynévvel⁹¹ és patronymikonnal állunk szemben. A név után ebben a sorban még [*g I*] (?) következhetett.

8.—11. sor:

E sorok kiegészítése és értelmezése sajnálatosan bizonytalan. A 8. sorban még valószínűleg egy személy volt megnevezve, aki talán a *bar* szóval kezdődő sémi nevet viselt. Ez után még számadatnak kellett következnie. Ha a 9. sor elején *h*-t olvasunk, s ezt *h[štrp]*-ra egészítjük ki (lehetne azonban valamilyen személynévre is gondolni!), akkor a 8. sornak a *LYD* szóval kellett végződnie. Ha a 10. sor elején látható írásnyomokat a *g[ry]bn* (*g[rb]n*,

⁸⁹ Ld. *Justi*: i. m. 262.

⁹⁰ Ld. *Cumont*: i. m. A 398. párthus *bryg[d']* *y*-jére vonatkozólag vö. pl. az ugyancsak a *bar* szót tartalmazó *Βαροχχαμας*, *Βαριβοναα* stb. durai neveket, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Seventh and Eight Seasons of Work, 1933–1934 and 1934–1935.* 446.

⁹¹ A *Dādrād* névre vonatkozólag ld. *Justi*: i. m. 81.

g[ry]wn) szó maradványának tekintjük (sajnos ez sem egyedüli lehetőség!), abban az esetben a 9. sorba a *h[štrp]* szó után még *[hmkv]* kiegészítés szükséges. A 10. sorban a *g[ry]bn* szó után számadatnak kellett következnie. Külön problémát jelent a 11. sor. Ha itt helyesen értelmezzük az írásmaradványokat *[I]III[I]* *C*-nek, akkor kétségtelenül évszámadattal van dolgunk. Ebben az esetben viszont az előző sor végére még az *[ŠNT]* szót kell kiegészítenünk. Igen valószínűnek látszik, hogy az *[I]III[I]* *C* után még állott valamilyen írásjel. Ha a fényképen a *C*-től balra látható pontot a számadat balszélső maradványának tekinthetnénk, akkor *[III]*-t vagy *[IIII]*-t egészíthetnénk ki a *[I]III[I]* *C* után. Ebben az esetben az 503 vagy 504 évszám az arsakida érát véve alapul i. u. 256/257-nek vagy 257/258-nak felelne meg. Sajnos ez a történeti szempontból olyan fontos kiegészítés és értelmezés az ostrakon szövegének elmosódottsága miatt egyelőre csak lehetséges feltevés marad.

A fentebbiek alapján az 5. sz. ostrakon szövegét — a szükséges fenn-tartással — a következőképpen rekonstruálhatjuk és értelmezhetjük :

MN k[....]t[....]kn g I
'rth[štr] gnzbr g I
rwšn[.....]
g IIII bryg[d'] m[s]yšt (?)
g I m[r]trst wrtr[gnkn g I]
wšp[. g I] mrtrst t[yrkn g I]
dt[r]t mtrkn [g I]
[....] bry[... g I LYD]
h[štrp hmkv]
g[ry]bn [XII ŠNT]
[I]III[I] C [IIII]

Fordítása :

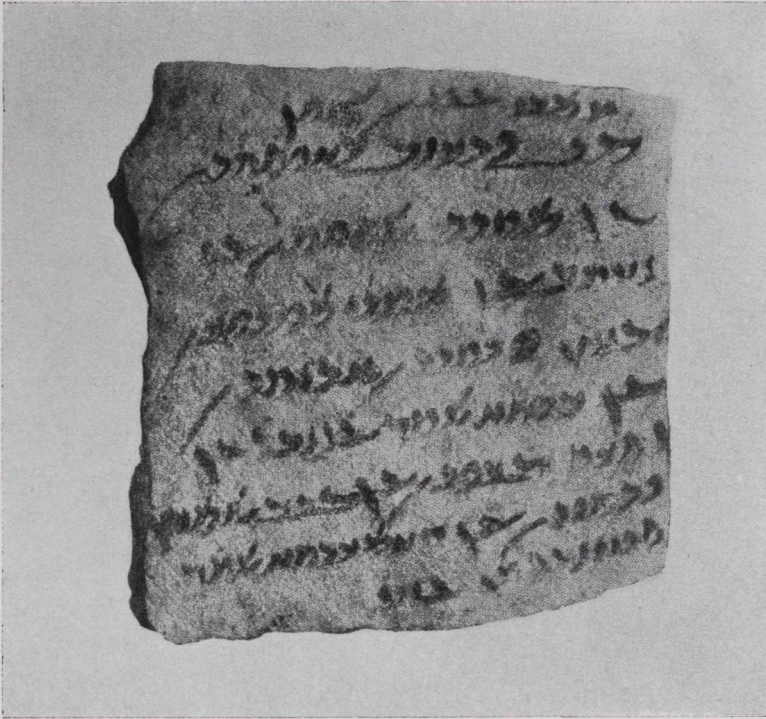
„K[....]-tól, [....] fiától 1 *grēβ*;
 Arday[šahr]tól, a kincstárnoktól 1 *grēβ*;
 Rōšn[....]-tól, [..... fiától]
 4 *grēβ*; Barga[ddā]tól, a *ma[s]yšt*-tól (?)
 1 *grēβ*; Ma[r]drāsttől, Varhr[ayn fiától 1 *grēβ*;
wšp[.től 1 *grēβ*]; Mardrāsttől, T[iray fiától 1 *grēβ*];
 Dād[r]ādtól, Mihray fiától [1 *grēβ*];
 [....]bry[...]-tól [1 *grēβ* (gabona)]
 a š[ahraβ kezébe. Összesen]
 [12] *g[rē]β* [(gabona) az]
 50[4. évben.]”

6. sz. ostrakon.

... *nywny mgywnyk g...*

Megjegyzések az olvasáshoz:

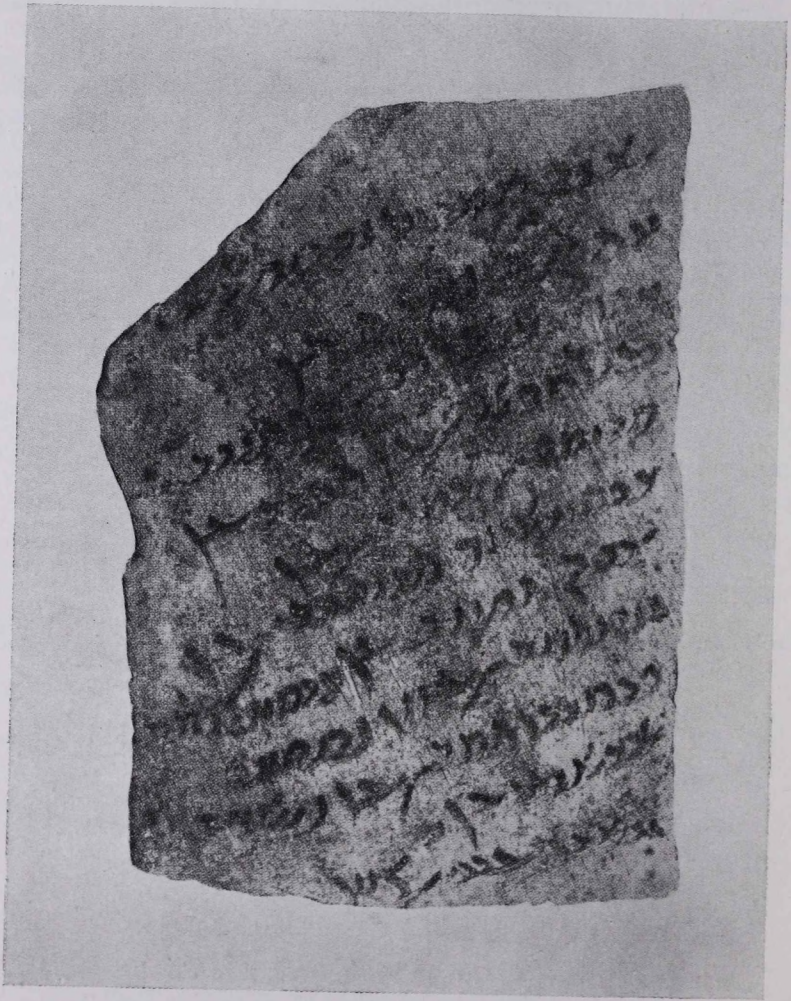
nywny 'BY *wd* > ... Altheim. E kis töredék írásának ductusa eltérő a többi ostrakonokétól és egy Altheim által közzétett durai párthus felirat írásával mutat

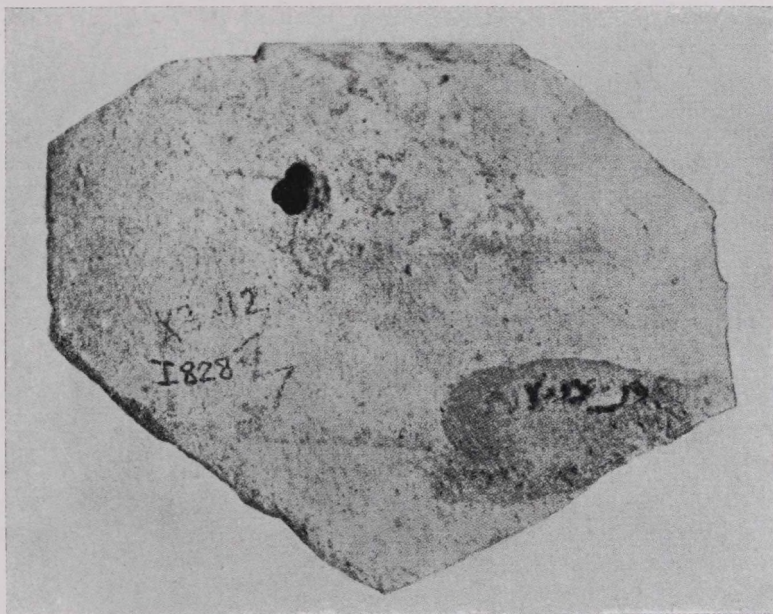
1. kép. 1. sz. ostrakon. Altheim : Das erste Auftreten der Hunnen, 1. kép után

2. kép. 6. sz. ostrakon. Altheim : id. m. 6. kép után

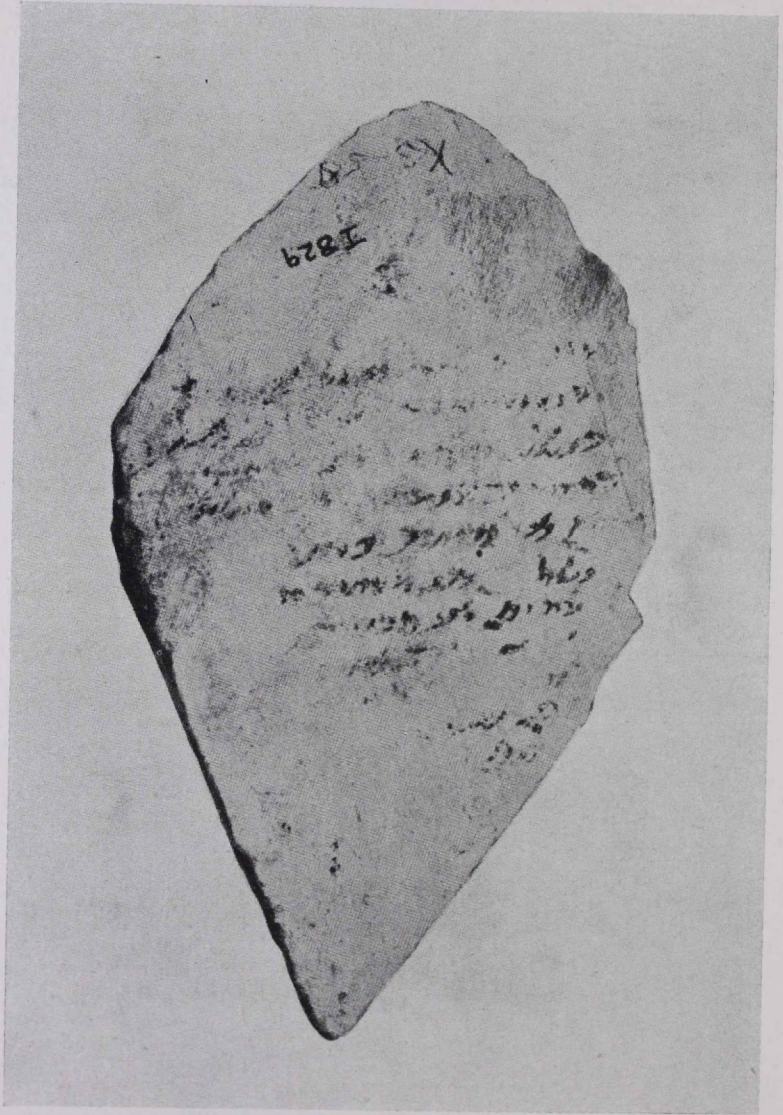
3. kép. 2. sz. ostrakon. Altheim : id. m. 2. kép után

4. kép. 3. sz. osztrakon. Altheim : id. m. 3. kép után

5. kép. 4. sz. osztrakon. Altheim : id. m. 4. kép után

6. kép. 5. sz. ostrakon. Altheim : id. m. 5. kép után

	Nisa I-66	Avromān	Kašba-i Zardūšt	Dura - Európos			
				1-2. sz.	4.sz.	5.sz.	6.sz.
ɔ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	
B	ⲚⲚ	ⲚⲚ	Ⲛ	ⲚⲚⲚ [bn]		Ⲛ	
G	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	ⲚⲚⲚ [-bn]		Ⲛ Ⲛ	Ⲛ
D	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ		Ⲛ	
H	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ		Ⲛ		
W	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ ⲚⲚ [nw]		Ⲛ	Ⲛ
Z	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ		Ⲛ	
H	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	ⲚⲚⲚ	Ⲛ	Ⲛ	
Y	Ⲛ[-y] [-y]	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ[-y] Ⲛ [-y]	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
K	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	ⲚⲚⲚ [-k] [-kn]		Ⲛ	Ⲛ
L	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ			
M	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
N	Ⲛ[-n]	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ[-n] Ⲛ[-n]	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ
S	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	
c	Ⲛ		Ⲛ				
P		Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	
Q	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ				
R	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ Ⲛ [-r]	Ⲛ	Ⲛ	
Š	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	
T	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ	Ⲛ Ⲛ Ⲛ [-t]	Ⲛ	Ⲛ	

Összehasonlító írástáblázat

rokonságot.⁹² Az Altheim által *l*-nek olvasott betűk esetében világosan *n*-ekkel van dolgunk. Ezt már önmagában véve is kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy száruk nem a sor fölé, hanem bal felé hajolva mélyen a sor alá nyúlik. A *w* és *y* betűk alakja csaknem egybeesik itten, akárcsak az említett durai párthus feliraton. Emiatt nem teljesen biztos, hol kell *w*-t, hol pedig *y*-t olvasnunk. A *nywny* szó után következő két betű elmosódott. Az első inkább *m*-nek látszik, mint *'*-nak. A második egészen bizonytalan, az írásnyomok azonban mégis inkább *g*-re, mint *b*-re mutatnak.

Nyelvi magyarázatok:

Altheim saját *lwyny* 'BY *lwd* > ... olvasatát «Lavinius, Vater des Lydus >»-nak értelmezte, s az utolsó jelet a megivott bor mértékegységének tartotta.⁹³ Ha az ostrakon bal szélén olvasható *g* betűt itt is a *grēβ* szó rövidítésének foghatjuk fel, akkor arra gondolhatnánk, hogy az előtte álló két szóban nevekkel van dolgunk. A *nywny mgwnyk* olvasatot **Nēwān(ē)* **Maγvanīy*-nak értelmezhetjük, s egy kettős nevet láthatunk benne. A *Nēwān* névalak párhuzamául utalhatunk a *Nēwānduxt* névre.

Az ostrakonon látható egy sornyi írás alatt és fölött elég nagy üres hely van, több, mint egy sorköz lehetne. Így valószínűnek látszik, hogy az ostrakonon csak egy sor írás volt eredetileg is. Ha ez a feltevés megállja a helyét, akkor a sor elejét is csonkának kell tartanunk, mert a név előtt a *MN* praepositionak kellett állnia. Az ostrakon szövegét tehát legvalószínűbben így egészíthetjük ki:

[*MN*] *nywny mgwnyk g*[...]
«*Nēwān Maγvanīy*[től ...] *g*[*rēβ* (gabona)]»

Tárgyi szempontból tehát ezt az ostrakont is gabonaabeszolgáltatási feljegyzésnek tarthatjuk.

V

A durai párthus ostrakonok tárgyi értelmezése számára biztos kiindulási alapot jelent a teljes egészében fennmaradt és aránylag könnyen olvasható 1. és 2. sz. ostrakon. Ezekon névfelsorolásokat találunk, amelyekben minden név után a *grēβ* gabonaürmértéket jelentő szó rövidítése és egy számadat következik. A névsort a *MN* = *až* 'től, -től' praepositio vezeti be, s ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a számadatokkal meghatározott anyagmennyiséget a felsorolt személyek adták át valakinek vagy szolgáltatták be valamilyen intézménynek. Mindkét ostrakonon a szóbanforgó anyagmennyiség összegeze is van. A többi négy ostrakon ugyanilyen jellegűnek látszik. Kétségtelenül az első kettőhöz hasonló hosszú névfelsorolást tartalmazott az 5. sz., s lehetséges, hogy terjedelmesebb névsor volt a 3. sz. ostrakonon is. Rövidebb, 1 illetőleg 2 sornyi szöveget írtak a 4. és a 6. sz. ostrakonra. A 3., 4. és 5. sz. ostrakonon a fennmaradt vagy nagy valószínűséggel kiegészíthető *MN* praepositio, a 6. sz. esetében pedig a gabonaürmérték *g* rövidítése bizonyíthatja, hogy ezek a dokumentumok is hasonló tartalmúak voltak, mint az első kettő. Ugyanakkor a 4. és 5. sz. ostrakon tárgyi szempontból bizonyos mértékben ki is egészíti az első kettő alapján alkotott képünket.

⁹² Das erste Auftreten der Hunnen. 17. kép.

⁹³ I. m. 16.

A 4. sz. *Rašn šahraß*-ot említi. Fentebb részletesen rámutattunk arra, hogy a *šahraß* mint a Durában feltehető legmagasabb méltóság viselője nem tarthatott a gabonabeszolgáltatók közé, hanem éppen hozzá folyhattak be az ostrakonokon feljegyzett gabonamennyiségek. Az 5. sz. ostrakon végén valószínűleg dátum állott, tehát olykor a beadás időpontját is feltüntették.

Mindezek alapján a durai ostrakonokat a legvalószínűbben gabonabeadási feljegyzéseknek tarthatjuk. Erre mutat mindenekelőtt a *grēß* szó, amely speciálisan gabonaűrmértéket jelent. A dátum feltüntetése az egyik ostrakonon arra mutat, hogy a beadott gabonamennyiség bizonyos meghatározott időre szólt, azaz a gabonabeszolgáltatás állandó jellegű, szervezett intézmény lehetett. A besolgáltatások a *šahraß* «kezébe» történtek, akiben valószínűleg a legmagasabb durai méltóság viselőjét kell látnunk.

Amikor Altheim a durai ostrakonok első megfejtési kísérletét közzétette, ezek a szövegek még a maguk nemében teljesen egyedülálló dokumentumok voltak a párthus nyelv és írásbeliség területén. Azóta azonban a szovjet régészek Nisában végzett ásatásai során előkerült nagyszámú párthus gazdasági dokumentum egy részét már hozzáférhetővé tették a kutatás számára, s ezekben most elsőrendű fontosságú párhuzamos anyagunk van a durai ostrakonokhoz. A nisai dokumentumok többnyire borbeszolgáltatási feljegyzések, amelyek a beadást teljesítő birtok megnevezését, a beszolgáltatott bormennyiséget, a beadás évét, s esetleg a bort beszolgáltató pince-mester nevét tartalmazták. Hogy kinek szolgáltatták be a bort, az mint úgy látszik magától értetődő dolog, általában a nisai dokumentumokon sincs feltüntetve. Néhány nisai ostrakonon azonban mégis megtaláljuk a *LYD ḥštrp* «a *šahraß* kezébe» kifejezést, s ebből arra lehet következtetni, hogy a besolgáltatások általában egy *šahraß* kezébe folytak be. Úgy látszik Nisában egy *šahraß* állt mint az Arsakida uralkodó tisztviselője az adóbeszolgáltatás élén.

A nisai párthus borbeadási feljegyzések szerkezete és az adóbeszolgáltatás szervezetének ebből kibontakozó képe csaknem pontosan egyezik a durai ostrakonok tanúvallomásával. Az eltérés a két dokumentum-csoport között főleg abban látható, hogy Durában a feljegyzésekben nem a birtok megnevezését, hanem a gabonabeadást teljesítő földtulajdonos nevét találjuk. Ezenkívül úgy látszik, a durai ostrakonokon ritkábban tüntették fel a beszolgáltatás dátumát.

A nisai és a durai ostrakonoknak ez a szoros tartalmi rokonsága, s az ebben tükröződő közigazgatási szervezet hasonlósága kényszerítően veti fel a durai dokumentumok korának kérdését. A nisai ostrakonokkal való egyezések hatása alatt talán hajlandók lehetnének feltenni, hogy a durai feljegyzések is a párthus korból, azaz Dura párthus uralom alatti korszakából származnak. Ez a feltevés kitűnően megmagyarázná e párthus ostrakonok előkerülését Durában, kétségtelen azonban, hogy ellentétben állna mindazzal, amit ezideig Dura párthus uralom alatti történetéről tudunk. Ezek a gabonabeszolgáltatási feljegyzések ugyanis feltétlenül azt bizonyítanák, hogy Durában párthus közigazgatási szervezet állott fenn. Az eddigi felírt és egyéb adatok viszont világosan arra mutatnak, hogy a párthusok Dura görög közigazgatását érintetlenül hagyták, csak a város élén állott egy párthus kormányzó.⁹⁴

⁹⁴ Ld. *Cumont*: i. m. XXVI; *M. Rostovtzeff*: *Dura-Europos and its Art*. Oxford 1938. 16.

Történeti szempontból tehát valószínűtlennek látszik, hogy e hat ostrakon a párthus uralom emléke lenne Durában. Ez ellen szól az ostrakonok tartalma s ezenkívül lelőhelye is. Mint láttuk, az ostrakonok szövege igen sok nevet tartalmaz, azonban ezek között a nevek között egyetlen görög névalak sincsen, négy kivételével valamennyi iráni. Ez teljesen érthetetlen lenne Dura párthus uralom alatti korszakában, mert ebből a korszakból igen sok görög és sémi nevet ismerünk Durából, iránit viszont alig néhányat.

Ami az ostrakonok lelőhelye adta kormeghatározási támpontot illeti, tudjuk, hogy az 1. és 2. sz. ostrakont a római dux palotájában találták. Ezt az épületet Rosztovcev meggyőző érvelése szerint i. u. 218–222 között építették,⁹⁵ s így az ostrakonoknak ennél későbbieknek kell lenniök. Arra, hogy az ostrakonok esetleg egy olyan régebbi épület romjaiból kerültek a dux palotájának leletei közé, amely korábban azon a helyen állott, nem gondolhatunk, mert az ásatási megfigyelések szerint régi falnyom csak egyetlen ponton, a palota délkeleti falánál került elő. Úgy látszik tehát, hogy a dux palotájának az építése előtt ez a terület nemigen volt beépítve, s ami épületmaradvány volt itt, azt is gondosan eltakarították.⁹⁶

A durai ostrakonok tehát lelőhelyük alapján következtetve is feltétlenül későbbiek Dura párthus uralom alatti korszakánál. Mivel pedig ilyen hivatalos jellegű párthus dokumentumoknak a keletkezése a római uralom alatti Durában is elképzelhetetlen, szükségképpen arra az eredményre kell jutnunk, hogy az ostrakonok a város elfoglalását követő időből származnak. Ezt a következtetést teljes mértékben alátámasztják a következő megfigyelések is. Mint már említettük, az ostrakonokon egyetlen görög név sem található, négy kivételével valamennyi iráni eredetű. Ez arra mutat, hogy az ostrakonok írása korábban Dura lakossága csaknem teljesen kicserélődött, a régi, rómaikori lakosságot legfeljebb a négy sémi eredetű név képviselheti. Dura görög, római és sémi elemekből összetevődő tarka etnikai képét majdnem tisztán iráni lakosság váltotta fel. Ez csak akkor következhetett be, amikor a perzsák Durát elfoglalták és régi lakosságát felkoncolták vagy elhurcolták, s helyükre úgy látszik főleg párthusokat telepítettek. A korai szaszanida kor mellett tanúskodhatnak azok az egyezések is, amelyek az ostrakonok névanyaga és a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton szereplő nevek között kimutathatók. Végül ugyancsak e mellett a kormeghatározás mellett szól a perzsa *pasānīy* méltóságnév előfordulása is a 2. sz. ostrakonon. Egyáltalán nem látszik ugyanis valószínűnek, hogy a párthusok az arsakida korban egy perzsa méltóságnévet átvettek volna. Megemlíthetjük még azt is, hogy amennyiben helyesen olvassuk az 5. sz. ostrakon 11. sorában [I]III[I] C-t, ez az évszám kiegészítés nélkül is legalább i. u. 252/253 utánra mutat, azaz szintén Dura történetének utolsó szakaszába vezet bennünket.

A durai párthus ostrakonok tehát minden valószínűség szerint a város perzsák által történt elfoglalása utáni időből származnak. Mint ismeretes, Dura történetének ez a korszaka az írásos források hiánya miatt mindegyideig számos megoldatlan problémát rejt magában. Az első durai ásatások után Cumontnak még azt sem sikerült világosan tisztáznia, hogy milyen

⁹⁵ Ld. The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Ninth Season of Work, 1935–1936. Part III. The Palace of the *Dux Ripae* and the Dolichenum. New Haven 1952. 95.

⁹⁶ Ld. uo. 2, 70.

körülmények között veszett el Dura a rómaiak számára, s még csak megközelítőleg sem lehetett ennek az eseménynek az időpontját megállapítani.⁹⁷ A későbbi ásatások eredményei és a Ka'ba-i Zardušt-i felirat tanúvallomása alapján ma már valamivel világosabban látunk e kérdésben. Az ásatások során ugyanis egészen kézzelfogható bizonyítékai kerültek elő a város ostromának. Sikertelt feltárni a perzsák által készített aknákat, a rómaiak ellenaknáit és a perzsák rohamtöltését. A föld alatt lefolyt harcok során az egyik ellenaknában elesett római katonák pénzei között Valerianusnak 3 db 256. évi kibocsátású pénzét találták. Ez kétségtelenné tette, hogy Durát a perzsák csak 256-ban vagy 256 után foglalhatták el.⁹⁸

Ugyanerre az időpontra mutattak a durai zsinagógában felfedezett pársīy feliratok dátumai is. A 9. sz. feliraton fordul elő a legkésőbbi dátum: *BYRH prwrtyn MDM ŠNT XIII WYWM lšnw* 'Fravardin hónapban a 15. évben és Rašn napján'. Mivel a keltezés e feliratban csak I. Šāhpuhr uralkodási éve szerint történhetett,⁹⁹ e dátum 255. október 6-ának felel meg.¹⁰⁰ Ez után az időpont után kezdődhetett csak az a nagyarányú erődítési munka, amelynek során a várfalat belülről töltéssel erősítették meg. Ekkor ugyanis a zsinagóga a töltés földtömegei alá került, s többé nem volt használható. Így tehát 256-ot szilárd *terminus post quem*-nek tekinthetjük Dura eleste szempontjából. A Ka'ba-i Zardušt-i felirat viszont elsőrendű fontosságú *terminus ante quem*-et nyújt e történeti esemény időpontjának meghatározására. Világosan megállapítható ugyanis a felirat szövegéből, hogy Dura Šāhpuhr második hadjárata során került a perzsák kezébe, viszont az edessai csata és Valerianus fogságba esése Šāhpuhr harmadik hadjáratának keretébe tartozik. Mivel pedig Šāhpuhr második hadjárata a legnagyobb valószínűség szerint 256-ra tehető,¹⁰¹ Durának is ebben az évben kellett elesnie.¹⁰²

⁹⁷ Ld. *Cumont*: id. m. LXI.

⁹⁸ A. R. *Bellinger*: The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Sixth Season of Work, October 1932 – March 1933. 470 skk.

⁹⁹ Teljesen valószínűtlen ugyanis, hogy e perzsa keltezési formulában Dura coloniává emelésének érájával lenne dolgunk, ahogy *Rosztovcev* gondolta, aki ezt a feltevést egyébként később maga is feladta.

¹⁰⁰ Ld. A. *Maricq*: Recherches sur les *Res Gestae Divi Saporis*. Bruxelles 1953. 141.

¹⁰¹ Ld. *Maricq*: i. m. 131 skk.

¹⁰² *Rosztovcev* (Dura-Europos and its Art. 29) Dura elestét az edessai csatával hozta kapcsolatba, azonban akkor még a Ka'ba-i Zardušt-i felirat görög és párthus változata (amelynek vallomása e kérdésben félreérthetetlen) nem volt ismeretes. Újabbban a *Res gestae Divi Saporis* világos tanúbizonyságával szemben *Altheim* kísérelte meg Dura elfoglalását Šāhpuhr harmadik hadjáratának idejébe tenni. A zsinagógának egy ezideig közöletlen pársīy feliratát ugyanis a következőképpen olvassa és értelmezi (*Asien und Rom*. 24):

1. sor LN 'TH WBYRH 'bn ŠNT XIII
2 Whwrmwzdyy dpyl' ŠNT MWTN

«Zu uns ist gekommen, und zwar im Monat Abān des Jahres 18 und im Hormizd, der Maler, (im) Jahr der Seuche . . .»

Ez a dátum 259. április 18-ának felelne meg, *Altheim* tehát csak ez után az időpont után következő időre teszi a zsinagógának a várfalat megerősítő töltéssel való betemetését és Dura elestét (*Asien und Rom*. 39). Ennek az olvasatnak és a ráépített feltevésnek a helyességét már *Maricq* kétségbe vonta (id. m. 178 sk.), azonban *Altheim* újabb hozzászólásában (*Ein asiatischer Staat*. 246) továbbra is kitart mellette. A felirat fényképét alaposan megvizsgálva a következőket mondhatjuk. Az 1. sor végén olvasott *ŠNT XIII* helyén *š'tyy* (= *šadh*) áll, a második sor végén olvasott *ŠNT MWTN* jelesoport-

Ezeknek az adatoknak az alapján a Durában lezajlott eseményeket a következőképpen rekonstruálhatjuk. A zsinagóga festményein a pársiy feliratokat író festők egészen 255 október elejéig dolgoztak. Ebből az időből származik a legkésőbbi felirat. A festményeket azonban a festők már nem tudták teljesen befejezni, nyilvánvalóan valamilyen kényszerítő körülmény félbeszakította munkájukat. Aligha gondolhatunk ezzel kapcsolatban másra, mint hogy Durában megkezdődött a felkészülés az ostromra, hozzákezdtek a várfalat megerősítő hatalmas töltés építéséhez, amely aztán maga alá temette a zsinagógát is. Az ostromra való felkészülésnek tehát Durában 255 őszén kellett kezdődnie. A helyzet hasonló lehetett ahhoz, amelynek rajzát Ammianus nyújtja egy évszázaddal későbbi időből. A rómaiak már a támadást megelőző év őszén és telén tudomást szereztek II. Šāhpuhr háborús készülődéseiről. Először kósza hírek, majd megbízható jelentések érkeznek a perzsák támadó terveiről, a császár intézkedik a paranénoklás kérdéséről, a római részről is lázas sietséggel kezdenek a szükséges előkészületek megtételéhez. A szökevények tudósításaiból és a kémek jelentéseiből állandóan figyelemmel kísérik a perzsák készülődéseit, majd a tavasz kezdetével meginduló seregük mozdulatait. Nagy erőfeszítéssel erősítik meg Nisibist, felégetik a mezőket, megszervezik az Euphrates partvédelmét, az ostromot váró Amidába gyors menetben nagy csapaterősítéseket küldenek (Ammianus XVIII 4, 1–2, 7; 6, 1–9; 7, 3–4, 6; 9, 3–4). Ugyanez lehetett száz évvel korábban Durában is a helyzet. A *dux ripae* irányításával késő ősztől folytak már az erődítési munkálatok, a katonai előkészületek, s az ellenaknában elesett római katonák zsoldpénze közt talált 256-os antiocheiai kibocsátású pénzek arra mutatnak, hogy ezek 256 tavaszán, az ostrom előtt érkezhettek a durai helyőrség megerősítésére, tehát ide is sikerült a római hadvezetésnek az utolsó pillanatban még csapaterősítéseket küldeni. I. Šāhpuhr hadjárata sem indulhatott meg 256 tavasza előtt, Dura elestét tehát legvalószínűbben 256 nyarára vagy őszére tehetjük.

Dura történetében I. Šāhpuhr második hadjáratában bekövetkezett eleste jelenti azt az utolsó szilárd pontot, amelyet ezideig az írásos forrásanyagból és tárgyi emlékekből rekonstruálhattunk. A város további sorsára vonatkozólag így a legutóbbi időig pusztá találgatásokra voltunk utalva. Cumont úgy képzelte, hogy Durát Šāhpuhr hadjáratai idején a római helyőrség elhagyta, majd átmenetileg Odaenathus csapatai szállták meg, s talán a Palmyra pusztulása után védelem nélkül maradt várost egy perzsa betörés égette fel.¹⁰³ Rosztovcev arra gondolt, hogy Durát a perzsák röviddel elfoglalása után végleg el is hagyták.¹⁰⁴ Altheim több különböző elgondolás után legutóbb azt a véleményt nyilvánította, hogy a perzsák 260 és 262 között, tehát hozzávetőleg egy évig tartották megszállva Durát, 262-ben Odaenathus-

ban pedig az Š után NT egyáltalán nincsen, hanem közvetlenül az M következik, s az egész olvasata ŠMYTN. Évszámot ez a felirat nem is tartalmaz, amint ez már abból is megállapítható, hogy az évszámadatot bevezető MDM szó a felirat 3. sorának végén áll, de utána nem következik semmi sem. Ebből az is világos, hogy a felirat valamilyen oknál fogva befejezetlen maradt. A zsinagóga felirataiban tehát továbbra is 255. október 6. képviseli a legkésőbbi dátumot, s így semmi alap sincs arra a feltevésre, hogy a rómaiak a várfal megerősítésével Šāhpuhr harmadik hadjáratáig vártak volna, s a perzsáknak csak ekkor sikerült volna Durát elfoglalniuk.

¹⁰³ Cumont: i. m. LXI.

¹⁰⁴ Dura-Europos and its Art. 30.

nak sikerült visszafoglalnia. Ebből a 260–262 közötti rövid időszakból származnak szerinte a pahlavīy ostrakonok.¹⁰⁵ A véleményeknek ez az ingadozása kétségtelenül azzal függ össze, hogy nem áll a kutatás rendelkezésére olyan forrásanyag, amelynek alapján Dura 256 utáni történetéről bizonyos mértékben képet lehetne alkotni. Most az ostrakonok szövegének fentebb adott értelmezése lehetővé teszi, hogy Dura sorsát a perzsák által történt elfoglalását követő években is legalább nagy vonásokban nyomon követhessük.

Bármily csekély ugyanis az eddig előkerült ostrakonok száma, s bármily sablonos is tartalmuk, mégis egész sor fontos következtetést vonhatunk le történeti szempontból belőlük. Elsősorban rá kell mutatnunk arra, hogy az ostrakonok nem a város elfoglalását követő dúlás, rablás és erőszak zavaros idejének termékei,¹⁰⁶ hanem hivatalos jellegű gazdasági dokumentumok, gabonabeszolgáltatási jegyzékek. Az a tény, hogy Durában ilyen dokumentumok keletkeztek, arra mutat, hogy a város környékén rendszeres földművelés folyt, a városban pedig perzsa közigazgatás működött.

Ammianus II. Šāhpuhr hadjárataira vonatkozó tudósításaiból tudjuk, hogy a perzsák a rómaiaktól elfoglalt városokkal szemben kétféle eljárást alkalmaztak. Ha az elfoglalt várost nem akarták megtartani, akkor környékét felégették, magát a várost kifosztották, lakóit leölték vagy részben elhurcolták, és a romokat magukra hagyták. Ez történt Amida és Singara esetében (Ammianus XIX 9, 1–2 vö. XX 11, 4–5; XX 6, 7–8). Ezzel szemben Bezabde elfoglalásakor a helyőrséget és a lakosságot ugyan szintén felkoncolták és fogságba hurcolták, azután azonban a város védőműveit kijavították és megfelelő helyőrséget telepítettek bele (Ammianus XX 7, 15–16). Hogy ilyen esetekben nemcsak az illető helység katonai megszállásáról volt szó, azt világosan mutatja Nisibis példája. Amikor ezt a várost Jovinianus II. Šāhpuhrnak átadta, s lakói a perzsák elől a római birodalom más részeibe menekültek, a perzsa uralkodó Tabarī tudósítása szerint 12000 «jó családból» származó embert telepített Istaxrból, Ispahānból és birodalmának más tartományaiból ide.¹⁰⁷

Száz évvel korábban, I. Šāhpuhr hadjáratai idején hasonló lehetett a helyzet. Šāhpuhr maga mondja Ka^oba-i Zardušt-i feliratában: „és Syria tartományt és ami Syria tartományban városokhoz tartozó föld volt, mind felégettük, pusztává tettük és fogságba hurcoltuk” (pahl. vált. 5. sor: *W 'swry' hštr W MH 'pr 'swry' hštr prybr YHWt hmk 'trwht 'wyrn W wrty'z 'BDt*). A felirat Durát is felsorolja a második hadjárat során elfoglalt városok között. Lakossága nyilvánvalóan ugyanarra a sorsra jutott, mint a többi elfoglalt és feldúlt helységé. Akik az ostrom után mint foglyok még életben maradtak, azokat elhurcolták és perzsa területen, Šāhpuhr birtokain telepítették le: „és az embereket, akiket a Római birodalomból, Anērānból elhurcoltunk, Ērānšahrban Pārsban, Pardavban, Xuzistānban, Asuristānban és más tartományokban szerteszét, ahol nekünk és atyánknak és nagyapáinknak és őseinknek birtokaik voltak, ott telepítettük le” (pahl. vált. 15. sor: *W mrthwmk MH MN prwmy'n hštr MN 'n'ry'n* (16. sor) *pty 'w'r HYTYt*

¹⁰⁵ Ld. Die Soldatenkaiser. Frankfurt/M. 1939. 115 sk., Niedergang der Alten Welt. Frankfurt/M. 1952. II. k. 93 skk., Asien und Rom. 39, Das erste Auftreten der Hunnen. 13 sk., Ein asiatischer Staat. 237, 245 sk.

¹⁰⁶ Mint ahogy *Altheim* gondolta, Das erste Auftreten der Hunnen. 13. l., 17. j.

¹⁰⁷ *Nöldeke*: i. m. 63.

B-ry'nhštr B-p'rs prtw hwzstn 'surstn W 'HRN hštr L-hštr 'N W LN W 'BYtr W ny'kn W hsynkn dst[kert] YHWt TMH YDRYKWt) — mondja a felirat. Šahpuhr második hadjárata során 37 várost foglalt el. Ezeknek betelepítésére és tartós megszállására a perzsák természetesen nem gondolhattak. Igen valószínű azonban, hogy a stratégiai szempontból fontos helyeket megszállták, s helyőrséggel és lakossággal telepítették be. Dura, amelynek stratégiai jelentősége az eufratészi felvonulási út szempontjából igen nagy volt, nyilvánvalóan azok közé a városok közé kellett hogy tartozzék, amelyeket a perzsák elfoglalásuk után tartósan megszálltak és betelepítettek.

Ezt az általános megfontolások alapján levont következtetést az ostrakonok teljes mértékben megerősítik. A 6 ostrakonon 34 személy van megnevezve. Ezeknek nevei közül azonban néhány olvashatatlan, viszont a legtöbbnél meg van adva a patronymikon is, úgyhogy összesen 47 név alakot ismerünk pontosan. Ezek közül 43 világosan iráni név, 4 pedig valószínűleg sémi eredetű. Az ostrakonok névanyagában tehát kb. 92%-ot képvisel az iráni elem. Ez a kép — mint már fentebb hangsúlyoztuk — feltétlenül arra mutat, hogy Dura régi lakosságát új etnikai elem váltotta fel. Ebből az a szükségszerű következtetés adódik, hogy a perzsák a város régi lakosságát legnagyobb részben lemészárolták és elhurcolták, s helyükre irániakat, a nevek tanúbizonyosága alapján ítélve jórészt parthusokat telepítettek.

A négy sémi eredetű név közül hármát, a *Barbāšamīn*, *Bargaddā* és *Āših* neveket Durában korábban is ki tudjuk mutatni. Természetesen önmagában véve egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a perzsák által betelepített új lakosság hozta magával ezeket a sémi neveket. Azonban ha meggondoljuk, hogy a *Barbāšamīn* és az *Āših* nevekre az ostrakonokon kívül a hatalmas sémi névanyagban csak Durában van adatunk, ezt az egyezést nehezen tarthatjuk véletlennek. Így ezek esetében fel lehetne esetleg tenni, hogy személyükben Dura régi lakosaival van dolgunk. Ha ez valóban így van, akkor csak arra gondolhatunk, hogy e nevek viselői Durában perzsabarát elemek voltak, akik talán elő is segítették a város elfoglalását, s így mint a perzsák hívei megmenekültek az elhurcoltatástól és vagyonukat is megtarthatták.

Az ostrakonon felsorolt személyeknek Dura környékén földbirtokkal kellett rendelkezniük, egyébként érthetetlen volna, hogyan szolgáltathattak be gabonát. Azok a perzsák tehát, akiket Durába telepítettek, Šahpuhrtól földbirtokot kaptak ajándékol vagy megélhetésük biztosítására. Igen érdekes volna tudni, hogy az ostrakonon felsoroltak milyen viszonyban állottak Dura perzsa helyőrségével. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a durai ostrakonokon felsorolt nevek legnagyobb része olyan névtípusokhoz tartozik, amelyeket előkelő társadalmi helyzetű emberek viseltek a szaszanida korban. Ez így kétségtelenül arra mutat, hogy a Durába telepített perzsák (vagy közülük legalább is azok, akik ott földbirtokot kaptak) nem egyszerű földművesek és iparosok voltak, hanem a perzsa és parthus nemesség, az *āzādān* osztályához tartoztak. Ebben az összefüggésben nyer jelentőséget Tabarinak az a fentebb idézett adata, hogy II. Šahpuhr Nisibisbe „jó családból” származó embereket telepített. Úgy látszik, hogy e telepítéseknel, amelyekkel rendszerint valószínűleg földadományozás járt együtt, a szaszanida uralkodók főleg az *āzādān* osztályára támaszkodtak. Ennek a telepítési politikának nyilván jól átgondolt társadalompolitikai célkitűzései voltak, de emellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk katonai jelentőségét sem.

A perzsa haderő főerejét a nehézfegyverzetű lovaskatonák, az *asvārān* alkoták. Ezek a páncélos lovasok az *āzādān* társadalmi osztályából kerültek ki,¹⁰⁸ amikor tehát a szaszanida uralkodók ehhez az osztályhoz tartozókkal telepítették be az olyan fontos határvárosokat, mint amilyen Nisibis és Dura volt, valószínűleg arra számítottak, hogy háború esetén az odatelepítettek komoly katonai erőt fognak képviselni. Mindezt figyelembe véve egyáltalán nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy az ostrakonokon felsorolt földtulajdonosok között voltak olyanok, akik mint nehézfegyverzetű lovaskatonák Dura perzsa helyőrségének kötelékébe tartoztak.

A gabonabeszolgáltatók között méltóságviselőket is találunk. Az előforduló méltóságnevek: *ganžbar*, *šābastān*, *pasānīy*, *dādžbar* és esetleg *masišt* egész sor érdekes problémát vetnek fel. Így felmerülhet elsősorban az a kérdés, hogy e méltóságviselők Durában töltötték-e be hivatalukat, tehát a város perzsa közigazgatásához tartoztak, vagy pedig Durában csak földbirtokkal rendelkeztek, s hivatalos funkciójuk egyébként máshová kötötte őket. Az első feltevés talán kézenfekvőbbnek látszanék, s ebben az esetben Dura legfőbb tisztviselőivel lenne dolgunk. Ez lehetővé tenné a durai perzsa közigazgatás bizonyosfokú megismerését. A város élén álló *šahraβ* mellett illetőleg alatt Durában ezek szerint *dādžbar* 'bíró', több *ganžbar* 'kincstárnok', *šābastān* 'eunuch', *pasānīy* 'segédtiszt v. testőr' és esetleg *masišt* (talán valamilyen kisebb polgári vagy katonai előljáró) működött. Ilyen módon némileg bepillantást nyerhetnénk egy szaszanidakori perzsa város közigazgatási szervezetébe. Természetesen — ha helyesnek bizonyul is ez a feltevés — nehezen gondolhatnánk arra, hogy az ostrakonokon felsorolt méltóságviselőkben Dura egész perzsa közigazgatási szervezete hiánytalanul áll előttünk. Ezenkívül rá kell mutatnunk arra, hogy a fentebb ismertetett, igen valószínűnek látszó feltevést egy körülmény némileg bizonyítalanná teszi. Az ostrakonokon szereplő méltóságnevek közül a *šābastān* és a *pasānīy* viselőit ezideig csak az uralkodó környezetéből ismerjük. Fel lehetne tehát esetleg tenni, hogy a durai *Varāzay šābastān* és *Vorōd* (v. *Mard*) *pasānīy* voltaképpen Šāhpuhr udvartartásához tartoztak, és Durában csak birtokot kaptak. Ha azonban meggondoljuk, hogy a királyi udvarban képviselt többi méltóságok jórészenek megvolt a megfelelője a tartományokban és a városokban,¹⁰⁹ egyáltalán nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy az egyes *šahraβ*-ok mellett is volt *šābastān* és *pasānīy* is.

Már fentebb utaltunk arra, hogy az ostrakonok névanyaga és a nagyjából egykorú Ka^oba-i Zardušt-i felirat személynevei között érdekes összefüggés figyelhető meg. A 2. sz. ostrakonon ugyanis három olyan nevet is találunk, amelyek patronymikonjának alapnévalakja a *Res gestae Divi Saporis* perzsa előkelőinek nevei között szerepel. E nevek a következők:

¹⁰⁸ Ld. *Christensen*: i. m. 112, 207.

¹⁰⁹ Különösen világosan látható ez a rendelkezésünkre álló tudósítások bősége következtében a *hamārgar* esetében. A szaszanida államban a legmagasabb számvevőségi tisztviselő a birodalmi számvevő, a *hštr'hmr SPR'* = *šahrahmār diβir* 'secretary of State for the chamber of accounts of the Empire' volt. Mint azonban az örmény *vaspurakan hamarakar* adat mutatja, volt tartományi számvevő is. A *šahraβ*-ok mellett állt a *štrpw* 'm'lkly = *šahraβ amārgar*, de a kisebb körzetekben is működött ilyen tisztviselő (Rádan körzetében ismerjük *Kodāibūd hamārgar*-t), sőt az egyes városokban levő királyi rezidenciáknak is megvolt a maguk számvevője (egy pecséten szerepel pl. *bw* 'rthštr dr hm'lkly = *Būd-Ardašir dar hamārgar* 'Būd-Ardašir város udvari számvevője').

1. *Mihr Kardērēyān*, az apa neve *Kardēr* volt. A korai szaszanida korból csak a Ka^aba-i Zardušt-i feliraton szereplő két *Kardēr*-t ismerjük. Mivel e név nem gyakori, s kevés valószínűsége van annak, hogy I. Šāhpuhr uralkodásának ebben a periódusában még több előkelő perzsa viselte volna, fel lehet tenni, hogy az ostrakonon szereplő Mihr Kardērēyān valamelyik Šāhpuhr udvartartásához tartozó Kardērnek volt a fia.

2. *Ardayšahr Yazdbādayān*, az apa neve *Yazdbād*. A *Res gestae Divi Saporis* névfelsorolásában Šāhpuhr előkelői között találjuk *Yazdbād*-ot, a királynők *handarzbād*-ját. A *Yazdbād* névre ez az egyetlen adatunk. Így ebben az esetben is nehezen lehetne véletlennek tartani a nevek egyezését. Nagy valószínűséggel tekinthetjük tehát *Yazdbād handarzbād*-ot az ostrakonon szereplő *Ardayšahr Yazdbādayān* apjának.

3. *Narisaf Varhraynbādayān*, az apa neve *Varhraynbād*. A Ka^aba-i Zardušt-i feliraton *Pābay* előkelőinek felsorolásában szerepel *Varhraynbād Xvarayān*. Erre a névre is ez az egyetlen adatunk, s ennek a körülménynek annál is inkább jelentőséget kell tulajdonítanunk, mivel maga a névtípus eléggé gyakori. Joggal tehetjük fel tehát, hogy ha ez a név a durai ostrakonon mint patronymikon jelenik meg, akkor e patronymikon viselőjében *Pābay* e főemberének a fiával van dolgunk.

E három esetben tehát nagy valószínűséggel gondolhatunk arra, hogy a durai ostrakonokon felsorolt előkelő földtulajdonosok az I. Šāhpuhr udvartartásában élő méltóságviselők hozzátartozói voltak.¹¹⁰ Ha ez a feltevés helyesnek bizonyul, akkor igen érdekes bepillantást nyerünk I. Šāhpuhr személyi politikájába. A rómaiak ellen folytatott szerencsés hadjáratok során Šāhpuhr hatalmas zsákmányt ejtett és jelentős földterületet szállt meg, nem is szólva a sok elhurcolt rabszolgáról. Hogy a zsákmányolt kincsekből Šāhpuhr milyen bőkezűen jutalmazta híveit, annak beszédes tanúbizonyosságát szolgáltatja Apasānak, a Harrānból való írnoknak Šāhpuhr tiszteletére saját költségén készítettett felirata. Apasāt Šāhpuhr gazdagon megajándékozta, adott neki aranyat, ezüstöt, rabszolgákat, rabszolganóket, kertet és földbirtokokat. E Harrānból való írnoknak az esete nyilvánvalóan csak egy volt a sok közül, és Šāhpuhr még gazdagabb ajándékokkal halmozhatta el a hadizsákmányból és az elfoglalt földekből udvartartásának méltóságviselőit és hozzátartozóikat. A durai ostrakonok alapján következtetve ezek közül az egyik Kardērnek, azután *Yazdbād*nak, a királynők *handarzbād*-jának és *Varhraynbād*nak a fiai éppen Durában kaptak földbirtokot.

További igen érdekes és fontos kérdéseket vetnek fel az ostrakonok a korai szaszanida földbirtokviszonyokra, az adózási rendszerre és a közigazgatásra vonatkozólag. E gabonabeszolgáltatási jegyzékek tanúbizonyossága szerint a perzsák által megszállt Durához bizonyos nagyságú művelt földterület tartozott, amelyről a földtulajdonosok a kivetett terményadót a durai *šahraβ*-nak adták be. Ez annyit jelent, hogy Durának volt egy bizonyos földterületet magában foglaló körzete, amely adózási és közigazgatási szempontból is a városhoz tartozott. Ez a kép nagyjából egyezik azzal, amit Duráról és általában a földbirtokviszonyokról a Seleukidák korából tudunk.

¹¹⁰ Ezt fel lehetne tenni még az ostrakonokon szereplő személyek közül többről is, amennyiben patronymikonjuk alapnévalakját szintén megtaláljuk Šāhpuhr e feliratán. Mivel azonban ezekben az esetekben gyakori nevekről van szó, a névegyezés nem tekinthető bizonyító erejűnek.

A hellénisztikus korban Elő-Ázsiában a földbirtoknak többféle fajtáját ismerjük. A föld jelentős része «királyi föld» volt, a többi része pedig részben a városokhoz, részben bizonyos intézményekhez (szentélyekhez), részben egyes barbár törzsekhez tartozott.¹¹¹ Durának is megvolt a hellénisztikus korban a maga városi földje, amely, mint a feliratokból tudjuk, *hekasokra* és *klérosokra* volt osztva.¹¹² Ezen a téren a párthus korban sem igen történt változás, legfeljebb a városi földnek régi, *klérosokra* való felosztása tűnhetett el. Lehet, hogy a Szaszanidák is átvették a „városi föld”-nek ezt a rendszerét. A durai gabonabeszolgáltatási dokumentumok mindenestre e mellett tanúskodnak, s hasonló irányba mutatnak a Res gestae Divi Saporis adatai is. Ezen az elfoglalt városok felsorolásánál mindig a következő formulát találjuk:

párs. vált.	X	štrdstn	MN	plw'ly	KH̄DH
pahl. vált.	X	M̄H̄WZ'	°M	prybr	hmkwsy
gör. vált.	X	πόλιν	ὄν	τῆ	περιχώρω

A felirat tehát ahelyett, hogy felsorolná az elfoglalt városokat és általában megjelölne az egész feldúlt területet, minden egyes városnál odateszi, hogy „a körzetével”, „a körülfekvő földdel”. Ez a megfogalmazás csak akkor érthető, ha feltesszük, hogy a felirat megfogalmazója olyan földbirtokviszonyokat tartott szem előtt, amelyekben a városoknak közigazgatási és adózási szempontból hozzájuk tartozó földbirtokkörzetük van. Ebben az összefüggésben a durai ostrakonok tanúbizonysága igen érdekes betekintést tesz lehetővé a korai szaszanida állam földbirtokviszonyaiba és az első Szaszanidák földbirtokpolitikájába, ennek nyomkövetése azonban még további kutatások feladata.

Már fentebb rámutattunk arra, hogy a durai gabonabeadási jegyzékek stereotíp formája és tartalmi jellegzetességei kétségtelenül arra mutatnak, hogy nem a gabonabeadásnak valamilyen egyszerű, rendkívüli esetével, hanem egy folyamatosan működő, szervezett intézménnyel van dolgunk. Ebben az esetben pedig az ostrakonokon feljegyzett gabonabeszolgáltatást adónak kell felfognunk, e durai dokumentumokat tehát végeredményben adófizetési feljegyzéseknek kell tekintenünk. A szaszanida állam adózási rendszerére vonatkozólag csak aránylag késői adatokkal rendelkezünk. Ezek elsősorban a Kavād és Xusrō Anōšarvān által bevezetett nagy adóreform utáni adózási rendszerre vonatkoznak, az ezt megelőző időkre vonatkozólag a források csak meglehetősen általánosságban mozgó jellemzést adnak. Tabari szerint Fārs királyai saját körzeteik terméséből $\frac{1}{3}$ részt, egyes körzetekből $\frac{1}{4}$, egyesekből $\frac{1}{5}$, egyesekből pedig $\frac{1}{6}$ részt szedtek be alapadóként s ezenkívül bizonyos összegű fejadót.¹¹³ Ez a tudósítás arra mutat, hogy az adózás tekintetében jelentős különbségek voltak a király közvetlen hatalma alatt álló területek és a birodalom egyéb területei között. Úgy látszik, hogy a szaszanida államban legalábbis háromféle földtulajdon volt. Voltak királyi birtokok, voltak a városokhoz tartozó körzetek, amelyek azonban szintén a király közvetlen hatalma alatt állottak, és végül a har-

¹¹¹ M. Rostovtzeff: The Social and Economic History of the Hellenistic World. Oxford 1941. I. k. 465.

¹¹² Ld. Cumont: i. m. 289 sk., Rostovtzeff: i. m. 488.

¹¹³ Ha helyes Tabari szövegének Altheim által adott rekonstrukciója, ld. Ein-asiatischer Staat. 8 sk.

madik kategóriát a nagybirtokosok földjei alkothatták. Valószínű, hogy ezek a földtulajdonviszonyok lényegében még az arsakida állam korára nyúlnak vissza, és ezen keresztül szerves összefüggésben állnak a seleukida kor földtulajdon rendszerével, ha nem is azonosíthatók teljesen az akkori viszonyokkal. Mindenesetre a királyi jövedelem legfontosabb forrása a szaszanida államban úgy látszik a királyi birtokok és a városok által beszolgáltatott terményadó volt, s éppen ez teszi érthetővé a korai szaszanida uralkodók széleskörű telepítési és városalapítási politikáját. Ebben az összefüggésben válik világossá a durai ostrakonoknak mint adózási dokumentumoknak a jelentősége. Šāhpuhr e fontos határvárost az ostrom után betelepítette, városi földbirtokkörzetet szervezett körülötte, s az ostrakonok tanúbizonysága szerint hamarosan megindult újból a földművelés, és a terményadó beszolgáltatása rendszeresen folyt a király durai helytartójának kezébe. Sajnos, az ostrakonok szövegéből nem nyerünk semmi támpontot arra vonatkozólag, hogy a durai földtulajdonosok a termésnek milyen hányadát szolgáltatották be adó fejében, s mekkora volt a megművelt terület. Az 1. sz. ostrakonon 9 személytől 183,8 l (vagy 122,5 l), a 2. sz. ostrakonon pedig 11 személytől 170,7 l (vagy 113,8 l)¹¹⁴ gabona van nyugtázva. Ezek aránylag kis mennyiségek, aminek talán az lehet a magyarázata, hogy a gabona beadása több részletben történt.

A szaszanida állam közigazgatási rendszerébe érdekes bepillantást tesz lehetővé a 4. sz. ostrakonon *Rašn šahraβ* megnevezése. Bár ez a dokumentum töredékes, mégis — mint fentebb láttuk — nagy valószínűséggel lehet szövegét rekonstruálnunk, s így joggal tehetjük fel, hogy Durának az élén a szaszanida király tisztviselőjeként egy *šahraβ* állott, s ennek a kezébe folyt be a földről beszolgáltatott terményadó. A *šahraβ* tehát itt úgy jelenik meg előttünk, mint egy város és a hozzátartozó földtulajdonkörzet kormányzója és gazdasági főnöke. Ennek a méltóságnak ez a funkciója most egyszerre világossá teszi az örmény *šahap* (< párthus **šahrap*, *šahap*) szónak korábban érthetetlennek érzett jelentésfejlődését. E szónak ugyanis régi 'helytartó' jelentése mellett az örményben van 'városkormányzó, *οικονόμος*' jelentése is, s ez a feltűnő jelentésszűkülés már régen foglalkoztatta a kutatást, anélkül, hogy sikerült volna rá megfelelő magyarázatot találni.¹¹⁵ A durai ostrakon adata azonban most megmagyarázza ezt a jelentésfejlődést. A *šahraβ* a szaszanida korban már nem az óperzsa birodalom külön országoknak tekinthető nagy tartományainak helytartója, hanem csak egy városnak és a hozzátartozó városi földtulajdonkörzetnek a kormányzója. Ezt teljes mértékben alátámasztják a Res gestae Divi Saporis adatai is. E feliraton Šāhpuhr méltóságviselői között több, különböző rangú *šahraβ*-ot is találunk mint városkormányzókat. Köztük első helyen szerepel a Šāhpuhr által alig néhány éve alapított Vēh-Antiōχ-Šāhpuhr kormányzója (phl. vált. 26. sor: *pry'k why'ntywk-šhupwhr hštrp*). A durai ostrakon adata és a többi újonnan előkerült forrásanyag teljesen új megvilágításba helyezi a *šahraβ*-intézmény arsakida- és szaszanidakori fejlődését és szerepét,¹¹⁶ ennek a kérdésnek a további nyomonkövetését azonban más alkalomra kell hagynunk.

¹¹⁴ A szerint, hogy a *grēβ*-et a *σάρον*-nal vagy a *modius*-szal azonosítjuk.

¹¹⁵ Ld. *Hübschmann*: Armenische Grammatik, I. 208.

¹¹⁶ Így amit *Christensen*: i. m. 137 és *U. Kahrstedt*: Artabanos III. und seine Erben, Bern 1950. 70 sk. a *šahraβ*-intézményről mond, ma már teljesen túlhaladottnak tekinthető.

A durai párthus ostrakonok tehát, mint e vázlatos történeti értékelésükből is kitűnik, elsőrendű forrásanyagának tekinthetők nemcsak Dura történetére vonatkozólag, hanem a korabeli szaszanida állam társadalmi és gazdasági viszonyainak és I. Šāhpuhr politikájának tanulmányozása szempontjából is. Most röviden még azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy mennyi időre terjedhetett ki Durában a perzsa megszállásnak az ostrakonok által képviselt korszaka. Erre vonatkozólag közvetlenül támpontot ezek a dokumentumok nem nyújtanak, azonban bizonyos következtetéseket közzévetve mégis levonhatunk tartalmukból. Dura elfoglalását — mint láttuk — 256 nyarára vagy ősziére kell tennünk. A harcok és az ostrom során valószínűleg a város körüli földek is sok kárt szenvedtek, s megművelésük is aligha volt lehetséges. A perzsa telepítés, a földek újból művelés alá vétele 257 tavasza előtt nehezen képzelhető el. Gabonabeszolgáltatást az új perzsa birtokosok tehát legkorábban ebben az évben teljesíthettek, de lehet, hogy mivel új telepítésről volt szó, az első évben erre nem is került sor. Így az a körülmény, hogy Durában megindult a rendszeres terményadó beszedése a várost kormányzó *šahraβ*-nak, önmagában véve is arra mutat, hogy a város legalább 3—4 évig szilárdan a perzsák kezében maradt.

Ez a következtetés erősen alátámasztja azokat a korábbi feltevéseket, amelyek szerint több durai dipinto és graffito a perzsa megszállás emlékének tekinthető. Ilyen mindenképp az az egyik magánházban talált festmény, amely rómaiak és perzsák közötti ütközetet ábrázol, s amelyet Rosztovcev az edessai csata ábrázolásának tart.¹¹⁷ Legutóbb Altheim mutatott rá arra, hogy a dux palotájában felfedezett, egy lovas íjászt ábrázoló dipinto szintén valószínűleg a várost megszálló perzsák emlékét őrzi.¹¹⁸ Ezek a feltevések sokat nyerne a valószínűségben, ha tudjuk, hogy az ostrakonok tanúbizonysága szerint Dura legalább 3—4 évig perzsa kézben volt. De még tovább is mehetünk egy lépéssel. Az 1. és 2. sz. ostrakonról tudjuk, hogy a dux palotájában kerültek elő. Így ezek alapján kézenfekvőnek látszik, hogy a város élére állított perzsa *šahraβ* székhelyét ebben az épületben ültette fel. A dux palotája tehát az az épület, amelyben a perzsák hosszabb, állandó jellegű tartózkodásával legvalószínűbben számolhatunk. Ebben az összefüggésben nyer jelentőséget Rosztovcevnak az a fontos megfigyelése, hogy a dux palotájának díszítésében három szakaszt különböztethetünk meg: 1. sima, vakolt falak, a 7. sz. helyiségben Domitius Pompeianust említő dipintok, 2. festett falak, 3. graffitokkal elcsúfított falak.¹¹⁹ Mivel egyáltalán nem valószínű, hogy amíg a *dux ripae* hatalma teljében székel a palotájában, addig falaira bárki is egy diadalmasan nyilazó perzsa lovast, talán éppen Šāhpuhr ábrázolását rajzolja, s általában palotája falait különböző rajzokkal elcsúfítsa, kézenfekvő arra gondolnunk, hogy a palotának a graffitok létrejöttét magában foglaló harmadik szakasza a maga egészében Dura perzsa

¹¹⁷ Dura-Europos and its Art. 30,93 sk. Természetesen Rosztovcevnak az a következtetése, hogy Durát a perzsák csak az edessai csata után foglalták el, egyáltalán nem szükségszerű, mert feltehető, hogy az akkor már perzsa kézben levő Dura helyőrségéből is vettek részt perzsa katonák az edessai ütközetben, s ezek hazatérük után is rajzollhatták e képet. Az egyetlen biztos következtetés, amelyet ebből az ábrázolásból le lehet vonni, nézetünk szerint az, hogy Dura nem sokkal az edessai csata után még perzsa kézben volt.

¹¹⁸ Das erste Auftreten der Hunnen. 14. l., 18. j.

¹¹⁹ The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the Ninth Season of Work, 1935—1936. Part III. 95.

megszállásával esik egybe. Ha ez a feltevés megállja a helyét, akkor egyre inkább növekszik azoknak az emlékeknek a száma, amelyek Durában a perzsák több évre nyúló ottélését bizonyítják.

Az ostrakonok keletkezése, mint fentebb láttuk, 257 előtt nehezen volna elképzelhető, mert a durai földek megművelésével és terményadó beszolgáltatásával legfeljebb csak ettől az évtől kezdve számolhatunk. Mivel azonban a telepesektől az első évben még aligha követeltek adót, valószínűbb az első gabonabeadásokat s így az ostrakonok keletkezését is a következő évekre tennünk. Tudjuk viszont, hogy Odaenathus 262-ben a perzsák elleni hadjárata során egészen Ktesiphonig hatolt el. Ez az előrenyomulása aligha lett volna lehetséges, ha a felvonulási útvonal egyik legfontosabb stratégiai pontján fekvő Dura ebben az időpontban még mindig perzsa kézben lett volna. Fel kell tehát tennünk, hogy 262-ben Durát Odaenathus csapatai visszafoglalták, vagy hogy a perzsák ekkor önként kiürítették a várost. Az ostrakonok tehát ezek szerint a 257–262 évek között keletkezettek.

Hogy a perzsák később újra megszállták-e Durát, ennek a kérdésnek az eldöntésére egyelőre nincs megfelelő támpontunk. Palmyra bukásáig, 271-ig erre aligha kerülhetett sor. Lehet, hogy a III. század hetvenes éveiben azután ismét kísérletet tettek erre, azonban a szaszanida állam fokozódó gyengesége, majd a nyolcvanas évek elején a rómaiak katonai fölényének megszilárdulása, továbbá a főhadszíntér eltolódása messze északra valószínűleg részben lehetetlenné, részben fölöslegessé tette Dura perzsa részről való betelepítését és felépítését.

Addenta:

Az 1. sz. ostrakont ismételten megvizsgálva a 7. sorban valószínűbbnek látszik a már fentebb (121. l.) lehetségesnek jelzett *b'wkn* olvasat. Ezt **Bāvaγān* patronymikonnak értelmezhetjük, amelynek **Bāvaγ* alapnévalakja a man. párthus *b'wg* 'Korn, Sammenkorn, Same' szóval függhet össze (ld. utóbbira *Henning*: Ein manichäisches Bet- und Beichtenbuch. 109 és *Sogdica*. London 1940. 4).

A 6. sz. ostrakon első nevét *nwyny*-nek is olvashatjuk, s ebben az esetben a *Mahrnāmay*-ből és egy szogd töredékből ismert *nwy-y'n* névvel vehetjük össze (ld. erre *Henning*: *Sogdica* 6). A *nwyny* olvasatot ugyanis **Navyān*-nak értelmezhetjük. E név jelentése 'az új(hold) kegyének birto-kosa' lehetne.